

Abstract

The scheme of disability pensions has been a political issue for a number of years. Especially, the debate has been fuelled in the recent years due to a growth in the number of young people, which are mentally ill and supported by disability pension. In early 2012, the government proposed a reform with the main objective of reducing this trend. This proposal has caused heavy debate on social marginalisation that centres on the possible outcomes of young disabled pensioners being left out of the labour market. In the debate, however, a neglected aspect is whether the young disabled pensioners experience such a consequence since it seems that the relationship between labour market participation and social marginalisation is not an object of focus. Adding to this, the empirical and theoretical knowledge of impacts is inadequate and needs further empirical testing.

Considering the current debate and the limited scientific knowledge on the subject, the overall purpose of this master thesis is to examine the experienced spill-over effects from labour market marginalisation to others forms of marginalisation in society, for example to the social and political participation. A concern relating to this marginalisation is that young people with mental illnesses are left out of the labour market – that they are not considered a resource in the future workforce. In this connection, I find it interesting to take their perspective and look into their personal experiences.

The approach in this master thesis is to employ qualitative methods using five young disabled pensioners as case studies and interview persons. To supplement this, I have interviewed social-psychiatric professionals about their experiences from the daily work related to such young people. The study is based on theoretical perspectives on the social consequences of labour market marginalisation. This includes a deprivation perspective in which it is argued that the lack of labour market participation will result in misery and social marginalisation. Other theoretical perspectives argue that the individual, according to certain conditions, will be able to cope with the situation in spite of the lack of work participation. In addition, I use elements of full citizenship as indicators of the

marginalisation of the young pensioners. Looking into the specific group of young people and their actual maintenance of full citizenship, I have been able to widen my study to include a broader societal marginalisation and hereby also a democratic element.

One of the important results of the analysis is that the young disability pensioners are not necessary marginalized. Most of the young pensioners seem to keep important aspects such as social relations, time structure and central elements of the citizenship after all. On the basis of that conclusion the theoretic and political assumptions saying that actual maintenance of full citizenship is determined by labour market participation has not been confirmed by the analysis. Particularly the economic improvement related to the transition to pension seems to lead to increasing quality of life. On the other hand the analysis shows that the young disability pensioners often experience consequences such as identity crisis and low self-esteem due to the important role work identity plays in society. The young disability pensioners situation grow worse by experienced problems related to stigmatisation. Overall the results indicate that the elements of the proposed a reform, including the abolishment of disability pensions for young people, could be a positive initiative. However, it is important to consider that the economic situation of the young people with mental illnesses will be at risk.

Forord

Dette speciale er et bidrag til debatten om førtidspensionsordningen – og i særdeleshed i forhold til problematikken om, at et stigende antal unge med psykiske lidelser førtidspensioneres. Samtidig markerer specialet også afslutningen på fem års studier på Politik og Administration ved Aalborg Universitet. I den forbindelse vil jeg gerne lade en tak lyde til mine studiekammerater gennem studieforløbet, men i særdeleshed under specialeperioden, der primært er foregået i *Pavillionen*. Disse mennesker har været en god faglig sparring og social støtte under forløbet. En særlig tak skal lyde til Anne Sigh og Tina Olsen, som jeg har delt specialerum med. Uden disse to var specialeperioden unægtelig blevet en del mere kedelig.

Som led i afdækningen af specialets problemstilling har jeg fundet det interessant og aldeles brugbart at foretage interviews med unge førtidspensionister samt socialpsykiatriske medarbejdere. Jeg vil derfor rette en stor tak til dem, som har indvilget i at medvirke i min undersøgelse ved at lade sig interviewe. I den forbindelse vil jeg også gerne takke Arbejdsmarkedsområdet i Hjørring Kommune, der muliggjorde kontakten til mine interviewpersoner og derved indsamlingen af specialets empiri – uden denne hjælp var specialet selvsagt ikke blevet det samme. Jeg skylder her især medarbejderne René Thorsen og Almir Nuhic en velfortjent tak, da de har været yderst hjælpsomme i denne proces.

Endeligt skal der lyde en stor tak til min vejleder Iben Nørup, som har bidraget med brugbar og kompetent vejledning, når jeg havde brug for dette.

God læselyst!

Sine Søj Neergaard

Indholdsfortegnelse

Kapitel 1 – Problemformulering	6
1.1 Indledning.....	6
1.2 Problemstilling.....	7
1.2.1 En del af fællesskabet.....	11
1.2.2 Specialets undren	13
1.2.3 Problemformulering.....	14
1.3 Afgrænsning	14
Kapitel 2 – Eksisterende viden.....	16
2.1 Den yngre gruppe af førtidspensionister er socialt svagest	16
2.2 Gruppen af førtidspensionister er heterogen.....	18
2.3 Udviklingsperspektivet	19
2.4 Specialets bidrag til området	21
Kapitel 3 – Metode	23
3.1 Videnskabsteoretisk tilgang	23
3.2 Designvalg	24
3.3 Multiple cases.....	24
3.4 Metodologi	25
3.5 Generalisering	27
3.6 Empiri	28
3.7 Interview som metode	28
3.8 Metodiske problemstillinger	29
3.9 Respondentudvælgelse	30
3.10 Interviewguide	33
Kapitel 4 – Teoretisk ramme	34
4.1 Marginalisering som begreb.....	34
4.2 Teoretiske perspektiver på arbejdsmarginaliseringens betydning.....	36
4.2.1 Deprivationsperspektivet	37
4.2.2 Mestringsperspektivet	38
4.2.3 Helhedsperspektivet	39
4.2.4 Fænomenologisk perspektiv	40
4.2.5 Opsummering og sammenligning af perspektiverne.....	40
4.3 Marginalisering som ufuldendt medborgerskab.....	42
4.3.1 Medborgerskabsbegrebet og elementer heri.....	43
Kapitel 5 – Teoretisk operationalisering	46

5.1 Levevilkårsdimensionen	47
5.2 Deltagelsesdimensionen	49
5.3 Identitetsdimensionen	51
5.4 Læsevejledning til analysen	53
Kapitel 6 – Analyse af levevilkårsdimensionen.....	54
6.1 Trivsel og pensionstilkendelsen	54
6.2 Status, identitet og selvtillid.....	57
6.3 Genoptagelse af rettighedsdimensionen.....	59
6.4 Tidsstruktur, regelmæssig aktivitet og kedsomhed.....	62
6.5 Sociale relationer og ensomhed.....	65
6.6 Nærmiljøets betydning.....	67
6.7 Mål og hensigter forankret i et kollektiv.....	69
6.8 Økonomiske levevilkår	70
6.9 Et incitamentsperspektiv.....	72
6.10 Delkonklusion	75
Kapitel 7 – Analyse af deltagelses- og identitetsdimensionen	77
7.1 Social deltagelse	77
7.2 Politisk deltagelse og orientering imod det politiske system	80
7.3 Tillid til de politiske institutioner samt systemet.....	83
7.4 Egen rolleopfattelse som borger i samfundet	86
7.5 Delkonklusion	89
Kapitel 8 – Diskussion	91
8.1 Analysens resultater og reformudspillet.....	91
8.2 Teoretiske refleksioner.....	94
Kapitel 9 – Konklusion.....	97
Kapitel 10 – Litteratur	100
10.1 Empirisk litteratur i vedlagte Appendiksrapport.....	105

Kapitel 1 – Problemformulering

1.1 Indledning

Førtidspension som ordning har været til debat i efterhånden en årrække. I forlængelse heraf kom der fra den siddende regering i februar 2012 et udspil til en reform på området kaldet *En del af fællesskabet* (Regeringen, 2012). Baggrunden for både debatten og ønsket om en reformering af førtidspensionen har især været, at det bliver anset for problematisk, at et stort antal personer står uden for arbejdsmarkedet i Danmark. Den førtidspensionerede gruppe udgjorde i 2011 250.000 danskere, svarende til syv pct. af alle voksne mellem 18 og 64 år (Danmarks Statistik, 2011).

Problemet med den store gruppe af førtidspensionister søgtes imidlertid allerede løst tilbage i 2003, hvor området gennemgik en reformering på baggrund af en politisk forventning om at kunne reducere tilgangen til gruppen af førtidspensionister med 3.000 om året. Dette skulle bl.a. ske ved et øget brug af fleksjobordningen og derved en mindskelse af antallet af førtidspensionstilkendelser (Finansministeriet, 2004: 132). Der ser dog ikke umiddelbart ud til at være tegn på, at reformen har begrænset antallet af personer på langvarig offentlig forsørgelse (Arbejdsmarkedskommissionen, 2009: 148). Antallet af årlige nytilkendelser af førtidspension faldt fra 2004 til 2007 fra ca. 16.000 til ca. 12.000 (Ankestyrelsen, 2007: 6), men er siden 2007 steget til igen at ligge på 17.050 i 2010 (Ankestyrelsen, 2011: 2). Denne udvikling vidner om, at reformen ikke har virket efter hensigten, idet der i dag er 55.000 flere på førtidspension og i fleksjobordningen end forventet, da reformen blev indgået (Regeringen, 2012: 4).

Den tidligere regering under Lars Løkke Rasmussen havde ligeledes en reform på tegnebrættet, og kom i december 2010 med et udspil indeholdende lignende elementer fra udspillet fra den nuværende regering (Regeringen, 2010). Det politiske fokus på området fra begge politiske fløje vidner om, at der er relativ politisk enighed om, at der eksisterer et problem, der skal tages hånd om – samtidig med, at historikken indikerer, at det ikke umiddelbart er et let problem at takle. Der venter derfor formentlig regering og Folketing,

men også alle de udførende led, en stor opgave, såfremt problemet skal løses via en kommende reform på området.

1.2 Problemstilling

Problemet kan imidlertid ikke blot konkretiseres til, at antallet af førtidspensionister i Danmark er for højt, idet problemet har mange aspekter. Et af de helt centrale er, at antallet af unge førtidspensionister de seneste år har været stigende. Unge førtidspensionister under 40 år udgjorde pr. 1. januar 2010 ca. hver syvende førtidspensionist i Danmark, hvilket svarer til, at lige under 32.000 personer under 40 år var på førtidspension jf. Figur 1 nedenfor.

Figur 1 – Førtidspensionister opdelt på alder pr. 1. januar 2010

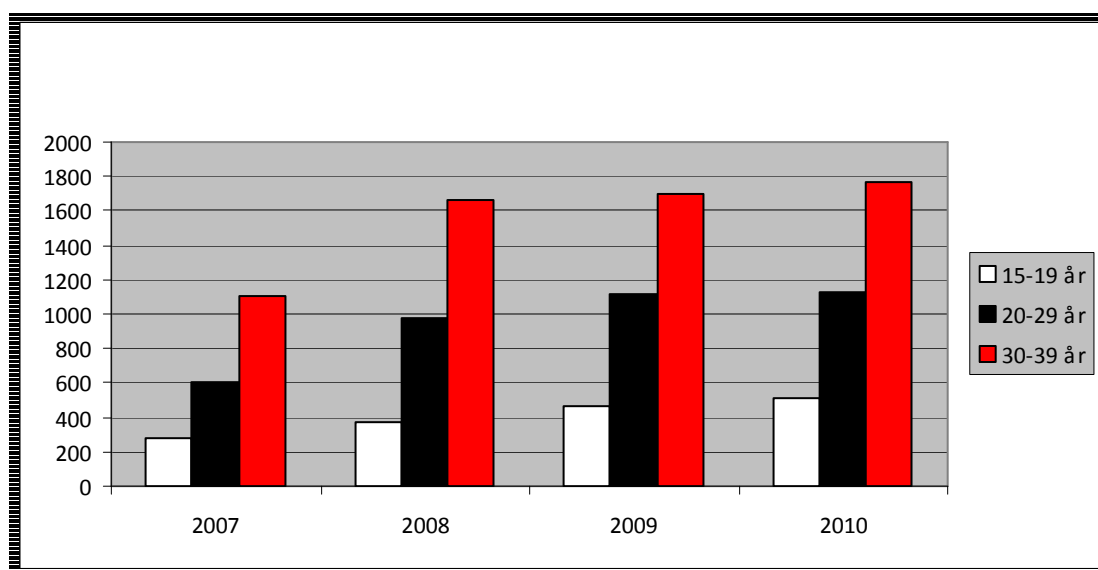
	Antal pers.	Pct.
Under 40 år	31.800	13,8
18-29 år	10.000	4,3
30-39 år	21.800	9,4
40 år eller mere	199.300	86,2
40-49 år	51.600	22,3
50-59 år	87.300	37,8
60 år eller mere	60.400	26,2
Total	231.100	100,0

Kilde: Pihl og Breck, 2012: 3

Samtidig udgjorde tilkendelserne af førtidspension til unge under 40 år i 2010 ca. en fjerdedel af alle de nye tilkendelser dette år (Ankestyrelsen, 2011). Dette er ensbetydende med, at det forholdsmæssige antal af yngre førtidspensionister i forhold til det samlede antal førtidspensionister vil stige. Dette ses allerede ved, at gennemsnitsalderen på en førtidspensionist fra 2006 til 2010 er faldet fra 46,3 til 45,7 år (Ibid.). Antallet af unge fuldtidsmodtagere af førtidspension under 30 år steg på landsbasis med 17 pct. i årene fra 2004 til 2009 (Beskæftigelsesregion Nordjylland, 2010). Dette faktum vidner også om, at stigningen ikke blot skyldes det forhold, at færre personer over 40 år tildes en førtidspension.

Et problem i relation hertil er, at førtidspension generelt i stigende grad bliver tilkendt med baggrund i psykiske lidelser, idet denne andel steg fra ca. 45 pct. i 2004 til ca. 52 pct. i 2010 (Ankestyrelsen, 2011: 8). Denne tendens er i endnu højere grad gældende for de yngre førtidspensionister, idet andelen af unge, som førtidspensioneres med psykisk lidelse som hoveddiagnose, steg fra 69 pct. i 2004 til 73 pct. i 2010 (Arbejdsmarkedskommissionen, 2009: 149). Den stigende andel af tilkendelser til unge med baggrund i psykiske lidelser er en udvikling, der er gældende for alle udspecificerede aldersgrupper nedenstående jf. Figur 2.

Figur 2 – Udvikling i førtidspensionstilkendelser på baggrund af psykiske lidelser

Kilde: (Ankestyrelsen, 2011 og egne beregninger jf. Ap. 12)¹.

Den verserende debat er præget af en opfattelse af, at det især er problematisk, at antallet af netop unge, som førtidspensioneres, er stort og stigende, idet denne gruppe efter førtidspensioneringen har mange år tilbage af livet uden at være en del arbejdsmarkedet. Det er således også et af de helt centrale elementer i den siddende regerings reformudspil at begrænse antallet af unge, som tilkendes førtidspension. En af årsagerne hertil er, at det stigende antal førtidspensionstilkendelser af især unge vil medføre, at færre personer derved vil indgå i arbejdsstyrken. Dette vil være problematisk for samfundet, idet der fremadrettet vil være mangel på arbejdskraft grundet den demografiske udvikling og den voksende andel af ældre, som skal forsørges (Kommunernes Landsforening, 2012). I hvilket

omfang, der reelt vil blive mangel på arbejdskraft i fremtiden, er dog blevet modificeret en del og af nogle økonomer helt afblæst efter finanskrisens indtog. Der er siden da sket et voldsomt fald i beskæftigelsen og en modsvarende stigning i ledigheden, hvilket gør det særdeles vanskeligt at argumentere for nødvendigheden af at gøre noget drastisk for at styrke arbejdsudbuddet. Der kan derfor argumenteres for, at tiden slet ikke er inde til at vedtage reformer, der udvider arbejdsstyrken (Madsen, 2009; Information, 2011).

Samtidig kan det diskuteres, om det er overhovedet er den gruppe af unge, som er i risikogruppen for at blive førtidspensioneret, der vil blive brug for på fremtidens arbejdsmarked. De nuværende unge førtidspensionister viser sig nemlig ifølge en undersøgelse foretaget af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd at have et meget lavt uddannelsesniveau, idet 4 ud af 5 af de nuværende førtidspensionister under 40 år ikke har en erhvervskompetencegivende uddannelse (Pihl og Breck, 2012: 1). Det kan derfor problematiseres, hvorvidt der vil være plads på fremtidens arbejdsmarked til de unge, som udgør risikogruppen i forhold til at blive fremtidige førtidspensionister. Arbejderbevægelsens Erhvervsråds beregninger viser således, at der i fremtiden vil mangle over 65.000 personer på arbejdsmarkedet med erhvervskompetencegivende uddannelse samt 45.000 personer med mellemlang eller lang videregående uddannelse, men at der til gengæld vil være et overskud af personer uden kompetencegivende uddannelse på 122.000 omkring år 2020 (Pihl, 2010: 1-2).

Hernæst kommer det samfundsøkonomiske aspekt af problematikken med et stigende antal unge som førtidspensioneres, idet en førtidspensionering koster samfundet dyrt. Der kan derfor argumenteres for, at tilkendelser af førtidspension til unge trækker særligt hårdt på de offentlige finanser. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd har opgjort denne udgift i form af tabt velstand til, at en person, der førtidspensioneres som 18-årig i gennemsnit, har en negativ effekt på de offentlige finanser på 5,7 mio. kr. gennem livet. Dette skyldes, at førtidspensionister generelt har meget små skatteindbetalinger, og at de herudover er dyre for samfundet, idet de modtager overførselsindkomst (Pihl, 2012: 4). Til sammenligning har en gennemsnitlig ufaglært et positivt bidrag til de offentlige finanser på 1,3 mio. kroner,

mens faglærte i gennemsnit bidrager med 2,6 mio. kroner. Samtidig konkluderes det, at des senere man går på førtidspension, des mindre er den negative effekt på de offentlige finanser (Ibid.).

Der bliver med baggrund i sådanne samfundsøkonomiske gevinster argumenteret for, at der er et stort samfundsøkonomisk potentiale i at nedbringe antallet af unge, der førtidspensioneres. Regeringen forventer med sit udspil at kunne bidrage positivt til det offentlige budget med 1,9 mia. allerede i 2020 og 3,5 mia. på langt sigt (Regeringen, 2012: 23). Der kan i sammenhæng hermed særligt ligge et økonomisk potentiale i at kunne bringe det stigende antal unge med psykiske lidelser i beskæftigelse. Dette er med baggrund i undersøgelser, som finder frem til, at over halvdelen af unge under 30 år med ikke-fysiske funktionsnedsættelser oplever en forbedring efter godt 10 år, mens det gælder fire ud af fem personer med adfærdsproblemer – hvortil vanskeligheder med at omgås andre mennesker, fx på grund af depression eller andre psykiske lidelser, hører (Arbejdsmarkedskommissionen, 2009: 146-147). Imidlertid siger disse tal ikke noget om, hvorvidt denne forbedring af tilstanden er en argumentation for, at selve førtidspensioneringen har en positiv effekt på helbredstilstanden, eller for at unge ikke bør blive tilkendt førtidspension, da de kan opleve sådanne forbedringer.

I forhold til samfundsøkonomien kan der omvendt sættes spørgsmålstejn ved, i hvilket omfang denne forbedres ved, at færre personer i gruppen med ikke-fysiske funktionsnedsættelser førtidspensioneres. Dette er på baggrund af, at arbejdet med at forsøge at bringe personerne i beskæftigelse ligeledes kan vise sig at være omkostningsfuldt. Arbejdsmarkedskommissionen¹ (2009) påpeger således, at *"arbejdsudbuddet fra personer med nedsat arbejdsevne måske nok kan øges, men at det samlede bidrag herfra til de offentlige finanser ikke kan ventes at være stort"* (Arbejdsmarkedskommissionen, 2009: 22). Dette er med henvisning til, at perspektivet om at få flere med nedsat arbejdsevne i beskæftigelse både er langsigtet og dyrt. Arbejdsmarkedskommissionen påpeger, at nogle førtidspensionister blot behøver tid til at forbedre tilstanden, mens andre kræver en

¹ Arbejdsmarkedskommissionen blev nedsat i 2007 med henblik på at udarbejde forslag til at øge arbejdsindsatsen og derigennem styrke de offentlige finanser.

omkostningstung indsats for at kunne komme i beskæftigelse. Dermed konkluderes det, at *"gevinsten ved at få flere i arbejde opvejes dermed i vid udstrækning af udgifterne til indsatsen"* (Arbejdsmarkedskommissionen, 2009: 22). Samtidig vil en eventuel indtrædelse på arbejdsmarkedet for gruppen i et vist omfang være i form af støttet beskæftigelse, som ikke bidrager positivt til de offentlige finanser på samme måde som ordinær beskæftigelse (Ibid.)

1.2.1 En del af fællesskabet

En side af sagen, der gennemgående har præget debatten på området, har desuden været henvisningen det amoralske i samfundets såkaldte "parkering" af unge førtidspensionister uden for arbejdsmarkedet. Denne "parkering" problematiseres netop i den nuværende regerings udspil allerede i overskriften *En del af fællesskabet* (2012). I udspillet udtrykkes problemet således; *"For regeringen er det afgørende, at alle får mulighed for at være en del af fællesskabet. Derfor er det også grundlæggende forkert, at vi som samfund sender unge mennesker på livslang pension. Derfor skal vi insistere på værdien af deres deltagelse"* (Regeringen, 2012: 4). Argumentationen om, at samfundet ikke kan være bekendt at udelukke denne gruppe af unge mennesker fra arbejdsmarkedet, er der politisk konsensus om, idet det ligeledes var et gennemgående tema i den tidligere regerings udspil til en reform fra 2010 (Regeringen, 2010: 4).

Det virker således ikke til, at der politisk bliver stillet spørgsmålstegn ved, om det er et problem for den unge selv og derigennem også samfundet, at de tilkendes førtidspension, idet antagelsen blot tages for givet. Man kan i denne forbindelse tale om, at der hersker en implicit opfattelse af, at en førtidspensionering, som kan anses for værende en marginal position på arbejdsmarkedet, ligeledes medfører en marginalisering i social og politisk forstand (Clement, 2000: 4). Den dominerende opfattelse af, at manglende arbejdsmarkedsdeltagelse er lig med at være uden for fællesskabet, er imidlertid ikke ny, men er derimod en antagelse, som har vundet indpas i blandt beslutningstagere siden 1990'erne (Jensen, 2003: 276; Andersen, 2002: 19). Der har siden da været en tendens til, at man ser alt i et arbejdsmarkedsperspektiv, hvor hovedmålsætningen altid er, at alle skal

deltage på arbejdsmarkedet, hvorfor social sikring omtales som passiv forsørgelse (Larsen og Mortensen, 2009: 11; Andersen, 2002: 19). Sådanne myter om de marginaliserede på arbejdsmarkedet kan siges ligeledes at have bevæget sig over i videnskaben. Både ældre, men også ny forskning, har således indlejret en traditionel opfattelse af, at et studie af marginalisering på arbejdsmarkedet er et studie af social eksklusion, hvorfor arbejdsmarkedspositionen har været undersøgelsens fokus (Andersen, 2002: 19; Clement, 2004: 4-9). Begrebet social marginalisering ses derfor ofte at være knyttet til begrebet arbejdsmarkeds marginalisering, hvormed det antages, at en marginal position på arbejdsmarkedet vil spredes som ringe i vandet, og medføre dalende politisk og social deltagelse samt andre former for udstødelse (Larsen og Mortensen, 2009: 8).

Dette entydige politiske og forskningsmæssige fokus på arbejdsmarkedsdeltagelsens altafgørende betydning for tilværelsen er dog diskutabel. Med dette snævre fokus overses det, at der findes andre former for marginalisering, såsom marginalisering i forhold til uddannelse, helbred, alder, social kontakt og familie mv. (Larsen og Mortensen, 2009: 8). Endvidere kan der henvises til, at marginaliseringen som medborgere ofte er overset til fordel for marginaliseringen på arbejdsmarkedet (Andersen, 2002: 19). Samtidig kan der stilles spørgsmålstegn ved den altdominerende opfattelse af, at manglende deltagelse på arbejdsmarkedet nødvendigvis er altafgørende i forhold til at være en del af fællesskabet, og derfor altid må ses som noget entydigt negativt uanset baggrunden for arbejdsmarginaliseringen.

I et velfærdssamfund som Danmark kan der dog argumenteres for, at der ikke er så indlysende en sammenhæng imellem det at befinde sig i en marginal position på arbejdsmarkedet og være marginaliseret på andre områder. Dette begrundes med den høje indkomsterstatning i tilfælde af arbejdsløshed (Larsen og Mortensen, 2009: 8), hvilket ligeledes er tilfældet ved en førtidspensionering. Hertil er en fremført kritik, at velfærdsstaten ganske vist kan sørge for den økonomiske sikkerhed, men at velfærdsstaten ikke er i stand til at kompensere for det tab af social integration, som manglende arbejdsmarkedsdeltagelse medfører (Clement, 2004: 5). Dette fører tilbage til

problemstillingens kerne, idet dette igen fører tilbage til den dominerende opfattelse af, at det primært er positionen på arbejdsmarkedet, som har betydning snarere end fx det økonomiske råderum, den politiske deltagelse mv. Løsningen på marginaliseringsproblemerne vil med denne opfattelse altid søges løst igennem arbejdsmarkedsdeltagelse (Larsen og Mortensen, 2009: 13).

1.2.2 Specialets undren

Den ovenstående beskrevne determinerende opfattelse af sammenhængen imellem førtidspensionering og marginalisering stiller jeg mig med nærværende speciale kritisk overfor. Årsagen hertil er, at der både empirisk og teoretisk kan siges at mangle viden om området, og at det allerede tilbage i 2000 blev påpeget, at der manglede forskningsmæssig interesse for førtidspensionisterne – en mangel som stadig er gældende. Ovennævnte sammenhæng kan derfor ikke blot tages for givet, idet der ikke forelægger en egentlig dokumentation for denne. Det er typisk en anden indgangsvinkel, der anlægges, når området er blevet undersøgt, idet fokus har været på årsagerne til førtidspensioneringen frem for betydningen heraf (Clement, 2000: 6; Andersen, 2003: 244).

I det omfang problemstillingen er blevet undersøgt af bl.a. Clement (2004), er det desuden med afdækning af marginaliseringen ud fra en række indikatorer på marginalisering for gruppen af førtidspensionister sammenlignet med beskæftigede² (Clement, 2004: 22). Jeg finder det derfor særligt interessant, hvilken betydning *den unge selv* tillægger det at blive førtidspensioneret i forhold til emner, som er indeholdt i begrebet marginalisering. Dette spørgsmål må alt andet lige må være kernen i hele problemstillingen, når der henvises til, at vi som samfund ikke kan være "bekendt" at placere unge på førtidspension, da dette ofte sker med henvisning til argumentet om den unges faldende livskvalitet.

Jeg finder det derfor interessant at undersøge, hvordan en førtidspensionering reelt påvirker den enkelte unge – og særligt de unge, som er førtidspensioneret med baggrund i psykiske lidelser, er i denne sammenhæng interessante. Årsagen hertil er dels, at antallet i denne

² Uddybende om undersøgelsen se afsnit 2.2.

gruppe er stigende og dels, at debatten særligt kredser om problematikken med denne gruppe. Her finder jeg det relevant at se på betydningen af førtidspensionen i et både socialt, politisk og økonomisk lys. Dette indrammes i specialet af begrebet medborgerskab jf. den ovenfor beskrevne antagelse om, at unge førtidspensionister sættes uden for fællesskabet og derved bliver marginaliseret. Herudover er ikke mindst førtidspensionens betydning for den unges psykiske velbefindende samt for arbejdsmarkedsperspektivet³ af interessant karakter, hvormed også en udviklingsdimension kommer i spil, når den unges oplevelse heraf sættes i centrum.

Betydningen af førtidspensionen bliver ikke mindst væsentligt, idet regeringens reformudspil i forhold til førtidspension lægger op til, at det ikke længere skal være muligt for unge under 40 år at blive tilkendt førtidspension⁴, hvorfor de i stedet skal følge et eller flere *ressourceforløb* (Regeringen, 2012: 10). Hvorvidt dette kan være en løsning på det komplekse problem, må således afhænge af den oplevede betydning af førtidspensioneringen – i forhold til oplevelsen af at være en del af fællesskabet. Jeg ønsker derfor i nærværende speciale at beskæftige mig med denne problemstilling ud fra nedenstående problemformulering:

1.2.3 Problemformulering

Hvilken betydning for marginalisering, forstået som ufuldendt medborgerskab, opleves en førtidspensionering at have for unge med psykiske lidelser?

1.3 Afgrænsning

I problemformuleringen spørges til den *oplevede* betydning af førtidspensioneringen, hvilket dækker over, at udgangspunktet for undersøgelsen af betydningen ikke er en ambition om objektivt at kunne afdække betydningen. I stedet ønsker jeg at sætte den subjektive

³ Forstået som en eventuel tilbagevenden til arbejdsmarkedet via støttet eller ordinær beskæftigelse.

⁴ "Førtidspension bliver ikke afskaffet for alle under 40 år. Hvis det er helt åbenbart, at man aldrig kan blive i stand til at arbejde, skal det stadig være muligt at få tilkendt førtidspension" (Regeringen, 2012: 10).

oplevelse i fokus, som beskrevet i afsnit 3.4. Dette valg er grundet, at jeg anser denne oplevelse for relevant i relation til problemstillingen, idet der netop her argumenteres med baggrund i, at det amoralsk over for de unge at tilkende dem førtidspension. Herved bliver det interessant, hvordan den unge faktisk oplever førtidspensioneringen og betydningen heraf.

Jeg har valgt at afgrænse undersøgelsen således, at den omhandler betydningen af førtidspensionen udelukkende for unge, som er førtidspensioneret med baggrund i psykiske lidelser. Denne afgrænsning er foretaget med baggrund i de i afsnit 1.2.2 beskrevne særlige omstændigheder. Herudover er denne gruppe interessant af den indlysende årsag, at der for unge mennesker i tilfælde af en eventuelt genindtræden på arbejdsmarkedet, stadig vil være mange år tilbage på arbejdsmarkedet sammenlignet med de andre aldersgrupper. Med henvisning til den i problemfeltet præsenterede problematisering af den faldende arbejdsstyrke samt den samfundsøkonomiske omkostning, som en tidlig førtidspensionering vil udgøre, vil særligt derfor særligt de unges arbejdsmarkedsperspektiv være af interessant karakter. For yderligere udvælgelseskriterier se afsnit 3.9.

Kapitel 2 – Eksisterende viden

Dette kapitel har til formål at præsentere en kort gennemgang af den eksisterende litteratur med relevans for specialets problemstilling, samt hvilken viden dette bidrager med sammenlignet med min undersøgelse. Den allerede foreliggende viden om aldersgruppen kan derved kvalificere specialets undersøgelseskriterier teoretisk såvel som empirisk. Afsnittet kan således siges at have en dobbeltfunktion, idet det kan understøtte undersøgelsens relevans i forhold til at udlede, hvor der mangler viden på området. Samtidigt udgør kapitlet også en præsentation af de undersøgelser, som danner inspiration i forhold til opstilling af indikatorer i Kapitel 5.

2.1 Den yngre gruppe af førtidspensionister er socialt svagest

I SFI's undersøgelse *Lokal integration af førtidspensionister* (2011) af Jacobsen og Lindstrøm afdækkes livsvilkår og hverdagen for førtidspensionister⁵. Herudover er fokus i undersøgelsen at identificere i hvilket omfang, der er førtidspensionister, som selv ønsker mere social interaktion og indhold i hverdagen. Derved undersøges, om der er potentiale for at lave en indsats i forhold til lokalt at integrere denne gruppe. Undersøgelsen viser, at knap en fjerdedel af de adspurgte førtidspensionister ønsker en mere aktiv tilværelse med faste interesser og aktiviteter (Jacobsen og Lindstrøm, 2011: 11).

I undersøgelsen inddrages nogen af besvarelsene fra den kvantitative undersøgelse i fire alderskategorier, hvoraf resultaterne for aldersgruppen 20-39 år må siges at have særlig relevans for indeværende speciale⁶. De finder via denne inddeling frem til, at den yngste gruppe af førtidspensionister på den nye ordning er den svageste gruppe socialt set (Jacobsen og Lindstrøm, 2011: 10). Dog afdækker SFI's undersøgelse ikke, hvilken betydning førtidspensioneringen har haft i forhold til dette, men i stedet status quo, hvorfor dette speciale adskiller sig ved også at have fokus på udviklingsperspektivet. Det kan således ikke ud fra SFI's undersøgelse nødvendigvis konkluderes, at det er førtidspensioneringen, som

⁵ Undersøgelsens datagrundlag består af en kvantitativ spørgeskemaundersøgelse med 1753 medvirkende førtidspensionister, hvoraf 814 var i alderen 20-39 år. Herudover er der foretaget kvalitative interviews med syv førtidspensionister (Jacobsen og Lindstrøm, 2011: 12).

⁶ Aldersgruppeinddelingen opsplittes yderligere i undersøgelsen til at være førtidspensionister på henholdsvis ny og gammel ordning.

gør, at denne gruppe kan anses for socialt svag. Hvad der er mindst ligeså vigtigt, giver undersøgelsen heller ikke svar på, hvad der fører til, at denne gruppe er socialt svag.

SFI's undersøgelse har ikke specifikt fokus på gruppen af unge med psykiske problemer, men konkluderer, at social arv i form af forældre med psykiske problemer udgør en betydelig årsag til risiko i forhold til førtidspensionen, særligt for yngre førtidspensionister (Jacobsen og Lindstrøm, 2011: 10). Det kvantitative datamateriale kan ikke tjene direkte som en del af svaret på projektets problemformulering, da førtidspensionisterne ikke opsplittes på diagnoser. De kvantitative besvarelser fra denne undersøgelse vil imidlertid, som beskrevet i afsnit 3.6, alligevel med sin inddeling i alderskategorier i nogle få henseender blive anvendt underbyggende og uddybende i forbindelse med dette speciales ellers kvalitative analyse.

LG Insight finder i undersøgelsen *Analyse af førtidspensionsområdet i Aarhus Kommune*⁷ (2009) ligeledes frem til, at mange af de unge, som førtidspensioneres, har svært ved at opretholde en almindelig social kontakt med andre mennesker og i mange tilfælde lever et isoleret liv uden netværk. Man har i Aarhus Kommune oplevet, at antallet af unge under 30 år, som tilkendtes førtidspension i perioden 2005-2010, steg med 45 pct. Dette gav anledning til at undersøge, hvilke problemer personerne i denne gruppe havde, for derved bedre at kunne igangsætte en forebyggende indsats. I undersøgelsen påpeges det, at gruppen består af unge med mange problemer i livet, idet 60 pct. af de, som indgår i undersøgelsen, også på tilkendelsestidspunktet havde andre problemer såsom misbrug, kriminalitet, problemer med familie/netværk, selvmordsforsøg, spiseforstyrrelser, vold og uro i familien m.m. Undersøgelsen konstaterer, at en stor andel af gruppen "*ikke alene levet på kanten af arbejdsmarkedet i mange år, men også på kanten af samfundet – eller helt uden for samfundet*" (LG Insight, 2009: 5). Selvom undersøgelsen er foretaget i en kontekst af blot en enkelt kommune, og derfor ikke på baggrund af et repræsentativt udsnit af befolkningsgruppen, kan den alligevel anses for relevant i specificeringen af problemer som unge førtidspensionister i denne afgrænsede kommune står med. Undersøgelsen kan dog

⁷ Undersøgelsen er baseret på interviews og fokusgruppeinterview med aktører i kommunen, der har tæt kontakt til borgere på førtidspension eller som er i risiko for at havne på førtidspension. Herudover er undersøgelsen foretaget på baggrund af foreliggende statistisk materiale samt journalanalyser af 150 sager fra Århus Kommune, hvor unge under 30 år i 2008/09 fik tilkendt førtidspension (LG Insight, 2009: 9).

siges at mangle nærværende speciales fokus på de unges egen oplevelse af førtidspensioneringens betydning, da afdækningen af dette aspekt kun sker via relevante aktørers oplevelser.

2.2 Gruppen af førtidspensionister er heterogen

I SFI's undersøgelse, foretaget af Jacobsen og Lindstrøm (2011), konkluderes det desuden, at lidt mere end hver femte førtidspensionist på tværs af alderskategoriseringen kan siges at tilhøre en særlig udsat gruppe i forhold til psykisk velbefindende⁸ (Jacobsen og Lindstrøm, 2011: 10). Sammenholdt med den specifikke gruppe af unge førtidspensionister, som er omdrejningspunktet for min undersøgelse, kan respondenterne tænkes netop i overvejende grad at tilhøre denne gruppe. Det konkluderes desuden i SFI's undersøgelse, at førtidspensionisterne som gruppe generelt er meget heterogen på trods af konstateringen af, at en femtedel af gruppen adskiller sig negativt i forhold til livsvilkår.

Samme konklusion når Sanne Lund Clement frem til i sin phd-afhandling *Betinget Velfærd* (2004) omhandlende arbejdsmarkedets marginalgrupper og marginalisering⁹. Således konkluderes det i ovennævnte afhandling, at der nok er en sammenhæng mellem positionen på arbejdsmarkedet og social marginalisering, men at billedet er polariseret, idet marginalgrupperne har en højere spredning end sammenligningsgrupperne. Dette billede er ligeledes i overensstemmelse med det, der tegnes i dels Jørgen Goul Andersens undersøgelse *Over-Danmark og Under-Danmark* (2002)¹⁰, dels i Jørgen Goul Andersens m.fl. undersøgelse *Marginalisering og Velfærdspolitik*¹¹ (2003). Disse undersøgelser omhandler bl.a. effekten af arbejdsmarkedsstatus på medborgerskab, hvortil det i begge konkluderes, at effekten er svag og i bedste fald ringe (Andersen, 2002: 268; Andersen, 2003: 292). Samtidigt

⁸ Den udsatte gruppe er i undersøgelsen afgrænset til de, der svarede 'ja' både til at have været deprimeret og at have oplevet svær angst inden for den sidste måned.

⁹ Undersøgelsen er baseret på kvantitativt datamateriale indfanget via interviews ud fra spørgeskemaer med i alt 3767 respondenter tilbage i 1999/2000 (Clement, 2004: 96).

¹⁰ Undersøgelsen er baseret på løbende valgundersøgelser og Magtudredningens såkaldte „medborgerundersøgelse“ (2000) samt andre data om politisk deltagelse og effektivitetsfølelse i Danmark, herunder en marginaliseringsundersøgelse, der er gennemført i 1999 i delvis tilknytning til Magtudredningen.

¹¹ Denne undersøgelse bygger på interviewundersøgelser fra 1994 og 1999 med tilsvarende repræsentative stikprøver med længerevarende ledige samt en panelundersøgelse med 1994-1999 med de samme svarpersoner. I interviewundersøgelsen fra 1999 er desuden er spørgeskemaet ligeledes anvendt på tidligt tilbagetrukne, herunder førtidspensionister (Andersen, 2003: 18).

finder begge undersøgelser dog, at de marginaliserede på arbejdsmarkedet ofte har økonomiske og trivselsmæssige problemer og er mindre aktive, men at dette i høj grad ligeledes afhænger af øvrige sociale karakteristika end selve positionen på arbejdsmarkedet. Sådanne konklusioner er således baseret på arbejdsmarkedets marginalgrupper generelt og er ikke uspecificeret i forhold til alder eller ydelsesgruppe. Resultaterne kan derfor kun give en indikation om, hvilken betydning arbejdsmarginaliseringen har for specialets omdrejningspunkt – unge førtidspensionister med psykiske lidelser.

I Clements undersøgelse (2004) fastslås det samtidigt, at de marginaliserede grupper på arbejdsmarkedet er meget forskellige, men også, at der i den enkelte ydelsesgruppe er en stor grad af heterogenitet (Clement, 2004: 195, 350-352). Det faktum, at personerne i ydelsesgrupperne i høj grad viser sig at være heterogene, kan anses for værende en interessant konklusion, såfremt det antages, at dette kan overføres til den specifikke gruppe af førtidspensionister, som nærværende speciale behandler. Dette vil derved kunne give sig til udtryk ved, at mine cases vil bringe mig frem til meget forskellige resultater i forhold til, hvilken betydning det har at blive førtidspensioneret.

2.3 Udviklingsperspektivet

Det udviklingsperspektiv, som anvendes i dette speciale, tillægges ligeledes i Discus pilotundersøgelse¹² *Unge førtidspensionister – før og efter pensionen* (2009)¹³. Heri undersøges det bl.a., hvordan det går med unge førtidspensionister, primært med psykisk sygdomme. Dette minder i sit udgangspunkt derfor om analysegenstanden i dette speciale. Undersøgelsen fokuserer ligeledes på de unges oplevelse af situationen frem for indikatorer på, hvordan det er at være ung førtidspensionist. I Discus rapport er personerne, der medvirker i undersøgelsen, dog alle førtidspensionister, som har tilmeldt sig et forsøgsprojekt, der omhandler at få førtidspensionister i job, hvorfor alle enten er i job eller jobsøgende (Discus, 2009: 4). Det må derfor formodes, at denne gruppe af unge

¹² Pilotundersøgelsen er gennemført i tilknytning til Arbejdsmarkedstyrelsens forsøgsprojekt 'Førtidspensionister i job', som 4 kommuner medvirker i.

¹³ Undersøgelsen er foretaget på baggrund af 37 kvantitative telefoninterviews med førtidspensionister, hvoraf det angives, at halvdelen er under 40 år. Herudover er undersøgelsen baseret på 7 kvalitative interviews, hvor alle de medvirkende førtidspensionister var under 40 år på tilkendelsestidspunktet.

førtidspensionister trods alt tilhører den gruppe af unge førtidspensionister, som har det bedst, hvilket derfor i forhold til specialets problemstilling ikke giver et retvisende billede af sammenhængen mellem marginalisering og førtidspension. Undersøgelsens resultater må i sammenligning med mine derfor antages at være mere positive set ud fra de udvalgte respondenter.

Af resultater fra Discus undersøgelse med relevans for min problemstilling er bl.a., at 88 pct. af de unge angiver, at tilkendelsen af pensionen var god på tidspunktet. De interviewede førtidspensionister i undersøgelsen har det tilfælles, at de giver udtryk for at have det godt med at være på førtidspension, men at de savner en tilknytning til arbejdsmarkedet. Herudover viser undersøgelse, at godt halvdelen de medvirkende har oplevet en forbedret helbredstilstand efter pensionstilkendelsen (Discus, 2009: 7). Der tages dog ej heller i Discus undersøgelse stilling til, hvordan dette skal tolkes i forhold til førtidspensionens berettigelse. Det kan i sammenhæng hermed overvejes om denne positive udvikling skal ses som udtryk for, at førtidspensionen ikke burde være tilkendt i første omgang, eller om førtidspensioneringen i sig selv skal ses som årsag til den forbedrede helbredstilstand. I forhold til genindtræden på arbejdsmarkedet konkluderes det i undersøgelsen, at nedsat arbejdstid samt fritagelse fra stressende jobfunktioner begge er nødvendigheder. Generelt er det sociale faktorer, som motiverer førtidspensionisterne til at komme i job, men også økonomien bliver en stærkere motivationsfaktor med tiden (Discus, 2009: 8-9).

Som påpeget i problemfeltet, så er det ikke mindst den teoretiske viden om området, som er mangelfuld, og de fleste af de ovenstående undersøgelser er da også primært empiriske rapporter. Den ovenfor beskrevne undersøgelse af Sanne Lund Clement (2004) *Betinget Velfærd* adskiller sig dog, ligesom de tidligere nævnte undersøgelser af Andersen (2003 og 2004), ved netop at være af teoretisk art. Clements undersøgelse bliver således foretaget ud fra en operationalisering af begrebet marginalisering i forhold til udvalgte marginaliserede grupper på arbejdsmarkedet - herunder også førtidspensionister – og ligeledes ud fra et medborgerskabsperspektiv, som i nærværende speciale. Med marginaliseringen forstået

som tab af medborgerskab kommer en helt anden dimension i spil, idet ikke blot de sociale livsvilkår, men også samfundsdeltagelsen, bliver central.

Udviklingsdimensionen studeres også i denne undersøgelse, dog ikke som en selvoplevet udvikling, men ud fra et samlet trivselsindeks sammensat af en række indikatorer. Via dette trivselsindeks sammenlignes "scoren" med antal år på førtidspension. Konklusionen er i denne forbindelse i forhold til førtidspensionister, at de som har været pensioneret i 10-15 år, har en større grad af trivsel end de har været pensioneret både kortere eller længere tid, som i øvrigt "scorer" nogenlunde ens (Clement, 2004: 337). Udfra undersøgelsen er det dog ikke muligt at sammenholde denne konstatering med alders- og diagnosegrupper. Imidlertid kan denne udvikling siges i nogen grad at blive understøttet af Discus (2009) førromtalte undersøgelse, hvori cirka halvdelen af de medvirkende har oplevet en forbedring af helbredstilstanden efter tilkendelsen. Da de medvirkende her er blevet tilkendt pension med baggrund i psykiske lidelser, kan en forbedring af helbredstilstanden måske også betyde en forbedring af den psykiske tilstand, hvilket i lyset af problemstillingen må anses for en interessant udvikling.

2.4 Specialets bidrag til området

De foreliggende undersøgelser er med til at tydeliggøre på hvilke områder og fra hvilke vinkler, der er behov for yderligere at afdække problemstillingen. Der mangler viden i forhold til, hvordan de unge selv oplever førtidspensioneringen med henblik på at kunne afdække, hvorvidt pensioneringen forværrer eller forbedrer deres velbefindende. Herudover er det heller ikke tilstrækkeligt undersøgt, hvilken *oplevet* betydning førtidspensioneringen har for den specifikke gruppe i forhold til marginalisering – forstået som tab af medborgerskab. En sådan undersøgelse vil kunne afdække, om førtidspensioneringen reelt opleves som en "parkering" og dermed placering uden for fællesskabet. Udviklingsperspektivet er derfor centralt i specialets undersøgelse, da gruppen af unge førtidspensionister med psykiske problemer i forvejen må formodes at være udsat. Der vil derfor ikke jf. Andersen (2002) med undersøgelsen vil være nogen reel analytisk erkendelse i at finde frem til, at en gruppe som denne fx deltager mindre socialt og politisk, idet de er syge (Andersen, 2002: 172). Jeg mener således ikke, at man ud fra en undersøgelse af status

quo kan sige, at en førtidspensionering for denne gruppe betyder, at man bliver marginaliseret, da man ligeledes må tage i betragtning, hvordan denne gruppes velbefindende og deltagelse var, inden førtidspensioneringen blev tilkendt.

Kapitel 3 – Metode

Nedenstående kapitel omhandler, hvordan undersøgelsen af problemstillingen tilrettelægges – herunder det videnskabsteoretiske, design- og metodemæssige grundlag samt, hvorledes dataindsamlingen finder sted og ud fra hvilke kriterier. Derved bliver formålet med kapitlet at klarlægge, hvordan jeg i sidste ende vil besvare problemformuleringen.

3.1 Videnskabsteoretisk tilgang

Videnskabsteoretisk arbejder jeg i specialet ud fra en hermeneutisk-fænomenologisk tilgang. Min problemstilling kan anses for værende af fænomenologisk art, idet mit formål med specialet er at belyse begrebet *marginalisering*, som overordnet i specialet behandles som et fænomen. Dette betyder, at problemstillingen er empirisk, og at jeg derfor foretager en empirisk analyse, som er centreret om fænomenet marginalisering. Derved udgør de unge førtidspensionister med psykiske lidelser cases på det fænomen, som jeg ønsker at undersøge jf. afsnit 3.2. Derved er fokus i undersøgelsen på, hvilken betydning en førtidspension har for unge med psykiske lidelser i forhold til *marginalisering*.

Derforuden følger jeg med min analytiske fremgangsmåde den hermeneutiske tradition, da jeg som undersøger er bevidst om, at jeg via min erfaringsverden, min allerede opnåede viden på området samt min teoretiske bevidsthed, ikke går forudsætningsløs til hverken interviewsituationen eller det analytiske arbejde, men har indlejret en form for forståelse i forhold til problemstillingen. Respondenterne i dette speciale, som består af både unge førtidspensionister og socialpsykiatriske medarbejdere, er ligeledes præget af en forforståelse, som påvirker deres besvarelser i interviewet. Dette anses med en hermeneutisk tilgang dog ikke for værende uvidenskabeligt, da ingen mennesker (inklusive forskere) gør noget uden forudsætninger. Dette betyder, at forforståelser, fordomme, forventninger og vurderinger altid er en iboende del af videnskabelige undersøgelser og tolkninger (Jørgensen, 2008: 226).

Ved at fortolke på min empiri distancerer jeg mig fra fænomenologien, idet fænomenerne ifølge fænomenologisk tradition ikke nødvendigvis skal fortolkes, men kan beskrives og forstås umiddelbart ud fra, hvordan mennesker oplever dem (Jørgensen, 2008: 227). Selvom analysen er centreret om de unge førtidspensionisters livsverden, hvori jeg forsøger at forstå betydningen af fænomener, er jeg derved med en hermeneutisk-fænomenologisk tilgang bevidst om, at jeg ikke kan afdække dette forudsætningsløst. Herudover inkluderer jeg i analysen også medarbejderes erfaringer med de unges oplevelse af førtidspensionen, hvilket i sig selv er fortolkninger og ikke direkte beskrivelser af den unge førtidspensionisters livsverden og oplevelser.

3.2 Designvalg

Nærværende speciale er et casestudie, hvor unge førtidspensionister med psykiske lidelser udgør de cases, som undersøges. Casedesignet er netop anvendeligt i min undersøgelse, da jeg ved hjælp af cases kan komme så tilstrækkeligt i dybden med problemstillingen, som analysegenstanden, i form af den *oplevede betydning*, kræver. I denne forbindelse vil det ikke være frugtbart at anvende store stikprøver, som har sin force i afdækningen af udbredelsen af et fænomen. Valget af casedesignet er ifølge Flyvbjerg (2009) ligeledes at foretrække med henvisning til, at studiet af mennesket ikke kan studeres på anden vis end via konkret, kontekstbaseret viden, som casestudiet er god til at producere (Flyvbjerg, 2009: 89). Som beskrevet i problemfeltet, så er betydningen af førtidspensionen generelt et uudforsket felt, idet der mangler både teoretisk og empirisk viden om den oplevede betydning heraf for den udvalgte gruppe. Jeg finder således i afdækningen af denne manglende viden, at cases på mikroniveau er særdeles anvendelige, idet de netop kan bidrage med viden, som kan relateres til konteksten. Dette betyder, at jeg med anvendelsen af cases ikke blot kan studere sammenhængen mellem førtidspension og marginalisering for gruppen, men også forbedre forståelsen af sammenhængen via viden om konteksten.

3.3 Multiple cases

Forskningsdesignet i dette speciale vil dermed være et multipelt casedesign, idet undersøgelsen foretages ud fra fem cases på problemstillingen frem for blot én case. Det

multiple casesdesign er i nærværende speciale brugbart, idet problemstillingen indeholder en undren i forhold til den i debatten herskende antagelse om en determinerende sammenhæng mellem førtidspension og marginalisering, hvorfor det kræver flere cases at afdække antagelsens berettigelse. Dette er på baggrund af, at det i specialet anvendte multiple casesdesign giver mere at analysere på og diskutere ud fra, end en enkelt case ville gøre. Herved opnås en bedre indsigt i problemstillingen, hvorfor en mere overbevisende undersøgelse fremkommer (de Vaus, 2001: 227).

Derudover er valget af casesdesign en konsekvens af de to af de overordnede teoretiske perspektivers antagelse om, at netop individuelle faktorer og ressourcer er med til at afgøre, hvorvidt arbejdsmarginaliseringen har spill-over til andre arenaer jf. afsnit 4.2.2 og 4.2.3. Det er derfor relevant at studere det enkelte individ, i form af den enkelte unge førtidspensionist, som en særskilt case. Det multiple design giver i den forbindelse en mulighed for at anvende teorien til at beskrive og forklare de ligheder og forskelle, der viser sig, når man foretager en sammenligning casene imellem (Antoft og Salomonsen, 2007: 39). Jeg vil dog i analysen af den enkelte case ligeledes jf. de Vaus (2001) bestræbe mig på at behandle den enkelte case dybdegående og som noget unikt. Endvidere foretages sammenligninger casene imellem, således at en dybere indsigt i problemstillingen reelt opnås (de Vaus, 2001: 227).

3.4 Metodologi

Specialet har til formål at undersøge, hvilken betydning det har for unge med psykiske lidelser at blive førtidspensioneret i forhold til marginalisering. Ambitionen er hermed at undersøge de unges *oplevede* betydning af førtidspensionen, hvor jeg til dette formål vælger at anvende en kvalitativ analysestrategi. Formålet med undersøgelsen er derved at komme bagved det undersøgte fænomen – betydningen af førtidspensionen, hvor den kvalitative metode da også har sin styrke (Trost og Jeremiassen, 2010: 33-35). Valget af casesdesignet lægger op til, at det primære datagrundlag baserer sig på kvalitativt datamateriale samtidigt med, at en åben forskningsstrategi fordres. Undersøgeren kan således ved hjælp af alle tilgængelige datakilder opnå den dybeste indsigt i genstandsfeltet. I det omfang jeg i

analysen anvender kvantitative data vil de, med den i specialet anvendte kvalitative analysestrategi, ligeledes blive fortolket kvalitativt (Antoft og Salomonsen, 2007: 32-33).

Fordelen ved at gøre brug af en kvalitativ analysestrategi frem for en kvantitativ er, at forståelsen af problemstillingens karakter forbedres, hvorved undersøgelsen kan bidrage med forklaringer af, hvorfor førtidspensioneringen opleves, som den gør. Hvis jeg i stedet havde valgt en kvantitativ analysestrategi til afdækning af problemstillingen, kunne jeg blot afdække den eventuelle marginaliserings karakter og udbredelse for denne gruppe af unge. Dette anser jeg for utilstrækkeligt og unuanceret at undersøge via fx en kvantitativ spørgeskemaundersøgelse, idet den *oplevede betydning* netop er en subjektiv undersøgelsesgenstand. Det kvalitative casestudium kan således muliggøre en dialog, i form af en fortolkning foretaget af en person, *"som ikke er socialiseret ind i en given social organisering eller kontekst, og som derfor kan beskrive fænomenet på en ny, men genkendelig vis"* (Antoft og Salomonsen, 2007: 53).

Strategien i analysen vil, udover at være kvalitativ, bestå i, at jeg tager udgangspunkt i det empiriske i form af min undren i forhold til betydningen af førtidspensionen, hvilket udgør problemstillingen. Ud fra problemstillingen formes en teoretisk ramme bestående af forskellige teoretiske perspektiver, der udgøres af både substantiel teori og formal teori. Disse betegnelser dækker over, at de to niveauer af teori er udviklet med henblik på at kunne afdække to forskellige undersøgelsesområder. Dette er henholdsvis et empirisk sociologisk undersøgelsesområde med direkte reference til det beskrevne samt et begrebsligt sociologisk undersøgelsesområde, som er knyttet til videnskabelige termer (Antoft og Salomonsen, 2007: 37). Hvilken funktion de forskellige teoretiske perspektiver yderligere har i undersøgelsen, og hvordan de spiller sammen, præsenteres i afsnit 4.2.5.

De teoretiske perspektiver har i undersøgelsen funktion af at kunne forbedre forståelsen af projektets problemstilling – den oplevede betydning af en førtidspension – netop for den specifikke gruppe, hvorved strategien lægger sig op af metoden kaldet *abduktion*. Når der arbejdes abduktivt forsøges der at komme bagved selve fænomenet og undersøge de

underliggende mekanismer, i stedet for at udlede regler ud fra empirien, som ved den induktive metode (Pedersen, 2003: 151-152). Mere konkret betyder dette, at problemstillingen tager udgangspunkt i det empiriske, hvorefter jeg via teori forsøger at finde frem til, hvad der ligger bag det, der observeres i mit empiriske materiale. Det er dermed i forhold til den teoretiske ramme ikke ambitionen at be- eller afkræfte det enkelte teoretiske perspektiv som brugbart i forståelsen af problemstillingen. I stedet finder perspektiverne tilsammen anvendelse i forklaringen af fænomenet, hvor det er min forventning, at de hver især vil have en form forklaringskraft i forhold til de forskellige elementer i de forskellige cases.

3.5 Generalisering

Jeg har med specialet og de metodiske valg ikke ambition om at kunne udlede fuldt ud generaliserbare resultater til hele gruppen af unge førtidspensionister med psykiske lidelser, idet den kvalitative casemetode må afvises som anvendelig til dette formål ud fra positivistiske metodekrav om generaliserbarhed. Derimod har jeg med specialet ønske om at foretage en form for analytisk generalisering imellem unge på førtidspension og en evt. oplevet marginalisering. *Analytisk generalisering* er en metode, der afviger fra den traditionelle forståelse af generalisering – den statistiske form (Yin, 2009: 38), men som alligevel er relevant i en undersøgelse som denne. Formålet med den analytiske generalisering er således at holde en på forhånd opstillet teori op mod de fremkomne data fra casene, hvorved holdbarheden af den valgte teori kan vurderes (Yin, 2009: 38-39).

I den analytiske generaliseringsproces dannes slutninger ud fra sammenkædninger af de enkelte tilfælde med teoretiske forudsigelser. Fokus i generaliseringen er derfor på, "*i hvilken grad dimensioner og sammenhænge fra den studerede case kan genfindes i andre lignende cases*" (Antoft og Salomonsen, 2007: 50). Dette ikke kun i forhold til empiri, men også i testningen af teoretiske sammenhænge udledt af teorien. Den analytiske generalisering foretages i specialet i selve analysen ved, at de teoretiske perspektivers holdbarhed løbende vurderes ud fra de empiriske betragtninger. Derudover diskuterer jeg i

afsnit 9.2 på baggrund af analysen, hvilke problemer, der kan være ved netop at anvende de valgte teoretiske perspektiver på den givne problemstilling.

3.6 Empiri

Specialets empiri består af både kvalitative interviews, dokumentstudier og kvantitativt datamateriale, hvoraf de kvalitative interviews optræder som den primære datakilde i analysen. Den kvalitative empiri består af to forskellige former for interviewmateriale, dels interviews med unge førtidspensionister med psykiske lidelser dels interviews med socialpsykiatriske medarbejdere med en form "ekspertviden" på området jf. afsnit 3.9. Dog suppleres det kvalitative interviewmateriale sporadisk i analysen med både dokumenter og kvantitativ datamateriale, hvor jeg finder det relevant at underbygge eller afdække analysens fund, hvorved andre datakilder ligeledes studeres ud fra kvalitativ logik. Dokumentkilderne og det kvantitative datamateriale, som supplerer den kvalitative empiri i analysen, udgøres primært af allerede præsenterede undersøgelser fra Kapitel 2.

3.7 Interview som metode

Den i specialet primært anvendte metode til indsamling af empiri, det kvalitative forskningsinterview, minder i sin struktur om en almindelig samtale, men afviger herfra ved at være nøje planlagt og iscenesat fra interviewerens side. Formålet med interviewet er at få indblik i respondentens livsverdensforståelse i forhold til et eller flere emner (Kvale, 1997: 38). Jeg har valgt primært at basere min analyse på interviewmateriale, da jeg anser denne metode som mest frugtbar i forhold til at kunne afdække netop den oplevede betydning af førtidspensionen. Herved er det muligt at komme i dybden med oplevelser og tanker i forhold til pensioneringen, og herudover hvilken betydning denne har for temaer indlejret i medborgerskabsbegrebet. Jeg har samtidig også mulighed for at få uddybende forklaringer på årsagen til måden, hvorpå førtidspensioneringen opleves, hvorved jeg i højere grad kan opnå en forståelse imellem relevante sammenhænge.

3.8 Metodiske problemstillinger

Med interview som metode er der imidlertid forskellige metodiske problemstillinger, som det er vigtigt at forholde sig til. En mulig problemstilling i forhold til mine interviews er, at de foretages retrospektivt. Dette betyder i denne kontekst, at der i interviewsituationen med de unge førtidspensionister, spørges ind til en sammenligning imellem oplevelser, som ligger tilbage i tiden, og den nuværende oplevelse af egen situation. Derfor bør det have i mente, at fortiden i interviewet rekonstrueres i lyset af nutiden (de Vaus, 2001: 228). Der kan derfor opstå den bias, at respondenterne i nogle tilfælde har problemer med at erindre deres tanker og oplevelser fra før pensioneringen. Jeg må dog konstatere, at jeg med min undersøgelse af, hvilken betydning førtidspensionen opleves at have, ikke har andre muligheder end at spørge ind til, hvordan situationen oplevedes dengang sammenholdt med nu. Alternativt kunne jeg have foretaget en longitudinal undersøgelse, hvor jeg interviewede den samme gruppe på tilkendelsestidspunktet og igen efter en årrække, for derigennem at afdække en udvikling (de Vaus, 2001: 113). Dette er imidlertid ikke en mulighed inden for specialets rammer, hvorfor jeg må tage til takke med det retrospektive design.

En anden problematik af særlig aktuell karakter i forhold til de af respondenterne, som selv er førtidspensionister, er det faktum, at nogle af de stillede spørgsmål kan virke følsomme i respondentens øjne, da jeg spørger ind til livssituation og generelt personlige forhold. Derfor kan respondenterne have skjulte motiver i den måde, hvorpå vedkommende ønsker at fremstille sig selv eller sin situation på, fx fordi virkeligheden kan være tabubelagt (Kristensen, 1996: 44). I forbindelse med netop disse interviews kan det besværliggøre interviewsituationen, at det er unge med psykiske lidelser. Problemet hermed består i, at den psykiske lidelse kan have betydning i forhold til at få samtalen til at glide, men også at den aktuelle sindsstemning kan præge svarene. Dette forsøger jeg at tage højde for dels i måden, hvorpå spørgsmålene bliver stillet, dels ved at have respekt for den enkelte og endelig ved at holde fast i sagsforløbet (Trost og Jeremiassen, 2010: 73). Herudover kan nogle af respondenterne grundet deres sygdomsbillede være præget af vrangforestillinger eller have andre symptomer, som påvirker virkelighedsopfattelsen, hvilket derfor naturligt vil have betydning for deres besvarelser af mine spørgsmål. Det er dog ikke med dette speciale

ambitionen at kunne tage højde for sådanne metodiske problemstillinger, idet der samtidigt kan argumenteres for, at det stadigvæk er respondentens oplevelse af situationen uanset, om virkelighedsopfattelsen er præget af vrangforestillinger eller ej.

3.9 Respondentudvælgelse

Respondenterne i specialet består som omtalt af fem førtidspensionister samt to socialpsykiatriske medarbejdere i Hjørring Kommune. Kriteriet for udvælgelsen af de fem førtidspensionister er, at de alle er førtidspensionerede på baggrund af psykiske lidelser, samt at de var under 40 år på tilkendelsestidspunktet. De er herudover alle blevet tilkendt førtidspension efter kommunesammenlægningen i 2007 og er derfor alle tilkendt førtidspension efter den nye ordning. Det ideelle i denne forbindelse ville have været, at jeg herudover havde udvalgt mine respondenter således, at de adskilte sig mest muligt på parametre såsom køn, alder, diagnose, herkomst mv. Strategien ville således være at vælge *maksimalt afvigende cases*, hvilket kunne være med til at danne information om betydningen af forskellige i omstændigheder (Flyvbjerg, 2009: 96). Imidlertid har dette ikke været muligt, idet jeg har fået adgang til førtidspensionisterne gennem Arbejdsmarkedsområdet i Hjørring, som blot har søgt på de førstnævnte kriterier og herigennem udtrukket en liste over mulige respondenter ud fra de beskrevne kriterier. Realiteten i denne sammenhæng har således været et pragmatisk casevalg¹⁴, idet jeg har måttet stille mig tilfreds med de unge førtidspensionister fra den udtrukne liste, som har indvilget i at deltage.

Herudover skal det dog nævnes, at jeg med henblik på at få flere medvirkende førtidspensionister i min undersøgelse også har etableret kontakt til en enkelt af førtidspensionisterne igennem eget netværk. Jeg anser det i denne forbindelse ikke for et metodisk problem, at de medvirkende førtidspensionister primært er tilkendt pension i samme kommune. Undersøgelser viser nemlig, at landets kommuner ganske vist tildeler førtidspension forskelligt i forhold til forventet niveau, men at der ikke er nogen umiddelbar

¹⁴ De fem førtidspensionister vil dog fremover i specialet ikke blive omtalt som cases, men vil i stedet samlet set med de to socialpsykiatriske medarbejdere blive omtalt som respondenter, mens jeg i analysen af hensyn til anonymitet vil bruge opdigtede navne i omtalen af de fem førtidspensionister.

systematik på baggrund af kommunestørrelse (Kolodziejczyk og Jensen, 2010: 7). Jeg behøver således ikke i min undersøgelse at tage højde for størrelsen af Hjørring Kommune og dertilhørende tendenser fx i form af tilkendelseshyppigheden af førtidspension.

Der kan dog med den pragmatiske udvælgelsesmetode opstå en fare for skævheder i forhold til repræsentation, idet de respondenter, som vælger at stille op til interview, kan antages at tilhøre de unge førtidspensionister i gruppen, som trods alt har det bedst psykisk. Derved kan konklusionerne være misvisende, idet en fuldt ud repræsentativ gruppe af førtidspensionister måske ville vise sig have større problemer med marginalisering, hvis et dårligere psykisk helbred anses for ensbetydende hermed. Dette kan dog betragtes som værende et metodisk problem, der altid vil være til stede, da der i forbindelse med empiriindsamlinger altid kun vil kunne opnås adgang til de respondenter, som er villige til at stille op – det være sig både i forhold til interview, men også i forbindelse med fx surveyundersøgelser. Jeg må derfor blot konstatere, at den manglende indflydelse på respondentudvælgelsen kan være skyld i en mulig fejlkilde. I Figur 3 på nedenstående side fremgår en oversigt over de fem medvirkende førtidspensionister samt relevante baggrundsforhold. Af figuren ses det, at de medvirkende førtidspensionisters psykiske lidelser eller diagnoser indbefatter et bredt spektrum af psykiske diagnoser. Sammenlignes deres diagnoser med de hyppigste *betydende* psykiske diagnoser i forbindelse med tilkendelser af førtidspension til unge i alderen fra 18-29 år, er de medvirkende unges diagnoser i god overensstemmelse hermed (jf. Ap. 12).

Figur 3 – Oversigt over medvirkende førtidspensionister

	Jane	Per	Kim	Mie	Bo
Alder	37 år	28 år	22 år	29 år	28 år
Psykiske lidelse/ diagnose	ADHD og paranoid-skizofren	Skizofreni	Mentalt retarderet i lettere grad	Psykiske vanskeligheder i relation til personlighedsforstyrrelse, angst og depression	Udifferenteret skizofreni
Antal år som førtidspensionist	3-4 år	Cirka 2 år	2 år	2-3 år	4 år
Pensionstype	Permanent	Permanent	Formentlig tidsbegrænset	Permanent	Tidsbegrænset til 5 år
Erhvervs- eller uddannelses mæssig erfaring	Har næsten færdiggjort en kandidatgrad.	Har været i skolepraktik og har herudover afbrudt en uddannelse som elektronikfagtekniker. Har tidligere haft et skånejob.	Har gået i folkeskole indtil niende klasse, men tog ikke folkeskolens afgangsprøve. Har herefter gået på specialskole for voksne i 3 år	Har startet på en designuddannelse, men hun afbrød to år inde i forløbet. Har siden teenageårene ikke været i beskæftigelse, men har været på kurser og i jobtræning for at afprøve egnethed til fleksjob.	Har afbrudt en universitetsuddannelse efter 2,5 år. Er for tiden ikke i beskæftigelse, men har tidligere haft to forskellige skånejobs.
Nuværende aktivitet	Har taget en BLD og holder nu ind imellem foredrag om at være psykisk syg.	Starter på hf-enkeltfag til sommer	Søger nu et skånejob.	Er nu fast bruger af det værested, som Medarbejder1 arbejder på.	

Kilde: Egen fremstilling

De to socialpsykiatriske medarbejdere er valgt på baggrund af, at de begge via deres arbejde kommer tæt på unge førtidspensionister med psykiske lidelser, hvorigennem de får et godt indtryk af de unges oplevelse af førtidspensionen og tanker heromkring. Den mandlige medarbejder (Medarbejder1)¹⁵ arbejder på et værested for personer med psykiske lidelser og kommer igennem dette arbejde tæt på unge førtidspensionister både før og efter tilkendelse af førtidspension. Som omtalt i interviewet med Medarbejder1 jf. Ap. 8, kan der i den forbindelse opstå de samme repræsentivetsproblemer, som også gør sig gældende i forhold til de i specialet medvirkende førtidspensionister. Dette består i, at de førtidspensionister, som kommer på værestedet, ligeledes kan tænkes at være blandt de,

¹⁵ De to medarbejdere vil i analysen blive omtalt som Medarbejder1 og Medarbejder2, dog i forkortet form, hvilket vil sige M1 og M2. M1 vil derfor henvise til den mandlige værestedsmedarbejder, mens M2 vil henvise til den kvindelige bostøtte-medarbejder.

der har det bedst psykisk, idet de magter den sociale kontakt, som det kræver at være bruger af værestedet.

Den anden medvirkende socialpsykiatriske medarbejder (Medarbejder2) er kvinde og arbejder som bostøtte for unge med psykiske lidelser, primært i alderen 25-35 år, hvoriblandt en stor del er tilkendt en førtidspension jf. Ap. 9. Som bostøtte kommer hun fast ved den enkelte borger typisk igennem en årrække, hvorfor det kan antages, at vedkommende har haft mulighed for at danne sig et indtryk af, hvilken betydning førtidspensionen har for den enkelte. I denne sammenhæng kan det modsatte problem i forhold til repræsentivitet tænkes at være gældende, idet det kan antages, at de mest velfungerende unge førtidspensionister ikke har tilknyttet en bostøtte.

3.10 Interviewguide

Specialets interviews er semistrukturerede, hvilket betyder, at interviewet hverken kan sammenlignes med fri konversation eller med et struktureret spørgeskema (Kristensen, 1996: 40). Der anvendes i interviewsituationen en interviewguide (Ap. 1 og 2), som følger forskellige temaer, således at interviewguiden fungerer som en form for spørgeramme samtidig med, at der også er formuleret deciderede spørgsmål til at støtte op om de forskellige temaer. Disse fungerer som en sikkerhed i interviewsituationen i tilfælde af, at spørgsmålene ikke berøres automatisk i interviewsamtalen, hvilket kan være med til at højne validiteten. Herudover bevarer jeg muligheden for i analysedelen at samle svarene i fælles overordnede kategorier. Fordelen ved det semistrukturerede interview er dog samtidig, at der i interviewsituationen er mulighed for at forfølge nye og spændende temaer samt at få afdækket udtalelser dybere. Den overordnede struktur i interviewguiden vil følge den teoretiske operationalisering fra Kapitel 5. Endvidere indeholder interviewguiden også tilføjelser af relevans for problemstillingen, som ikke indgår direkte i medborgerskabsbegrebet eller i de teoretiske perspektiver på arbejdsmarginaliseringens betydning.

Kapitel 4 – Teoretisk ramme

Dette kapitel indeholder en præsentation af specialets teoretiske perspektiver og begreber, som tilsammen danner specialets teoretiske ramme, der som omtalt i afsnit 3.4 har flere funktioner i afdækningen af problemstillingen og besvarelsen af problemformuleringen.

4.1 Marginalisering som begreb

Da marginalisering som fænomen er kernen i specialets undersøgelse, er det helt centralt at klarlægge, hvordan begrebet forstås heri. Forståelsen af begrebet baserer sig på Luhmanns definition, idet han anses for en af ophavsmændene til begrebet marginalisering (Larsen og Mortensen, 2009: 15). Marginalisering knytter sig ifølge denne teoretiker til begreberne inklusion og eksklusion. Inklusion er ifølge Luhmann, når en person eller gruppe har en rolle og anerkendes som deltager i et socialt system, hvorimod eksklusion betyder det modsatte – mangel på anerkendende rolle (Mortensen, 2009: 26). Til begrebet er der ikke knyttet en bestemt forståelse af, hvorvidt det er positivt eller negativt at være fx ekskluderet, mens der heller ikke er indlejret en bestemt årsag til positionen, som fx at ansvaret ligger hos individet eller systemet. Begreberne henviser udelukkende til deltagelse eller ikke-deltagelse i et socialt system (Mortensen, 2009: 27).

Marginaliseringsbegrebet kommer i spil som en tilstand mellem de to ekstreme former eksklusion og inklusion, idet man som marginaliseret bevæger sig på grænsen til det at være ekskluderet (Mortensen, 2009: 27; Clement, 2004: 12). Marginalisering kan derfor anses for værende en social tilstand, hvor man bevæger sig på yderkanten af det normale i et givent samfund (Larsen og Mortensen, 2009: 7). Man kan i sammenhæng med specialets problemstilling anse det at være tilkendt en førtidspension som en *eksklusion* fra arbejdsmarkedet. Termen social eksklusion leder ofte tanken hen på *de allersvageste* i samfundet, hvorfor marginaliseringsbegrebet i sammenhæng med nordiske studier ofte har været foretrukket (Andersen, 2002: 169). Jeg vil derfor også i nærværende undersøgelse anvende marginaliseringsbegrebet om positionen på arbejdsmarkedet som førtidspensionist i stedet for begrebet eksklusion. Dette er samtidig en konsekvens af, at de teoretiske perspektiver, jeg anvender i forhold til betydningen af førtidspensionen, henviser til

begrebet arbejdsmarginalisering frem for eksklusion¹⁶. Det at være førtidspensionist er dog formelt set ej heller nødvendigvis en permanent position, idet der er mulighed for at genindtræde på arbejdsmarkedet igen. Herudover kan det pointeres, at det at være tilkendt en førtidspension ikke nødvendigvis betyder, at man er ekskluderet fra arbejdsmarkedet, idet man kan deltage via fx støttet beskæftigelse, mens man er på pension (Ap. 10). Denne opblødning af forståelsen af en førtidspension som værende lig med en eksklusion fra arbejdsmarkedet skal derfor ses i lyset af, at ambitionen med specialet også er at undersøge, hvilken betydning en førtidspensionering har for unge med psykiske problemer i forhold til det fremtidige arbejdsmarkedsperspektiv.

Begrebet marginalisering kan anvendes som mere end blot en tilstand, idet begrebet også kan benyttes som et *"begreb om processer, der fører ud mod grænsen af et socialt system, hvor grænsen betegner forskellen mellem inklusion og eksklusion"* (Larsen og Mortensen, 2009: 16). Det er i nærværende speciale denne tilgang til begrebet marginalisering, som anvendes, idet marginalisering her anses for at være *en dynamisk tilstand eller en proces, der bevæger sig på grænsen til eksklusion*. Det skal samtidig understreges, at der med brugen af begrebet marginalisering jf. Clement (2004) refereres til noget *ufrivilligt*, hvorfor der opleves *magtesløshed* over for egen situation (Clement, 2004: 13). Dette afviger således fra Luhmanns værdineutrale anvendelse af begrebet.

Luhmann betragter sammenhængen mellem eksklusionsprocesser i funktionelt differentierede samfund således, at det at være inkluderet i et system ikke afhænger af positionen i andre systemer. Imidlertid hævder han, at det at være ekskluderet i et funktionssystem har en sneboldeffekt i forhold til positionen i andre systemer, hvorfor eksklusion i et system øger risikoen for at opleve eksklusion fra andre systemer (Mortensen, 2009: 28). Nils Mortensen (2009) oversætter dette til i en dansk kontekst at være en knap så ekstrem effekt, hvor der snarere er tale om selvforstærkende cirkler, frem for sneboldeffekter, grundet det udbyggede velfærdssamfund (ibid.). Luhmann antagelse om, at eksklusion på en arena har stærke eksklusionseffekter på andre arenaer, kan ses at være i

¹⁶ Dette skyldes dog mestendels, at teorien beskæftiger sig med arbejdsløshed og ikke førtidspension. For diskussion af problemerne hermed se Kapitel 9.2.

overensstemmelse med antagelsen i den verserende debat jf. Problemfeltet afsnit 1.2. Denne omhandler, som beskrevet nemlig, at en arbejdsmarkedsmarginalisering har afgørende betydning i forhold til at være en del af samfundet. I debatten antages det dermed, at det er arbejdsmarkedet, som udgør det afgørende "eksklusions-system".

Med nærværende speciale åbnes der op for, at én form for marginalisering ikke nødvendigvis er determinerende for alle typer af marginalisering. I specialet afviges der derfor som udgangspunkt fra Luhmanns antagelse om, at eksklusion i et system har en sneboldeffekt i forhold til andre systemer, og fra den ovenfor omtalte gængse antagelse i debatten. Det er netop analysegenstanden i specialet at undersøge, hvilken betydning det reelt har for unge med psykiske lidelser at være førtidspensioneret i forhold til marginalisering på andre samfundsarenaer end arbejdsmarkedet. Jeg afviser med denne tilgang ikke, at der kan være tale om, at der findes særligt udløsende faktorer, som øger sandsynligheden for, at en marginaliseringsproces igangsættes, såsom manglende arbejdsmarkedsdeltagelse. Jeg stiller mig blot kritisk over for, at der nødvendigvis er tale om en determinerende sammenhæng, forstået som spill-over effekter fra marginalisering på arbejdsmarkedet til marginalisering på andre samfundsarenaer, men også i forhold til arbejdsmarkedsmarginaliseringen i sig selv. Med det sidstnævnte menes, at jeg med undersøgelsen i udgangspunktet ikke er afvisende over for, at der også kan vise sig det potentielle scenarium, at førtidspensionen faktisk forbedrer muligheden for en inkluderende proces i forhold til arbejdsmarkedet, idet den førtidspensioneredes tilstand forbedres som følge heraf jf. Problemfeltet afsnit 1.2.

4.2 Teoretiske perspektiver på arbejdsmarginaliseringens betydning

Det følgende afsnit er en præsentation af perspektiver på den ovenstående undren i forhold til, hvilken betydning marginalisering på en arena, her arbejdsmarkedet, har for marginalisering på andre arenaer. De tre overordnede teoretiske perspektiver, der udgør den omkredsede fortolkningsramme til undersøgelsen af førtidspensionens betydning, omhandler alle, hvilken betydning det har at være marginaliseret på arbejdsmarkedet for

temaer som trivsel og livsvilkår. Fokus er derved på de individuelle konsekvenser frem for de overordnede samfundsmæssige konsekvenser af den manglende arbejdsmarkedsdeltagelse.

De overordnede teoretiske perspektiver til undersøgelsen af førtidspensioneringens betydning er henholdsvis *deprivationsperspektivet*, *mestringsperspektivet* og *helhedsperspektivet*. Størstedelen af teori om arbejdsmarginaliseringens betydning er imidlertid udviklet med henblik på studiet af arbejdsløshed. Jeg vælger dog alligevel i min teoretiske ramme at gøre brug af sådanne teoretiske perspektiver, selvom arbejdsmarginaliseringen i nærværende speciale er i form af førtidspensionering. Denne form for teori er for mig at se det nærmeste jeg kommer på perspektiver, som kan anvendes til at sige noget om specialets analysegenstand. Samtidig er det min opfattelse, at de teoretiske perspektiver i langt de fleste tilfælde er relevante til trods for, at de tager udgangspunkt i arbejdsløshed og i nogle tilfælde langtidsledighed. Hertil skal det dog tilføjes, at denne overførsel af teori fra en kontekst til en anden kan anses for problematisk i nogle henseender. At være førtidspensionist må i udgangspunktet anses for at være en permanent tilstand, mens det at være arbejdsløs kun er en midlertidig tilstand.

4.2.1 Deprivationsperspektivet

Deprivationsperspektivet er udviklet specifikt med henblik på studier af ledige og dermed at kunne forstå konsekvenserne af arbejdsløshed. Perspektivet udgør den mest anvendte teori til analyse af sociale problemer som følge af marginalisering på arbejdsmarkedet (Halvorsen, 1999: 39; Clement, 2004: 32; Andersen, 2002: 172). Deprivationsperspektivet bunder i en forestilling om, at arbejdet er en social institution i sig selv, hvori der er indgroede manifesterede såvel som latente funktioner. Der lægges vægt på, at de latente psykologiske funktioner, som er vigtige i en uafhængig livsførelse, fratages en, når man står uden for arbejdsmarkedet. Det antages, at disse vigtige psykiske behov ikke blot kan erstattes af tilvejebringelsen af økonomiske ressourcer, som er den primære manifesterede funktion arbejdet har, hvorfor ledighed vil være kilde til socialt og psykologisk forfald (Halvorsen, 1994: 35; Halvorsen, 1999: 39; Andersen, 2002: 172).

Heller ikke fritiden kan ifølge perspektivet opfylde de samme vigtige funktioner, som arbejdet gør. Individet vil derfor i en arbejdsløshedssituation typisk mangle disse psykologiske funktioner, hvilket kan forklare, at arbejdsløse specielt lider af forringet mentalt helbred (Clement, 2004: 32). Af de funktioner, som deltagelsen på arbejdsmarkedet udfylder, oplistes de vigtigste som værende (Halvorsen, 1999: 39);

- *Tidsstruktur*
- *Erfaringer og kontakter med mennesker udenfor egen familie*
- *Mål og hensigter forankret i et kollektiv*
- *Status og identitet*
- *Regelmæssig aktivitet*

Det er ifølge dette perspektiv derfor igennem arbejdet, at tilknytningen til virkeligheden etableres, uanset hvilken form for arbejde, der er tale om (Halvorsen, 1999: 40). Langvarig arbejdsmarginalisering antages derfor at medføre "*trivselsmæssige problemer, tab af socialt netværk, social og politisk marginalisering og tab af identitet som (god) medborger*" (Andersen, 2002: 175).

4.2.2 Mestringsperspektivet

Modsat deprivationsperspektivet lægges der i *mestringsperspektivet* vægt på, at der findes frihedsgrader for handling, idet personer ikke udelukkende er underlagt omstændighederne. Mennesket ses som en aktør, der afviger fra belastninger via psykiske, fysiske og sociale aktiviteter. Sådanne individuelle indsats – i bestræbelsen på at undgå at blive påvirket af situationen – kaldes *mestring* (Halvorsen, 1999: 47).

I mestringsperspektivet lægges der derved op til, at arbejdsløse er forskellige personer med forskellige ressourcer og problemstillinger. Selvom situationen kan karakteriseres som uønsket, er der stadig mulighed for at "*reducere de omfattende negative effekter, på såvel deres psykologiske velbefindende som deres sociale liv generelt, som arbejdsløshed ellers kan føre med sig*" (Clement, 2004: 36). Konsekvenserne af det at være arbejdsløs er hermed ikke givet på forhånd. Om positionen resulterer i en marginaliseringsproces afhænger derved af, i

hvilket omfang det enkelte individ forstår at mestre egen situation (ibid.). Af betydning for mestringssevnen er de individuelle forudsætninger samt især de økonomiske ressourcer – men også ressourcer såsom uddannelse, social baggrund og social støtte tillægges betydning (Halvorsen, 1999: 47; Clement, 2004: 42).

Mestringsperspektivet kan derved i sig selv ses som en kritik af deprivationsperspektivet, idet der med mestringsperspektivet understreges lediges evne til at få det bedste ud af den givne situation. Det, at den arbejdsløses tilværelse præges af passivitet og afmagt, som deprivationsperspektivet skildrer som en næsten uundgåelig konsekvens af ledigheden, ses derfor med mestringsperspektivet ikke nødvendigvis som givet (Andersen, 2002: 174).

I perspektivet påpeges, at mestringsen kan inddeles i to typer; *problemorienteret* mestrings samt *emotionsmæssig* mestrings. Førstnævnte omhandler at gøre noget aktivt, som kan ændre på situationen, mens emotionsmæssig mestrings henviser til strategier i forhold til at kontrollere eller mindske den følelsesmæssige påvirkning samt stressniveau i den givne livssituation (Halvorsen, 1999: 47; Clement, 2004: 38).

4.2.3 Helhedsperspektivet

I overensstemmelse med mestringsperspektivet er fokus i helhedsperspektivet på, at arbejdsløshedens individuelle følger ikke er givne på forhånd, men afhænger i stedet af *helheden*. Arbejdsløsheden skal med derfor ses i lyset af den hovedaktivitet, som gik forud for arbejdsløsheden, hvorfor betydningen af arbejdsløsheden skal forstås ud fra *den totale livssammenhæng* (Halvorsen, 1994: 31). Dette dækker over tidligere livserfaringer, arbejdsliv og arbejdsløshed, den konkrete livssituation, troen på fremtiden samt baggrundsfaktorer, hvor baggrundsfaktorer bestemmes af klasses tilhørsforhold samt livsfase. I helhedsperspektivet fremhæves det ligeledes, at "*arbejdsløshetens følger må analyseres konkret ut fra den betydning arbejdet tillegges i samfundet*" (Halvorsen, 1994: 31). Samtidig ses de udløsende faktorer i forhold til arbejdsløsheden at have en central betydning, forstået som årsagen til arbejdsløsheden. En anden type af faktorer, som har indvirkning på oplevelsen af at være arbejdsløs, kaldes *her-og-nu faktorer*, hvor disse kan inddeles i strukturelle og individuelle jf. Figur 4 på nedenstående side.

Figur 4 – Helhedsperspektivets her-og-nu faktorer

Strukturelle faktorer	Individuelle faktorer
<ul style="list-style-type: none"> ▪ arbejdetikken og grad af mistænkeliggørelse om arbejdsskyhed ▪ graden af økonomisk, social og emotionel støtte fra familie, venner, arbejdskammerater og lokalsamfund ▪ hjælpeapparatets rolle ▪ alternative indtægtskilder ▪ alternative gøremål og steder at være ▪ alternative roller som er socialt acceptable ▪ de fremherskende tanker omkring arbejdsløshedens årsager ▪ hvor mange i nærmiljøet som er i samme situation 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ helbred ▪ arbejdsstolthed og arbejdsorientering ▪ egen opfattelse af årsagen til, at man blev arbejdsløs ▪ egen opfattelse af, hvad det sandsynlige udfald af arbejdsløsheden vil blive, og hvor længe den vil vare ved ▪ ens egen opfattelse af situationer man kommer ud for som arbejdssøger

Kilde: Halvorsen, 1994: 32

De ovenstående faktorer skal med perspektivet forstås som dynamiske, da arbejdsløsheden ligeledes skal forstås sådan. Dette betyder, at perspektivet antager, at man som arbejdsløs gennemgår forskellige faser, som igen er afhængige af samspillet mellem de økonomiske, psykiske, somatiske og velfærdsmæssige faktorer, hvilket også fremgår i den ovenstående figur (Halvorsen, 1994: 33).

4.2.4 Fænomenologisk perspektiv

Med et *fænomenologisk perspektiv* på arbejdsløshed ses samfundet som en helhed, hvori enkeltindivider lever i forskellige meningsverdener. Perspektivet lægger sig derved tæt op af helhedsperspektivet, idet samfundets syn på arbejdsløshed ligeledes tillægges betydning heri. Ifølge det fænomenologiske perspektiv har den måde, den enkelte opfatter sin situation på, afgørende betydning. Denne opfattelse er dog også præget af den samfundsmæssige opfattelse, idet *"Arbejdsløshet er et kollektivt defineret tema. Det inngår i en offentlig diskurs og må derfor forstås og fortolkes i en kulturell kontekst"* (Halvorsen, 1994: 37).

4.2.5 Opsummering og sammenligning af perspektiverne

Overordnet set indeholder den teoretiske ramme tre perspektiver omhandlende arbejdsmarginaliseringens betydning; *deprivationsperspektivet*, *mestringsperspektivet* og *helhedsperspektivet*. Mens den førstnævnte retning antager, at deltagelse på

arbejdsmarkedet er determinerende for det generelle velbefindende, antages det med mestringsperspektivet, at deltagelse på arbejdsmarkedet ganske vist er vigtigt, men at der er alternative metoder til at kompensere for en marginal position på arbejdsmarkedet. I forlængelse af dette perspektiv, lægger også helhedsperspektivet vægt på, at der er en lang række faktorer, som påvirker, hvordan arbejdsmarginaliseringen opleves, hvorfor sammenhængen mellem manglende deltagelse på arbejdsmarkedet og marginalisering heller ikke er givet på forhånd. Det fænomenologiske perspektiv ses i nærværende speciale som et tillæg til helhedsperspektivet, idet samfundets opfattelse af arbejdsløsheden, som igen påvirker individets selvopfattelse og herigennem ens velbefindende, er i god overensstemmelse med helhedsperspektivets antagelser. De overordnede teoretiske retninger i forhold til arbejdsmarginaliseringens betydning kan i udgangspunktet ses som rivaliserende positioner. Her står især deprivationsperspektivet over for mestrings- og helhedsperspektivet, da der imellem dette teoretiske skel er afgørende forskel på, om arbejdsmarginaliseringen anses for at have en determinerende betydning for individets livskvalitet eller ej, hvilket er et centralt spørgsmål i undersøgelsen af specialets problemstilling.

Perspektiverne vil imidlertid i analysen ikke optræde som rivaliserende teorier, der hver især skal gøres til genstand for empiriske tests. De skal snarere danne en overordnet fortolkningsramme, som skal anlægges analyserne (jf. afsnit 3.4). I denne ramme kan de teoretiske perspektiver ses som modpoler i forhold til, hvordan betydningen kan forstås med ovenfor beskrevne teoretiske opdeling imellem deprivationsperspektivet på den ene side og mestrings- og helhedsperspektivet på den anden side. I denne forbindelse skal det bemærkes, at modpoler ikke er det samme som yderpoler, da yderpolen i forhold til deprivationsperspektivet ville være et perspektiv, som ikke tillægger arbejdsmarginaliseringen nogle sociale konsekvenser uanset omstændighederne, hvilket ikke er tilfældet for nogle af perspektiverne i specialets teoretiske ramme. Jeg er som tidligere præsenteret i specialet således ikke afvisende over for, at arbejdsmarginaliseringen har en betydning, men stiller blot spørgsmålstegn ved en evigt gældende determinans imellem arbejdsmarginalisering og social og samfundsmæssig marginalisering. Det skal

derfor også gøres klart, at jeg, ligesom Halvorsen (1994), primært betragter deprivationsperspektivet som normativt (Halvorsen, 1994: 35). Alligevel anser jeg perspektivet som relevant i forhold til specialets problemstilling, da antagelserne heri netop har præget den danske diskussion af ledighed siden 1990'erne (Andersen, 2002: 172) – og optræder nu også i den verserende debat omkring førtidspension jf. afsnit 1.2. Nedenfor ses en opstilling af de vigtigste elementer i de teoretiske perspektiver at optræde i Figur 5. Det vil dermed også være disse udvalgte elementer, som primært vil blive brugt som fortolkningsramme i analysen.

Figur 5 – Opsummering af de vigtigste elementer i perspektiverne

	Deprivationsperspektivet	Mestringsperspektivet	Helhedsperspektivet
Determinerende sammenhæng ml. manglende deltagelse på arbejdsmarkedet og marginalisering	Ja	Nej, ikke nødvendigvis	
Hvorfor determinerende sammenhæng/hvorfor ikke?	<p>Arbejdet udfylder essentielle latente funktioner herunder:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Tidsstruktur - Erfaringer og kontakter med mennesker udenfor egen familie - Mål og hensigter forankret i et kollektiv - Status og identitet - Regelmæssig aktivitet 	<p>At en marginaliseringsproces igangsættes er ikke givet på forhånd, men afhænger af, hvorvidt det enkelte individ forstår at mestre egen situation</p> <p>Af betydning for mestringssevnen er:</p> <ul style="list-style-type: none"> - De individuelle forudsætninger - Uddannelse - Social baggrund - Social støtte - Økonomi <p>Former for mestrings:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Problemorienteret mestrings - Emotionsmæssig mestrings 	<p>Arbejdsledsheds individuelle følger ikke forhånd givne, men afhænger af:</p> <p>Arbejdsledsheds årsag og den totale livssammenhæng, der igen udgøres af:</p> <ul style="list-style-type: none"> - tidligere livserfaringer - arbejdsliv og arbejdsløshed - konkrete livssituation - troen på fremtiden - baggrundsfaktorer <p>Her-og-nu faktorer</p> <ul style="list-style-type: none"> - Strukturelle - Individuelle <p>Herudover afhænger følgerne af den måde arbejde og arbejdsløshed betragtes på i samfundet, da dette præger individets opfattelse af egen situation</p>

Kilde: Egen fremstilling

4.3 Marginalisering som ufuldendt medborgerskab

Udover de teoretiske perspektiver på arbejdsmarginaliseringens betydning vil min teoretiske ramme også bestå af teori, der skal bruges til undersøgelsen af, hvilken betydning førtidspensioneringen har for de unge førtidspensionisters oplevelse af marginalisering. Til dette brug anvender jeg et medborgerskabsperspektiv. Medborgerskabsperspektivet er en tilgang, som kan knyttes til marginaliseringsbegrebet, idet tab af medborgerskab eller ufuldendt medborgerskab kan anses som en form for social og samfundsmæssig marginalisering. Medborgerskabets aspekter bliver således i specialet brugt som indikatorer på marginalisering for herigennem at kunne undersøge og forklare arbejdsmarginaliseringens betydning vha. de ovenstående teoretiske perspektiver herpå.

Jeg kan med inddragelsen af medborgerskabsperspektivet i specialet ikke blot undersøge den unge førtidspensionerendes eventuelle sociale marginalisering, men også brede undersøgelsen ud til at omhandle en bredere samfundsmæssig marginalisering og derved også at indbefatte et demokratisk element (Andersen, 2002: 21; Clement, 2004: 15). Med denne brede teoretiske tilgang er det derved også muligt at undersøge, hvorvidt den givne gruppe af unge førtidspensionister sættes uden for fællesskabet, som det hævdes i debatten, idet jeg teoretisk oversætter det at være en del af "fællesskabet" til det at være "medborger" (jf. problemfeltet afsnit 1.2).

4.3.1 Medborgerskabets begreb og elementer heri

Ifølge T. H. Marshall, som var den første til at diskutere og analysere begrebet *fuldt medborgerskab*, indeholder medborgerskabet både et civilt, socialt og politisk element: "*The civil element is composed of the rights necessary for individual freedom— liberty of the person, freedom of speech and thought and faith, the right to own property and to conclude valid contracts, and the right to justice. By the political element I mean the right to participate in the exercise of political power, as a member of a body invested with political authority or as an elector of the members of such a body (...) By the social element I meant the whole range from the right to modicum of economic welfare and security to the right to share to the full in the social heritage and to live the life of a civilised being according to the*

standards prevailing in the society” (Marshall, 1963: 71-72). Denne inddeling sker med henvisning til historien, hvormed der hævdes, at man gennem en gradvis udvikling af civile, politiske og sociale rettigheder kan nærme sig et ideal om fuldt medborgerskab for alle – forstået som lige rettigheder, lige deltagelsesmuligheder og fælles medborgernormer (Andersen, 2002: 20). I et medborgerskabsperspektiv betones rettigheder og ressourcer som kilde til autonomi blandt medborgerne, og derved til opfyldelsen af medborgerskabet. Det sociale medborgerskab skal i sammenhæng hermed ses som sidste skridt i opfyldelsen af medborgerskabet (Andersen, 2002: 75; Clement, 2004: 18).

Det fulde medborgerskab indkredses dog i nærværende sammenhæng til at være den faktiske opfyldelse af det rent formelle statsborgerskab, idet man som statsborger har lige rettigheder som fulgyldige medlemmer af et fællesskab, men hvor der med medborgerskabet henvises til den faktiske udfyldelse heraf (Andersen, 2002: 20; Clement, 2004: 17). Som sociologisk begreb er det også praksisser og deltagelsen, der henvises til med medborgerskabet, således at det er opfyldelsen af en status som formelt lige som medborgere, der udgør det fulde eller effektive medborgerskab (ibid.).

Ifølge Andersen (2002) ses især fire aspekter af medborgerskabet at gå igen i nyere medborgerskabsliteratur (Andersen, 2002: 21):

- rettigheder
- sociale og økonomiske vilkår
- social og politisk deltagelse
- identitet som medborger

Den ovenstående opstilling af de vigtigste elementer i medborgerskabsliteraturen vil danne ramme for forståelsen af medborgerskabet i nærværende speciale. Dog vil der i selve analysen ikke blive lagt vægt på rettighedsaspektet, forstået som formelle retsregler i form af civile, politiske og sociale rettigheder, da jeg, som ovenfor beskrevet, i anvendelsen af medborgerskabsbegrebet fokuserer på den *faktiske opfyldelse* heraf.

I stedet lægges fokus i selve analysen på levevilkårs-, deltagelses- samt identitetsdimensionen. De sociale og økonomiske vilkår vil indeholde elementer såsom trivsel, levevilkår samt økonomisk situation, mens deltagelsesdimensionen kan ses som indeholdende alle former for deltagelse i samfundslivet, men hvor der i min anvendelse primært vil blive lagt vægt på den sociale og politiske deltagelse. Identitetsdimensionen vedrører medborgernes orientering imod det politiske system, medborgerkultur og medborgernormer samt egen rolleopfattelse som borger i samfundet (Andersen, 2002: 22; Jensen og Clement, 2003: 276). Disse dimensioner vil tilsammen danne rammen om undersøgelsen af de unge førtidspensionisters medborgerskab, hvor ufuldendt medborgerskab derved kan karakteriseres som mangel på sådanne elementer hos den enkelte unge medborger.

Kapitel 5 – Teoretisk operationalisering

I dette afsnit foretager jeg en operationalisering af de ovenfor opstillede elementer af medborgerskabsbegrebet, som analysen vil koncentrere sig om. Herudover præsenteres det, hvordan disse relaterer sig til de teoretiske perspektiver på arbejdsmarginaliseringens betydning.

Indlejret i mestrings- og helhedsperspektivet er forskellige antagelser om, hvad der er af betydning for mestringssevnen og arbejdsløshedens individuelle konsekvenser, hvorfor jeg i interviewsituationen samt i selve analysen hele tiden har elementerne fra de teoretiske perspektiver i spil. Perspektivernes evne til at forklare mønstre mv. i specialets empiriske datamateriale forsøges ligeledes afdækket via indledende spørgsmål (jf. Ap.: 2-15), som har til formål at give indblik i den unges baggrund, individuelle forudsætninger, totale livssammenhæng mv. jf. de teoretiske perspektiver. De unges baggrundsforhold bidrager derved som referenceramme til undersøgelsen af, om andre forhold end selve arbejdsmarginaliseringen har betydning for den unges mestrings af manglende arbejdsmarkedsdeltagelse og i sidste ende oplevelse af marginalisering. Herudover analyserer jeg på dette løbende, da en del af perspektivernes fokuspunkter ligeledes berøres via den mere detaljerede operationalisering af medborgerskabsbegrebet i nedenstående afsnit. Operationaliseringen af mestringsperspektivet tager afsæt i de fem latente funktioner, som i perspektivet antages ikke at kunne tilvejebringes via andre kilder end arbejdsmarkedsdeltagelse. Operationaliseringen heraf er foretaget mere eksplicit i Figur 6 afsnit 5.1.

Operationaliseringen af medborgerskabsbegrebet foretages med inspiration fra allerede eksisterende undersøgelser af medborgerskab og marginalisering samt andre indikatorer, som jeg finder relevante på baggrund af specialets problemstilling og specifikke analysegenstand. Indikatorerne danner i sidste ende også den overordnede ramme om analysen, da disse udstikker temaerne til interviewguiden og også i nogle tilfælde udgør inspiration til spørgsmålsformuleringer (jf. Ap.: 2-15). Dog skal det i de tilfælde, hvor opstillingen af interviewspørgsmål sker med inspiration fra eksisterende undersøgelser,

medtænkes, at spørgsmålene oprindeligt er opstillet til et kvantitativt formål, hvorfor de skal modificeres en del til brug i nærværende undersøgelse.

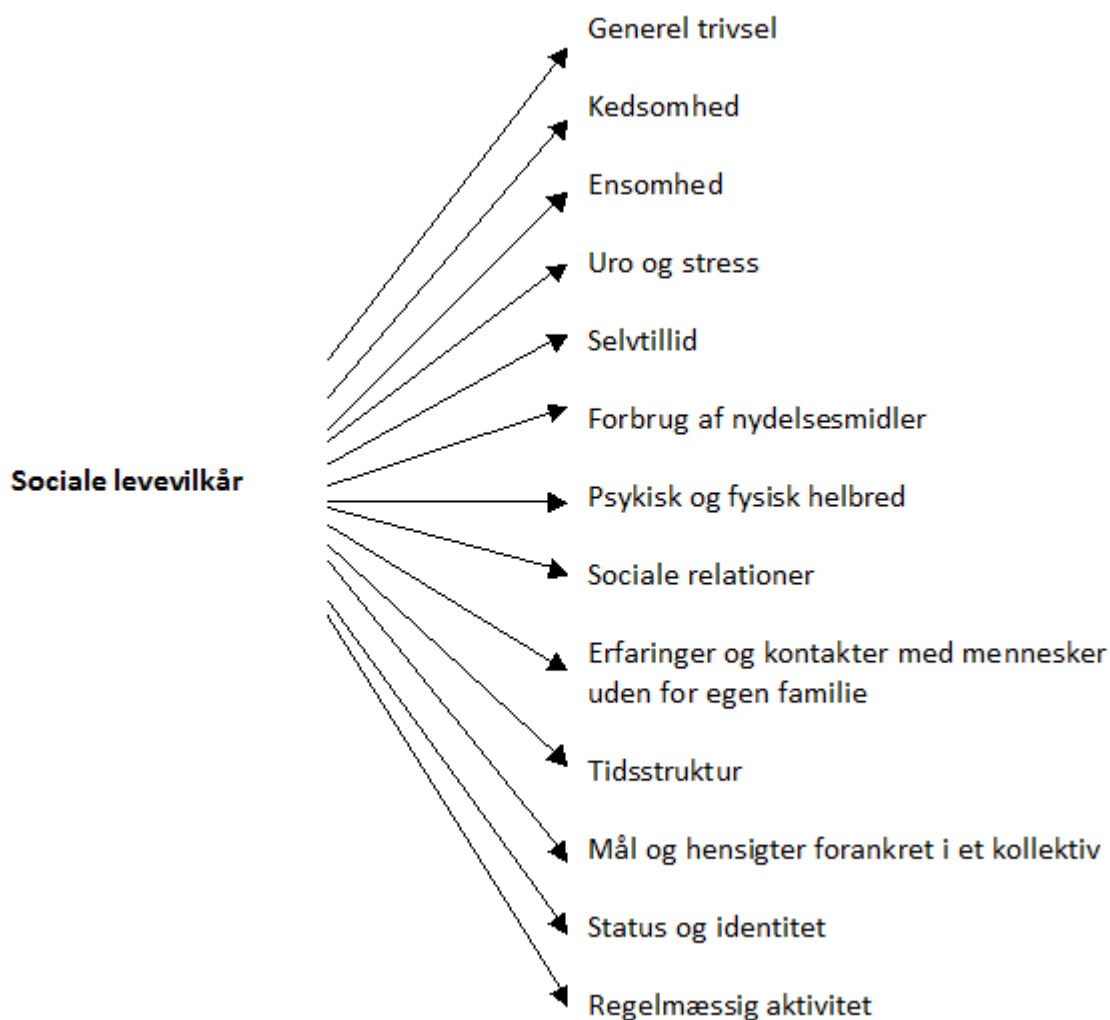
5.1 Levevilkårsdimensionen

Operationaliseringen af levevilkårsdimensionen følger den af Andersen (2002) anvendte inddeling i sociale og økonomiske levevilkår jf. afsnit 4.3.1. I undersøgelsen af de *sociale levevilkår* anvender jeg indikatorer, som også er anvendt i den allerede beskrevne undersøgelse af Sanne Lund Clement (2004) *Betinget velfærd* (jf. Kapitel 2), hvori kapitel 4 bl.a. omfatter en redegørelse af sociale baggrundsforhold for arbejdsmarkedets marginalgrupper (Clement, 2004: 99-140). Herudover er operationaliseringen ligeledes inspireret af Jørgen Goul Andersens m.fl. undersøgelse *Marginalisering og velfærdspolitik* (2003), hvori kapitel 8 af Jørgen Goul Andersen omhandler temaer såsom trivsel og tryghed sammenholdt med positionen på arbejdsmarkedet (Andersen, 2003: 230; Larsen, 2003: 260). I operationaliseringen af de sociale relationer tager jeg jf. Clement (2004) udgangspunkt i både omgang med den nære familie samt øvrigt socialt netværk uden for hjemmets fire vægge (Clement, 2004: 19).

I operationaliseringen indgår også psykisk og fysisk helbred, som jeg selv har udviklet som indikatorer. Et vigtigt element i undersøgelsen af, hvilken betydning førtidspensionen opleves at have, er generel trivsel, da også de teoretiske perspektiver går på, at som udenfor stående i forhold til arbejdsmarkedet oplever en dårligere trivsel og et dalende psykisk velbefindende. Hvordan trivslen påvirkes af førtidspensioneringen afhænger derfor i høj grad af oplevelsen af tilkendelsen og accepten af situationen efterfølgende, hvorfor jeg også som indikator herpå anvender den generelle trivsel. Herudover inkorporeres deprivationsperspektivets elementer i operationaliseringen af de sociale vilkår, da analysen bl.a. har til formål at undersøge, i hvilket omfang deprivationsperspektivets antagelser om følgerne af manglende arbejdsmarkedsdeltagelse viser sig i de unges oplevelser af situationen. Antagelserne heri går da også netop på relevante elementer i forhold til sociale levevilkår, herunder de latente funktioner *tidsstruktur, erfaringer og kontakter med mennesker udenfor egen familie, mål og hensigter forankret i et kollektiv, status og identitet*

og regelmæssig aktivitet (jf. afsnit 4.2.1). I perspektivet antages det som beskrevet, at de oplyste funktioner ikke opretholdes som konsekvens af den manglende arbejdsmarkedsdeltagelse. De latente funktioner fra deprivationsperspektivet optages derfor som indikatorer på marginalisering i undersøgelsen af de sociale levevilkår, uden dog nødvendigvis at anerkendes som sådan, da undersøgelsen bl.a. også har til formål at afdække, hvorvidt dette er tilfældet. Operationaliseringen er derved tilsammen som illustreret i Figur 6 nedenfor.

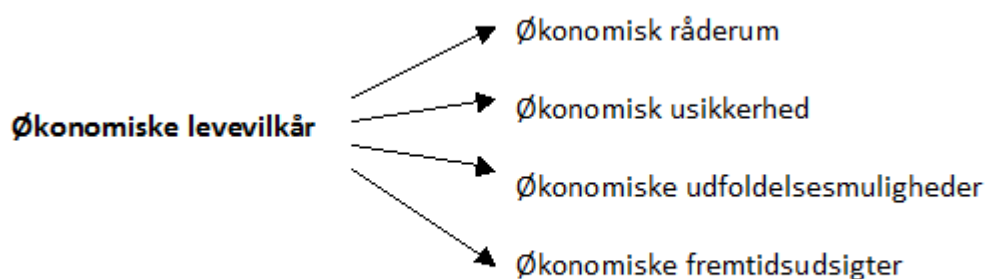
Figur 6 – Operationalisering af sociale levevilkår

Kilde: Egen fremstilling

I undersøgelsen af de *økonomiske levevilkår* anvender jeg indikatorer, som ligeledes er anvendt i den allerede beskrevne undersøgelse af Sanne Lund Clement (2004), hvori kapitel 5 bl.a. er en undersøgelse af marginalgruppernes økonomiske situation og *financial hardship* (Clement, 2004: 141-191). Derudover inkorporerer jeg en indikator i form af økonomiske udfoldelsesmuligheder, da jeg i overensstemmelse med bl.a. Halvorsen (1999) anser det for centralt ikke at negligere den betydning økonomien har for den sociale deltagelse i samfundet og som medborger. Dette begrundes med den betydning i forhold til selvrespekt og social eksklusion, som den økonomiske situation kan tillægges (Halvorsen, 1999: 49). Den samlede operationalisering af de økonomiske levevilkår er som illustreret i Figur 7 nedenfor.

Figur 7 – Operationalisering af økonomiske levevilkår

Kilde: Egen fremstilling

5.2 Deltagelsesdimensionen

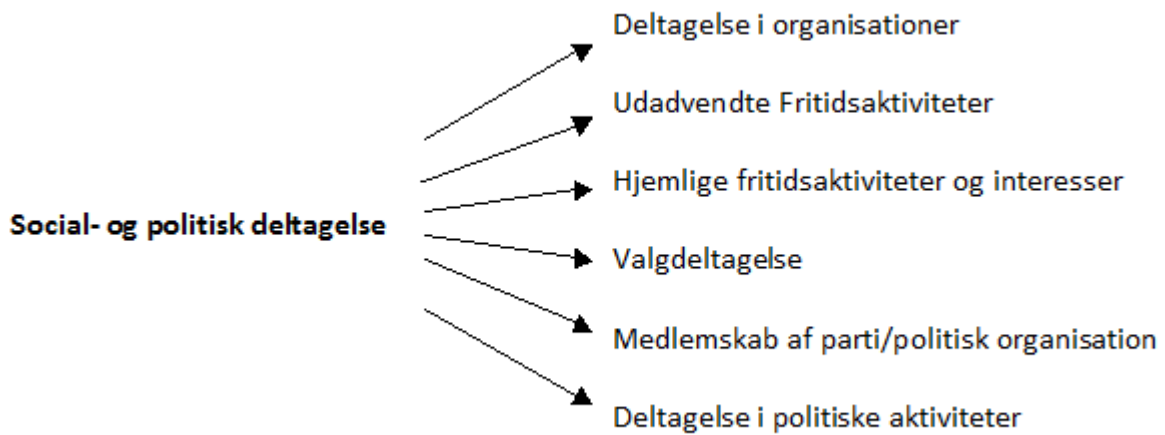
Operationaliseringen af både den *sociale- og politiske deltagelse* på deltagelsesdimensionen er ligeledes inspireret af Jørgen Goul Andersens (red.) m.fl. (2003) *Marginalisering og velfærdspolitik*, idet kapitel 10 heri af Jan Bendix Jensen indeholder en undersøgelse af forskellige modtagergruppers sociale og politiske deltagelse med henblik på at undersøge deres opfyldelse af medborgerskab – hvortil spørgsmålet er, om disse grupper deltager mindre socialt og politisk end andre (Jensen, 2003: 288-292). Den sociale deltagelse operationaliseres heri til at være organisationsdeltagelse, mens situationsbestemt politisk deltagelse anvendes som indikator på politisk deltagelse – herunder strejke, underskriftindsamling, økonomisk støtte, offentlige møder og demonstrationer, politisk forbrugsmønster og kontakt til politikere (Jensen, 2003: 290). I tillæg hertil anvender jeg

valgdeltagelse som indikator på politisk deltagelse. Det kan dog i forhold til denne indikator diskuteres, hvorvidt den i større omfang tilhører identitetsdimensionen. Til trods for den overlappende relevans har jeg alligevel valgt at lade valgdeltagelsen operationaliseres herunder.

Operationalisering af den sociale deltagelse udvides desuden med inspiration fra Clement (2004), idet det førnævnte kapitel 4 i *Betinget Velfærd* ligeledes rummer en afdækning af marginalgruppernes sociale deltagelse. Heri indgår også indikatorer, som kan anses for overlappende med de af Jensen (2003) opstillede indikatorer på social deltagelse, idet hun operationaliserer social deltagelse til indikatorer som idræts-, fritids- og foreningsdeltagelse samt medlemskab af politisk parti eller forening. Det nye i forhold til Jensens (2003) operationalisering er, at der i Clements (2004) operationalisering af den sociale deltagelse endvidere inddrages generel deltagelse i fritidsaktiviteter, som foregår uden for hjemmet – såsom biograf-, cafe/restaurant- eller biblioteksbesøg samt andre kulturelle, religiøse eller sociale aktiviteter.

Endelig anses også hjemlige fritidsaktiviteter i hendes undersøgelse som indikatorer på social deltagelse. Relevansen af sådanne aktiviteter i forhold til marginalisering argumenteres med baggrund i, at de kan bidrage til at holde den enkelte i gang – dette på trods af, at de næppe kan gå for at være social deltagelse i begrebets egentlige betydning (Clement, 2004: 92). Den af Clement (2004) anvendte operationalisering af social deltagelse vælger jeg ligeledes at medtage i min operationalisering af medborgerskabets element *social deltagelse*. Den samlede operationalisering er illustreret i Figur 8 på nedenstående side.

Figur 8 - Operationalisering af deltagelsesdimensionen

Kilde: Egen fremstilling

5.3 Identitetsdimensionen

Operationaliseringen af identitetsdimensionen er ligesom de øvrige dimensioner ligeledes inspireret af Jørgen Goul Andersens m.fl. (2003) *Marginalisering og velfærdspolitik*, hvor inspirationen igen udspringer af kapitel 10 af Jan Bendix Jensen, idet dette indeholder en samtidig operationalisering af medborgerskabsbegrebets mere medborgerskabskulturelle elementer. Undersøgelsen af gruppernes opfyldelse af medborgerskabet omhandler således, hvorvidt arbejdsmarkedets marginalgrupper jf. Putnam udviser lavt samfundsengagement og har andre værdier end deres medborgere, hvorved de får en anden medborgerkultur og andre medborgernormer (Jensen, 2003: 278). Undersøgelsen af dette operationaliseres af Jensen (2003) bl.a. til at omfatte gruppens *sociale og politiske tillid, solidaritet* samt *politiske kompetencer* (Jensen, 2003: 278-288), hvilket ligeledes er indikatorer, som jeg anvender i operationaliseringen af medborgerskabsidentitet i nærværende undersøgelse.

Herudover inspireres operationaliseringen af identitetsdimensionen også af Jørgen Goul Andersens (2002) *Over-Danmark og Under-Danmark?*, hvori kapitel 9 er en undersøgelse af arbejdsmarginaliseringen i lyset af demokratiske perspektiver, således at marginalgruppernes forhold til andre medborgere, egen rolleopfattelse samt forhold til det

politiske system er omdrejningspunktet. Operationaliseringen ses i nogen henseender at være lig med Jensens (2003), men i Andersens (2002) undersøgelse inddrages også *stigmatisering* som indikator (Andersen, 2002: 241). Oplevelsen af *stigmatisering* er – i forhold til specialets problematisering af de unges udelukkelse fra fællesskabet – af særdeles relevant karakter i min undersøgelse, hvorfor jeg ligeledes medtager denne som indikator i min operationalisering af identitetsdimensionen.

Min operationalisering inspireres desuden af kapitel 5 i samme undersøgelse af Andersen (2003), hvori indikatorerne *politisk engagement* og *politisk effektivitetsfølelse* hentes, idet jeg anser disse som relevante i forhold til undersøgelsen af samfundsengagementet og derigennem medborgerskabsidentiteten (Andersen, 2002: 113). De ovenfor beskrevne elementer vil tilsammen udgøre operationaliseringen af identitetsdimensionen, som er illustreret i nedenstående Figur 9.

Figur 9 – Operationalisering af identitetsdimensionen

Kilde: Egen fremstilling

5.4 Læsevejledning til analysen

De to analysekapitler tager hver især afsæt i de i specialet anvendte dimensioner i forhold til medborgerskab; levevilkårsdimensionen, deltagelsesdimensionen og identitetsdimensionen. Levevilkårsdimensionen (Kapitel 6) udgør i sin egen analyse, mens de to andre dimensioner i Kapitel 7 er slået sammen til en samlet analyse. Dette er bl.a. som følge af, at indholdet i de teoretiske perspektiver på arbejdsmarginaliseringens betydning ses primært at knytte sig til levevilkårsdimensionen, hvorfor analysen af deltagelses- og identitetsdimensionen i større omfang vil relatere direkte til medborgerskabsperspektivet. I medborgerskabsperspektivet er der dog ikke indlejret antagelser om, hvilken betydning manglende arbejdsmarkedsdeltagelse kan siges at have og omhandler kun, hvilke aspekter, der kendetegner opfyldelsen af medborgerskab. De teoretiske perspektiver på arbejdsmarginaliseringens betydning skal derfor alligevel her holdes op imod analysens resultater i forhold til medborgerskabsaspekterne.

Overordnet set er begge analyser struktureret ud fra det empiriske datamateriale, hvorfor de ikke vil tage form af en slavisk gennemgang af hver enkelt indikator betydning for de unge førtidspensionisters oplevelse af marginalisering. I stedet vil indikatorerne bringes i spil i analysen på de punkter, hvor jeg ud fra empirien finder det relevant for besvarelsen af specialets problemformulering. Dette kan ses at være en konsekvens af den abduktive analysestrategi, som tillægges specialet, hvorved den empiriske problemstilling er i centrum, og teorien anvendes til forklare og forbedre forståelsen af de empiriske fund. Dog vil analysen alligevel i et vist omfang være styret af den teoretiske operationalisering, da interviewguiden, som før omtalt, i høj grad er styret heraf. Derfor vil også analysens struktur være præget af operationaliseringen, idet det empiriske materiale indirekte vil være struktureret af den teoretiske operationalisering af medborgerskabsbegrebet samt de øvrige teoretiske perspektiver.

Kapitel 6 – Analyse af levevilkårsdimensionen

Nedenstående analyse vil være en undersøgelse af førtidspensioneringens betydning i forhold til vilkårsdimensionen i medborgerskabsbegrebet jf. afsnit 4.3.1. Analysen omhandler derved arbejdsmarginaliseringens betydning for de sociale og økonomiske vilkår. Analysen af vilkårsdimensionen vil tilsammen med den videre analyse af deltagelses- og identitetsdimensionen udgøre afdækningen af specialets problemstilling og problemformulering omhandlede førtidspensionens oplevede betydning i forhold til marginalisering.

6.1 Trivsel og pensionstilkendelsen

Det er - ud fra de unge førtidspensionisternes udsagn - meget forskelligt, hvordan selve pensionstilkendelsen på tilkendelsestidspunktet blev oplevet. Mens det for Jane og Mie var en stor lettelse af få tilkendt pensionen, var det – især for Per og Kim, men også for Bo – ikke noget, der blev anset for særligt positivt til at starte med. Jane begrundede sin følelse af lettelse med, at det gjorde en kæmpe forskel ikke længere at være inde i kontanthjælpssystemet, hvilket hun giver udtryk for, var utroligt stressende: *”man skal ned og stå skoleret hver tredje måned, og man ved aldrig helt, om man er købt eller solgt. På den måde er det en lettelse (red. at få tilkendt førtidspension)”* (Ap. 3: 16). Denne opfattelse støtter Mie op om, selvom hun ikke følte det samme pres i beskæftigelsessystemet, som Jane henviser til. Mie siger om tilkendelsen, at *”det letter jo utroligt meget, for man har jo ikke det der pres på sig, som jeg alligevel havde. Men man føler jo stadig, at <åh nej, kommer der nu et brev om, at jeg skal ud i et eller andet <. Selvfølgelig, der er der mere ro på nu (...) jeg har heldigvis aldrig oplevet at blive presset ud i et eller andet (red. arbejdsprøvning o. lign.). Det har altid været mig selv, der ligesom har sagt, at nu vil jeg gerne prøve det her”* (Ap. 6: 38).

M1 giver udtryk for, at hans erfaring i arbejdet med unge førtidspensionister viser, at selve tilkendelsen ofte opleves meget positivt, med henvisning til den positive indvirkning psyken: *”i det øjeblik, at den stressfaktor (red. arbejdsprøvningssystemet) er væk, så er den ikke med til at tricke nogen depressivitet eller specifikke skizofrene måder at opfatte verdenen på - så*

er man mere afslappet. Så giver det grobund for at finde den rigtige type medicin og samtaleterapi. Man kan komme i gang med at bearbejde sig selv. Og man kan tolke det som en accept fra samfundets side af - de forstår godt, at jeg magter simpelthen ikke det her" (Ap. 8: 56). Mie bekræfter ligeledes, at de stressudløsende elementers forsvinden fra hverdagen medfører en lettelse, som indirekte skaber bedre muligheder for at bearbejde de psykiske problemer. Hun forklarer herom, at "*der er en sten, der letter fra en, fordi man nu har lidt mere ro på. Så er der selvfølgelig tid og overskud til at arbejde med en selv, så man en dag kan blive klar til at arbejde igen*" (Ap. 6: 39).

I Mies situation synes den positive oplevelse af pensionstilkendelsen dermed også at bunde i en forhåbning om, at førtidspensionen en dag erstattes af beskæftigelse i en eller anden form, og ikke en egentlig accept af situationen. I *helhedsperspektivet* antages det, at *troen på fremtiden* har betydning for de individuelle konsekvenser af arbejdsmarginaliseringen. Mies positive oplevelse af tilkendelsen kan ud fra *helhedsperspektivet* således forstås på den måde, at den stadige tro på fremtiden bevirker, at overgangen til førtidspension for hende er nemmere at acceptere. M2 giver udtryk for, at mange af de unge førtidspensionister ved tilkendelsen gør sig sådanne forestillinger, hvilket hun vurderer, er en måde at bevare et håb på: "*Mange siger også, når de har fået en pension, at >så om nogle år, så skal jeg ud og arbejde igen<. Det er ligesom for at have det håb om, at jeg ikke bliver ved med at være i den her tilstand (...) bare det at komme ud på en normal arbejdsplads, det har de fleste en drøm om*" (Ap. 9: 66-67). Ud fra *mestringsperspektivet*, kan denne reaktion også forklares som en form for *emotionsmæssig mestrings*, idet det kan være en strategi i forhold til at mindske den følelsesmæssige påvirkning af nederlaget ved ikke at kunne fungere på arbejdsmarkedet. Dette er således en drøm som M2 henviser til, at de fleste trods alt har, uanset deres psykiske problemer.

Bo havde – sammenlignet med de to kvinder - det omvendt med pensionstilkendelsen, idet han ikke var glad for pensionstilkendelsen til at starte med. Dette har dog siden ændret sig, og han siger om sine tanker i forhold hertil, at "*jeg er så glad for det i dag. Men det er også fordi, jeg ikke rigtig har andre muligheder. Hvis jeg havde andre muligheder, hvis jeg var*

mere rask, så var det selvfølgelig lidt noget andet (...) jeg har nok mere accepteret det (red. at være blevet førtidspensionist) som tiden går, at det er den løsning, der nu engang er" (Ap. 7: 46). Per har i nogen henseender samme oplevelse af pensionstilkendelsen som Bo, idet han også i starten havde problemer med at acceptere at være blevet førtidspensionist. Han er dog stadig lidt ambivalent i forhold til, hvorvidt tilkendelsen var en god ting: *"Jeg var utilfreds i starten, men jeg kunne godt se, at det var nødvendigt (...) Jeg har da fået frihed på den måde, at jeg ikke er afhængig af at skulle snakke med jobcentret og alt muligt. Men jeg synes egentlig gerne, at jeg ville have prøvet lidt mere, inden jeg fik pensionen, men nu har jeg fået den"* (Ap. 4: 30). I *helhedsperspektivet* lægges der ligeledes vægt på, at arbejdsmarginaliseringen skal forstås dynamisk, således at den arbejdsmarginaliserede gennemgår forskellige faser i oplevelsen af egen situation. Dette er i god overensstemmelse med de op- og nedture, som flere af de unge giver udtryk for at have oplevet i forbindelse med tilkendelsen.

I Kims tilfælde var det - ifølge hans eget udsagn – kommunen, som foreslog, at han skulle søge pension. Han giver derfor udtryk for, at han i forbindelse hermed oplevede frustration og magtesløshed: *"Det var ikke noget, jeg gerne selv ville. Sådan var det bare. Jeg kunne ikke gøre noget ved det (...) Jeg kunne ikke se andre muligheder. Jeg vidste ikke, hvad jeg skulle, så jeg tog det bare. Jeg synes stadig, det er irriterende, at jeg har det (red. pensionen), men sådan er det bare (...) hvis jeg kunne få et normalt job, så ville jeg hellere have det, frem for det her"* (Ap. 5: 32-33).

Det ovenstående vidner om, at der er stor forskel i oplevelsen af, hvordan pensionen på tilkendelsestidspunktet og efterfølgende opleves. Der er for nogen af de unges vedkommende tale om, at pensionen har været medvirkende til øget trivsel, mens andre har oplevet det modsatte. De to kvinders oplevelse af førtidspensionstilkendelsen som en lettelse, kan vidne om, at ikke kun tilkendelsesprocessens forløb og erfaringerne med beskæftigelsessystemet har betydning for oplevelse. Blandt de unge adskiller især Kim sig med hensyn til trivslen efter tilkendelsen, da de øvrige unge i forskellig grad udviser en form for accept af, at de ikke havde så mange andre muligheder. En sandsynlig forklaring på, at

Kims oplevelse virker til at adskille sig fra de andres, kan måske findes i hans - i nogle henseender - anderledes diagnose sammenlignet med de andre unge (jf. Figur 3). Kim er således pensioneret på baggrund af en lettere mental retardering, mens de fire andre unge førtidspensionister alle er førtidspensioneret med baggrund i psykiske lidelser, hvilket kan antages i højere grad direkte at indebære et lavere psykisk velbefindende.

Ud fra *helhedsperspektivets* individuelle *her-og-nu faktorer*, hvori det antages, at arbejdsmarginaliseringens individuelle følger er afhængige af *egen opfattelse af årsagen til arbejdsløsheden*, kan dette måske forklares med, at de fire andre unge tænkes at have lettere ved at trives med at få tilkendt en pension. Deres psykiske tilstand betyder således, at de ikke selv magter at deltage på arbejdsmarkedet, hvorfor årsagen til pensionen til dels bunder i en erkendelse af, at ordinær beskæftigelse for nuværende ikke er en mulighed. Pensioneringen er for Kim måske sværere at acceptere, da der mere er tale om, at han ikke har gjort denne erkendelse, men i stedet blot føler sig "vraget" fra arbejdsmarkedet.

6.2 Status, identitet og selvtillid

M2 understøtter i overensstemmelse med flere af de unge, at det er stressende at være ung og psykisk syg i beskæftigelsessystemet, idet talrige arbejdsprøvninger og heraf følgende præstationsangst kan forværre de psykiske vanskeligheder og aktivere stress. Hun forklarer ligeledes, at de fleste af de unge derfor oplever pensionstilkendelsen som noget rigtig positivt, men siger samtidig, at mange af de unge oplever, at der efterfølgende opstår et tomrum og en form for sorg over at føle sig overladt til sig selv. M2 udtrykker det således: *"der er rigtig mange, der kan have den der følelse af, inden de skal have en pension, at det eneste der vil hjælpe mig, det er at få min pension. Og det giver en kæmpe tryghed og lettelse for mange at opnå den. Men der er også rigtig mange, der efter et stykke tid oplever, >nå, så er der ikke nogen, der har brug for mig mere<"* (Ap. 9: 63).

Denne betragtning støtter Jane i høj grad op om, idet hun i tiden efterfølgende sin pensionstilkendelse fortæller, at *"der er selvfølgelig en masse sorg forbundet med det (red. at blive tilkendt en pension). Det er vel ikke fordi, at min arbejdsevne bliver ringere af, at jeg*

fik en pension, men det bliver ligesom et symbol på, at arbejdsevnen ikke er der. De fleste har jo gjort sig nogle drømme om fremtiden, og det er nok de færreste, der har drømt om at ende på en pension, (...) og vi lever også i en verden og i et land, hvor ens job nærmest er ens identitet” (Ap. 3: 17-18). Opfattelsen af, at ens identitet i så høj grad afhænger ens arbejdsmarkedsstatus, er ligeledes en opfattelse Bo har. Dette påpeger han er med til at vanskeliggøre det at stå uden for arbejdsmarkedet (Ap. 7: 52). I tråd hermed siger Mie om sin trivsel i forbindelse med førtidspensionen, at det gik ud over selvværdet at måtte erkende, at hun var nødt til at lade sig førtidspensionere: ”det er jo et slag at få sort på hvidt, at du ikke kan bruges lige nu (...) Jeg tror jeg var på kontanthjælp i 6 år, før jeg ligesom sagde til mig selv, at > det her går sgu ikke længere, jeg er nødt til at skulle have en pension<” (Ap. 5: 39). Mies udtalelse kan ligeledes ses som en form for sorgreaktion over, at det nu er et faktum, at man er ”opgivet” af samfundet i forhold til at kunne udgøre en arbejdskraftressource.

M2's oplevelse af, at de unges følelse af lettelse erstattes af en form for sorg, begrundes hun bl.a. med, hvor stor en betydning den unge tillægger den rolleændring i samfundet, som følger med tilkendelsen: ”det overskygger alt. Så er man i den gruppe, og det er der man hører til, og det er den identitet man har. Det er førtidspensionist (...) der en sådan en vis status forbundet med, at så længe man er en del af samfundet, om så man skal sige, man er på kontanthjælp, så er man stadig en del af samfundet, men ligeså snart man er førtidspensionist, så er man parkeret” (Ap. 9: 63). Bo bakker op om denne betragtning, idet han fortæller, at ”man er da ked af det rent personligt, at det har været nødvendigt at søge en førtidspension og alligevel er blevet tilkendt den også. Det er da lidt et knæk” (Ap. 7: 47). Samtidig åbner Bo dog også op for, at man ikke behøver at miste al selvtillid med pensioneringen, og at man til en vis grad selv kan have en indflydelse på dette. Han siger herom: ”Førtidspensionen, den har jeg jo bare måttet tage med. Det kan jeg jo ikke rigtig gøre for. Men man kan også bruge det positivt, at det giver nogle nye muligheder (...) Hvis man fx tager et skånejob et eller andet sted, så er du jo ikke parkeret længere (...) man kan jo nemt deltage i samfundet på andre måder end på den traditionelle facon” (Ap. 7: 47; 53).

Per og Kim lægger i forhold til pensionstilkendelsen ikke så meget vægt på, hvilken personlig betydning det har haft for dem at blive erklæret uegnet til at deltage på arbejdsmarkedet. Det kan måske her have en betydning, hvorledes det at stå uden for arbejdsmarkedet betragtes, hvilket er i god overensstemmelse med det, der i *helhedsperspektivet* udgør en individuel her-og-nu faktor kaldet *arbejdsstolthed og arbejdsorientering*. I modsætning til de tre andre har hverken Per eller Kim en egentlig erhvervsmæssig erfaring eller et reelt uddannelsesforløb bag sig, hvorfor det kan tænkes at spille ind på deres oplevelse af førtidspensionens betydning for status, identitet og selvtillid.

I *deprivationsperspektivet* til gengæld lægges der vægt på, at man ved at stå uden for arbejdsmarkedet bl.a. mister en vigtig funktion i form af *status og identitet*. Flere af de medvirkende unge virker i tråd hermed da også til - efter egne udsagn - at tillægge førtidspensionen stor betydning for deres egen status, identitet og selvtillid, hvorfor deprivationsperspektivet må siges i et vist omfang at kunne forklare deres oplevelse heraf. Samtidig oplever de unge en sorg, som er direkte forbundet med at miste denne identitetsskabende funktion. Dog åbner bl.a. Bo op for, at der med førtidspensionen stadig er mulighed for bevare nogle af de funktioner, som arbejdsmarkedsdeltagelsen tilvejebringer. Det viser sig da også, at flere af de unge ikke tillægger identitet og status betydning for deres psykiske velbefindende, hvilket i sig selv kan ses som modstridende til deprivationsperspektivets antagelser.

6.3 Genoptagelse af rettighedsdimensionen

Der er blandt både de unge førtidspensionister og medarbejderne en udbredt oplevelse af, at der på trods af følelsen af lettelse efter førtidspensionstilkendelsen, efterfølgende opstår en følelse af at være overladt meget til sig selv. Dette anses for at være en meget skarp kontrast i forhold til at være i beskæftigelsessystemet med de rettigheder og pligter dette indebærer. Jane udtrykker problemerne med dette således: "*når først du har fået stemplet og pensionen, så er man parkeret. Sådan noget som skånejob og hvad, man ellers hører om - det kræver, at man selv finder det. På den måde er der ikke mere at komme efter nogen*

steder (Ap. 3: 17). Dette er i overensstemmelse med Bos opfattelse af situationen, idet han udtaler, at *"i en forstand er man parkeret, for der er ikke nogle fra jobcentret fx, som hele tiden tager henvendelse til en; >har du ikke lyst til det og det, eller vil du ikke det eller det<, eller om jeg skal et eller andet. Det er der jo ikke nogen, der gør"* (Ap. 7: 52).

Per giver ligeledes udtryk for at have en lignende oplevelse af situationen, idet han udtaler: *"jeg synes man skal prøve at arbejde lidt mere med, hvad folk egentlig kan, men det gør de nok også til en vis grænse (...) det (red. en førtidspension) kan være drabet til ens erhvervsliv, fordi du bare bliver koblet af verden kan man sige"* (Ap. 4: 26). Især M2 giver udtryk for ofte at have erfaret, at de unge førtidspensionister oplever det, Per udtrykker som en følelse af at være koblet af – i hvert fald i forhold til den del af samfundet, som arbejdsmarkedet udgør. Hun beskriver de unges oplevelse således: *"så er der ikke noget, jeg er en del af, der er ikke nogen, der ringer og rykker i mig mere. Så man bliver sluppet og overladt lidt til sig selv, og det, tror jeg, er det, der faktisk kommer bag på rigtig mange. Det kan man ikke rigtig forberede sig på, hvordan det føles (...) Størsteparten bliver faktisk overraskede over, hvor meget de bliver ladet være efter, de har fået en pension"* (Ap. 9: 62).

Ligeledes giver M1 udtryk for at have erfaret, at førtidspensionen kan være et rigtig godt pusterum til, at sindstilstanden og sygdommen måske forbedres, men at det ville være positivt med fx en tidsbegrænsning på pensionen. Dette er med baggrund i, at man således stadig bliver holdt til ilden i forhold til, at man på et tidspunkt skal forsøge sig med at arbejde under en eller anden form igen – et element han anser for vigtigt i forhold til unge førtidspensionister. Han siger i samme forbindelse, at *"man kan ikke altid have en forventning om, at folk bliver raske (...) men bare det, at der kan være et lille håb om, at folk kan flytte sig i en raskere retning. Så kunne det komme til udtryk i en eller anden form for beskæftigelse, om det så bare er 6 timers skånejob i en meget beskyttet stilling eller 15 timer"* (Ap. 8: 54).

M2 giver udtryk for, at en del af de unge, som førtidspensioneres, faktisk - trods førtidspensionen - indeholder ressourcer. Sådanne ressourcer kunne ifølge M2 realiseres i et

skånejob eller lignende, hvilket hun også oplever, en stor del af de unge på sigt har et ønske om. Det er derfor ifølge hende ærgerligt, at de unge efter førtidspensionen overlades så meget til sig selv. Dette betyder nemlig, at de fx selv skal "støve" et evt. skånejob op, da de med tilkendelsen af pensionen bliver sluppet helt af systemet – hvilket kan være med til vanskeliggøre, at ønsket om beskæftigelse faktisk kan realiseres (Ap. 9: 63).

Både de unges og medarbejdernes oplevelse af, at man som ung førtidspensionist er overladt for meget til sig selv, er med til at antyde, at det ville være positivt, hvis systemet også efter tilkendelsen spillede en mere aktiv rolle i forhold til at hjælpe de unge med at forsøge sig med en form for beskæftigelse igen. Rettighedsdimensionen blev oprindeligt fravalgt i den teoretiske ramme jf. afsnit 4.3.1, bl.a. som følge af, at der i *min* anvendelse af medborgerskabsbegrebet refereres til det fulde medborgerskab som lig med opfyldelsen heraf. Dermed skal medborgerskabet ikke blot udgøres af formelt set lige rettigheder, i form af civile, politiske og sociale retsregler. Det viser sig dog alligevel ud fra de unges og medarbejdernes oplevelser, at det kan betragtes som problematisk, at man som førtidspensionist ikke er omfattet af *ret og pligt til aktivering*. Dette har nemlig den betydning, at der ikke bliver stillet krav til jobcentre om, at de skal hjælpe førtidspensionister i gang på arbejdsmarkedet (jf. Ap. 10). Dette kan dermed være medvirkende til ufuldendt medborgerskab hos denne unge gruppe. Dette kan i forhold til nærværende speciales problemstilling derfor også betyde, at den nuværende indretning af beskæftigelsessystemet i sig selv er marginaliserende. Man kan således tale om, at *rettighedsdimensionen*, som ellers i den teoretiske operationalisering blev fravalgt som en del af analysens fokus (jf. afsnit 4.3.1), alligevel er relevant at tage i betragtning i forhold til de unge førtidspensionisters oplevelse af marginalisering.

Denne anskuelse kan samtidig give næring til *helhedsperspektivet*, hvori det indgår som en *strukturel her-og-nu faktor*, at arbejdsmarginaliseringens følger afhænger af den rolle *hjelpeapparatet* spiller. Arbejdsmarginaliseringen virker derved til at blive forstærket igennem den manglende støtte fra "hjelpeapparatet" i form af regler, der netop ikke

pålægger de kommunale jobcentre ligeledes at hjælpe førtidspensionister ind på arbejdsmarkedet igen.

6.4 Tidsstruktur, regelmæssig aktivitet og kedsomhed

Med anvendelse af *deprivationsperspektivet* er det afgørende at undersøge, hvorvidt man som ung førtidspensionist mister tidsstruktur samt regelmæssige aktiviteter i hverdagen. Disse anses således for vigtige funktioner i forhold til trivsel, men samtidig også som funktioner kun arbejdet kan udfylde. De medvirkende unge førtidspensionister giver i overensstemmelse med deprivationsperspektivet også alle udtryk for, at det er vigtigt for dem at etablere en struktur både i forhold til tid, men også at have regelmæssige aktiviteter. Det er derfor også noget samtlige af de medvirkende unge har fokus på at etablere i deres hverdag. Bl.a. siger Jane om det at have struktur i form af rutiner og faste gøremål i hverdagen, at *"det er noget af det, der er vigtigt for mig, netop for at få roen, så jeg ikke stresser"* (Ap. 3: 19). Jane siger i forlængelse heraf, at det grundet hendes datter ikke opleves som et problem at etablere struktur. Per er ligeledes meget bevidst om at bevare en fast tidsstruktur med henvisning til sin psykiske lidelse og det begrænsede faste indhold i hverdagen, idet han siger: *"Jeg står op klokken syv, det er jeg nødt til. Jeg kan simpelthen ikke holde mig rask ellers, så længe jeg ikke har andet at gå til end det musik der"* (Ap. 4: 27). Mie er med henvisning til hendes psykiske tilstand opmærksom på netop ikke at have alt for mange gøremål og planer, idet hun let bliver stresset. Hun har dog en fast aktivitet i hverdagen i form af værestedet, hvor hun kommer næsten dagligt. Dette sted giver Mie udtryk for udgør en vigtig erstatning for et arbejde. Hun siger om sin brug af værestedet, at *"selvfølgelig hjælper det meget, at jeg kommer her, så jeg trods alt kan sige, at det her det er mit arbejde, og at arbejde med mig selv, det er også mit arbejde"* (Ap. 6: 40).

Kim derimod giver udtryk for ikke at have et bestemt tidspunkt at stå op på, hvorfor weekender og hverdage har en tendens til at flyde lidt sammen (Ap. 5: 33). Kim har dog ifølge eget udsagn ikke problemer med kedsomhed i hverdagen, da han sørger for at have regelmæssige aktiviteter i form af jævnligt samvær med venner samt træning. Han begrundet vigtigheden af sin træning med: *"Det er for at lave noget, plus jeg gider ikke blive*

en af de der, man ser meget i TV, der bliver tykke og fede. Det gider jeg simpelthen ikke. Det kan jeg ikke tage, altså dem der er førtidspensionerede. Jeg kan ikke tage dem der, hvis ikke de kan noget, så får de penge og ikke laver en skid” (Ap. 5: 32).

Ligeledes Bo giver udtryk for at have faste strukturer og virker ikke til at have en oplevelse af at mangle regelmæssige aktiviteter eller indhold i tilværelsen. Han siger herom: *”Jeg har så mange venner... Eller jeg ved ikke, om jeg har mange venner, men jeg er meget sammen med dem. Så jeg kan godt få tiden til at gå. Jeg keder mig sjældent i hvert fald” (Ap. 7: 47).* Han forklarer, at tiden med vennerne går med at drikke kaffe og snakke, men at han ofte også hjælper sine venner med forskellige praktiske ting såsom rengøring, når de ikke selv kan overskue det. Bo fortæller alligevel, at hverdagen har ændret sig i forhold til de perioder, hvor han havde et større psykisk overskud og enten var studerende, i arbejdsprøvning eller i skånejob. Her var der ifølge ham selv naturligvis flere og mere faste aktiviteter, hvorfor også weekenderne adskilte sig mere fra hverdagene (ibid.).

M2 bekræfter deprivationsperspektivets og de unges fokus på, at faste strukturer og regelmæssig aktivitet er vigtigt i opretholdelsen af hverdagen. Hun siger om dette, at *”det kræver rigtig meget af dem selv at have noget at fylde hverdagen ud med. Og er de ikke gode til det, så går alt andet faktisk også skidt. Hvis ikke de har noget at stå op til. Om så det er at skulle gå ned i et værested eller om det er sport, eller at tage af sted med nogle venner. Hvis ikke de er gode til den struktur, det kan være at ordne nogle ting derhjemme, så falder alt fra hinanden (...) Så begynder det ofte med også at være det der med at isolere sig, og det sociale kan også godt ryge på den måde” (Ap. 9: 65).* Jane støtter op om denne iagttagelse, idet hun fortæller, at hun støder på en del unge førtidspensionister, som har sådanne problemer. Hun giver i forbindelse hermed udtryk for, at det er problematisk for unge selv at skulle udfylde tilværelsen og fortæller herom, at *”igen er det hele på eget initiativ, og det er trist, når vi taler unge førtidspensionister, for det kan meget let blive en meget tom og ensom tilværelse” (Ap. 3: 19).*

Per kan siges at falde ind under den gruppe af unge, der har problemer med at have nok faste gøremål, hvorfor han oplever de problemer med kedsomhed, som M2 henviser til. Per giver således udtryk for at have problemer med at udfylde hverdagen som førtidspensionist, idet han kun har nogle få timer om ugen, som bliver fyldt ud med musikaktiviteter på en specialskole. Han siger derfor, at *"jeg vil også gøre mere for det, end jeg nogensinde har gjort før (red. at gennemføre uddannelsen på hf-enkeltfag), fordi min koncentration og mit fokus bliver så dårligt af bare at sidde og være pensionist hver eneste dag (...) jeg synes det er meget passivt. Jeg behøver ikke være rask, og jeg er ikke tvunget til at være det. Jeg vil hellere ud og opleve noget"* (Ap. 4: 26). M1 har i overensstemmelse med Pers oplevelse en opfattelse af, at mange af de unge, kan have sådanne problemer. Han siger i denne forbindelse, at *"stereotypen på en sindslidende som en, der tuller rundt derhjemme og ser meget fjernsyn, drikker meget kaffe og ryger mange cigaretter, den holder jo meget langt hen ad vejen desværre. Det er ikke sådan, at fordi man har en sindslidelse og har masser af tid, at man så bruger den tid til en masse spændende ting"* (Ap. 8, 58-59).

Begge medarbejderes samt Pers oplevelse af problemerne med manglende indhold i tilværelsen, kan vidne om, at ikke alle unge førtidspensionister formår at mestre situationen, hvorfor deprivationsperspektivet måske i disse tilfælde kan vise sig at have en vis forklaringskraft. Deprivationsperspektivets antagelse om, at kun arbejdet kan udfylde vigtige funktioner for ens velbefindende såsom tidsstruktur og regelmæssig aktivitet, ses dog ikke at kunne forklare hovedparten af de medvirkende førtidspensionisters oplevelse. Det kan derimod opfattes således, at flere af de unge har forskellige strategier i forhold til at mestre deres situation som marginaliserede på arbejdsmarkedet. Hos nogle viser dette sig i fokus på faste strukturer, mens andre dyrker motion eller bruger alternativer som substitut for arbejdet - såsom værestedet. Herudover kan identifikationen med moderrollen eller rollen som den hjælpende ven i andre tilfælde anses for at være en måde at takle situationen på. Dette er i tråd med *mestringsperspektivet*, hvori en måde at mestre situationen på kan være via *problemorienteret mestring*. Dette dækker over, at individet gør noget aktivt for at ændre på egen situation, idet de ovenfor nævnte strategier netop kan være afbødende i forhold til oplevelsen af marginalisering. Herudover kan mestringen ligeledes forklares ud fra

helhedsperspektivets strukturelle her-og-nu faktorer, hvori fokus er på, at *alternative gøremål og steder at være* samt *alternative roller som socialt acceptable*, kan være med til at forhindre, at en marginaliseringsproces igangsættes.

6.5 Sociale relationer og ensomhed

Der er i *deprivationsperspektivet* ligeledes fokus på, at man som udenforstående i forhold til arbejdsmarkedet kan have problemer med at have *erfaringer og kontakter uden for egen familie*. Der er dog imidlertid ingen af de medvirkende unge, som efter eget udsagn har en oplevelse af ikke at have nogen nære venner. Det er dog meget forskelligt, hvor ofte de unge giver udtryk for at tilbringe tid med deres venner, hvilket også fremgik i analysen i afsnit 7.4 omhandlende tidsstruktur, regelmæssig aktivitet og kedsomhed. Mens Kim og Bo giver udtryk for have mange venner, som de ofte tilbringer tid med (Ap. 5: 34; Ap. 7: 48), giver Per udtryk for, ud over sine bekendtskaber via bofællesskabet og lignende, primært at have to nære venner, som han ofte kun er sammen med et par gange om måneden (Ap. 4: 27). Per oplever derfor også, som før nævnt at mangle faste aktiviteter og indhold i tilværelsen, hvilket den begrænsede omgang med venner måske kan være noget af årsagen til.

Omfanget af regelmæssige aktiviteter viser sig således naturligt at have sammenhæng med antallet af nære sociale relationer, og hvor ofte man omgås med dem. Både Jane og Mie giver da også udtryk for at have en del fortrolige venner, og de angiver derfor ikke decideret at savne nogen social omgang i hverdagen (Ap. 3: 19; Ap. 6: 43). Dette hænger måske ligeledes hænger sammen med, de ikke oplever at have problemer med at skabe indhold i tilværelsen.

M2 giver udtryk for, at der i forhold til de unges sociale relationer og omgang hermed ses et mønster i forhold til de unges baggrund og herunder især uddannelsesmæssige baggrund. De, der er bedst til selv at skabe noget indhold i hverdagen og at komme ud og dyrke socialt samvær, er ofte den gruppe af de unge førtidspensioner, der har højest uddannelsesmæssig baggrund. De har samtidig ifølge M2 i samværet fokus på at få trænet deres svagheder og dyrket deres faglighed. Om gruppen af unge førtidspensionister forklarer hun således, at en

del af dem er meget intelligente, men at ”*rigtig mange af dem blev syge undervejs (red. i uddannelsen), og de kan faktisk være nået rigtig langt og med super flotte karakterer. Men det er faktisk ofte under uddannelse, at vi ser, at det pres og de krav, det er det, er gør, at det kammer over*” (Ap. 9: 63). Billedet af, at kun en femtedel af de unge førtidspensionister har en erhvervskompetencegivende uddannelse, som beskrevet i problemfeltet afsnit 1.2, kan måske i et vist omfang vise sig at være misvisende i forhold til deres faktiske uddannelsesmæssige kompetencer. En del af de unge har således en del års uddannelse bag, blot ikke fuldførte uddannelser. Dette kan ligeledes jf. Figur 3 ses at være tilfældet for flere af de i specialet medvirkende førtidspensionister. Samtidig er det en pointe, som kan understreges ud fra SFI’s (2011) undersøgelse jf. Kapitel 2. Heri fremgår det således, at det kun er halvdelen af førtidspensionisterne under 40 år på ny ordning, som aldrig har påbegyndt en erhvervs- eller videregående uddannelse (Jacobsen og Lindstrøm, 2011: 26).

Om den anden gruppe af unge førtidspensionister, som er mindre uddannede, forklarer M2, at der er et mønster i, at de ofte heller ikke har de største intelligensmæssige og kognitive færdigheder, idet de ofte har været syge det meste af deres liv. Hun påpeger i forlængelse heraf, at denne gruppe ofte heller ikke har det samme netværk af familie og reelle venner, hvorfor de ofte også er mere isolerede (Ap. 9: 65).

Oplevelsen af et mønster i de unges sociale relationer kan derved støtte op om *mestringsperspektivets* fokus på, at uddannelse har betydning for mestringsevnen. M2 giver udtryk for, at sammenhængen i denne forbindelse er, at jo mere uddannelse den enkelte unge har bag sig, jo bedre er evnen til at mestre situationen som førtidspensionist. Mønstret understøttes dog ikke helt entydigt ud fra de medvirkende unge førtidspensionisters oplevelser, da fx Kim må anses for ikke at have den store uddannelsesmæssige baggrund. Alligevel forstår han i forhold til opretholdelsen af *erfaringer og kontakter uden for egen familie* netop at mestre sin situation, således at han ikke giver udtryk for at opleve en egentlig social marginalisering.

6.6 Nærmiljøets betydning

I *helhedsperspektivets strukturelle her-og-nu faktorer* antages det, at det har betydning for arbejdsmarginaliseringens individuelle følger, *hvor mange i nærmiljøet, som er i samme situation som en selv*. Dette anser jeg i denne sammenhæng som værende lig med, at det ifølge helhedsperspektivet kan have betydning for oplevelsen af marginalisering, hvorvidt de unge førtidspensionisters nære omgangskreds ligeledes består af andre førtidspensionister eller andre med psykiske problemer tillige.

Blandt de medvirkende unge viser det sig, at de fleste har en blandet vennekreds bestående af både venner, som også er førtidspensionerede og/eller har psykiske lidelser samt venner tilbage fra før de blev syge, som ikke selv er førtidspensionerede eller har psykiske problemer. Flere af de unge giver dog udtryk for, at de med sygdommen mistede en del af deres gamle venner, hvorfor der ofte er en del i deres nærmiljø, som er i samme situation som dem selv. Mie siger herom: *"Dengang jeg ligesom stod frem og sagde, at nu havde jeg fået en psykiatrisk diagnose, der var mange der sagde <nu træder vi lige tilbage>. Dem har jeg stadig ikke kontakt til. (...) jeg tror nok, jeg har lært, at jeg skal holde nogle af tingene for mig selv (...) udadtil, når man har en psykiatrisk diagnose, så virker du jo ikke, som en der ikke er klar til at arbejde. Så kan det godt være svært for nogen at forstå, at der er noget herinde, at man ikke kan se det"* (Ap. 7: 39). Mie fortæller i denne forbindelse, at det er rart at have nogen at tale og udveksle erfaringer med som netop har de samme problemer som én selv. I forlængelse heraf giver Mie udtryk for i samværet med sin øvrige omgangskreds at forsøge at være mere positiv, således at samtalen ikke så ofte handler om hendes psykiske problemer.

Mies oplevelse indikerer, at det i nogle tilfælde er mindre problematisk at omgås andre i en lignende situation som en selv, da de i højere grad forstår og accepterer de ikke-synlige problemer, man kæmper med. Samtidig kan det også anses for at være naturligt at tilbringe megen tid med andre førtidspensionister, da venner, som deltager på arbejdsmarkedet, netop ikke har tid til at ses inden for normal arbejdstid. Dette er bl.a. et problem som Per oplever i forhold til hans to nære venner, som begge er i arbejde (Ap. 4: 27). Især Bo giver

udtryk for, primært at have venner i samme situation som ham, og ofte også med en lignende uddannelseshistorik bag sig (Ap. 7: 48).

M2 konstaterer i forhold til dette, at det kan have en positiv effekt at omgås andre i en lignende situation som en selv. Samtidigt modificerer hun dog også dette ved at påpege, at det også kan have en marginaliserende effekt: *"det er selvfølgelig godt i forhold til at have nogen frem for at isolere sig, men det kan også være rigtig dårligt, at man kan blive holdt i sygdommen på den måde (...) sidder man sammen i sådan en gruppe, hvor man alle har en diagnose og en førtidspension, så fastholdes man altså også lidt i det"* (Ap. 9: 66). M2's udtalelse kan pege på, at der kan opstå en form for kollektiv mekanisme, der i lyset af *mestringsperspektivet* kan forklares som en form for *emotionsmæssig mestrings*. De unge bekræfter således hinanden i, at det er rimeligt ikke at skulle yde noget, fordi det kan være så svært at forestille sig, at man kan. At omgås andre i en lignende situation, fjerner måske lidt af det smertefulde i at acceptere det, hvilket er en forklaring, som bl.a. M1 giver (Ap. 8: 57).

Det kan således diskuteres, om det er positivt eller negativt i forhold til de unges grad af marginalisering, at mange i deres nærmiljø er i samme situation. Det *kan* – ud fra mine respondenter – tyde på, at det kan have begge effekter. Det kan tænkes at være positivt i forhold til trivsel på førtidspensionen, idet det kan øge ens velbefindende at omgås mennesker, som forstår én og samtidig har til tid til ofte at tilbringe tid med én. Hermed kan oplevelsen af ensomhed mindskes, hvilket – ud fra medborgerskabsperspektivet – er positivt i forhold til opfyldelsen af medborgerskabet. Samtidig kan det dog også betragtes som negativt i relation til, at man kan komme til at bekræfte hinanden i selvmedlidenhed i forhold til ens psykiske problemer og livssituation, hvilket er et problem, der ifølge M1 kan opstå (Ap. 8: 57). Ud fra et medborgerskabsperspektiv kan dette i så fald være problematisk i forhold til udviklingen af medborgerkultur og fælles medborgernormer. De unges primære omgang med personer, der er i samme situation som dem selv, kan tænkes at kan øge risikoen for manglende solidaritet med andre uden for denne modtagergruppe.

6.7 Mål og hensigter forankret i et kollektiv

I deprivationsperspektivet lægges der vægt på, at man med manglende deltagelse på arbejdsmarkedet mister vigtige funktioner, som ikke kan tilvejebringes på anden vis, *herunder mål og hensigter forankret i et kollektiv*, hvorfor det er relevant at undersøge, om de medvirkende unge førtidspensionister giver udtryk for at have en oplevelse af dette.

Ifølge M1 er det dog ikke et savn, han ofte er stødt på, at de unge giver udtryk for at have. Han forklarer dette således: *"Hvis ikke de nogen sinde har haft en tilknytning til arbejdsmarkedet, så savner de det ikke (red. at være tilknyttet en arbejdsplads, at have kolleger mv.) (...) Der er selvfølgelig nogen, der sidder derude og er så ensomme og isolerede. De kan selvfølgelig bare savne at være sammen med mennesker, og så kan de selvfølgelig tænke, at det kunne også være på et job, men det kan ligeså vel være på et værested eller et andet tilbud i psykiatrien (...) Så kan man på deres vegne have en ambition om, at de en dag får en tilknytning til arbejdsmarkedet igen og får tilfredsstillelsen ved at tjene deres egne penge og anerkendelsen ved at være en del af et produktivt fællesskab. Og det er det langsigtede mål, som det kan være rimeligt og fair at have som socialpsykiatri og som samfund. Men borgerne individuelt savner bare tit fællesskab - lige meget i hvilken form"* (Ap. 8: 57). Med dette antyder M1, at det ikke decideret er en funktionen *mål og hensigter forankret i et kollektiv*, de unge mangler, hvilket deprivationsperspektivet ellers antager. Snarere kredser savnet om at være en del af et fællesskab, og for nogen af de unges vedkommende, det at have sociale relationer i det hele taget.

Hvorvidt dette også er tilfældet i forhold til de medvirkende førtidspensionister er imidlertid ikke helt så entydigt. Især Jane giver således udtryk for alligevel at opleve et savn i retning af det deprivationsperspektivet henviser til. Jane forklarer savnet således: *"jeg savner at bruge min faglighed og bruge mit hoved (...) Vi lever også i en verden og i et land, hvor ens job nærmest er ens identitet. Og set i det lys savner jeg det selvfølgelig også (...) et sted at høre til, og det at bruge mig selv og bidrage med noget. Mon ikke de fleste gerne vil det?"* (Ap. 3: 18). Jane siger i forlængelse heraf, at hun også kan savne at et kollegialt fællesskab, hvilket er et behov, hun ikke synes, hun får erstattet på nuværende tidspunkt. Hun henviser dog i

denne forbindelse til, at det især er i de perioder, hvor hun har det bedst psykisk, at hun reflekterer over dette afsavn (Ap. 3: 19).

Bo lægger ligeledes vægt på at mangle fagligheden ved at arbejde og herunder især de diskussioner, som man kunne have i studiemæssig sammenhænge (Ap. 7: 48). Han henviser imidlertid, i modsætning til Jane, ikke til et afsavn i forhold til det kollegiale fællesskab på en arbejdsplads. Dette forklarer han selv med, at han er ligeså social nu, som i de perioder, hvor han studerede eller arbejdede (Ap. 7: 47). Mie synes ligeledes i stort omfang at få dækket sit sociale behov på værestedet, hvorigennem hun giver udtryk for at opleve en følelse af fællesskab. Dette hænger således igen sammen med hendes tidligere beskrevne betragtning af værestedet som en form for arbejdsplads. Værestedet betyder ifølge Mie selv, at hun ikke savner det sociale fællesskab på en arbejdsplads. Dette ses igen at støtte op om M2's opfattelse af, at det primært er fællesskabet generelt, som de unge savner og ikke decideret et arbejdsfællesskab (Ap. 5: 39).

6.8 Økonomiske levevilkår

Der er mellem de medvirkende unge førtidspensionister enighed om, at førtidspensionen har haft en positiv betydning for deres økonomiske situation, og at de overordnet set ikke har nogen økonomiske problemer. Bo siger meget kendetegnende for de unge førtidspensionisters oplevelse af deres økonomiske situation, at *"jeg lever ikke i sus og dus, men jeg mangler heller ikke noget"* (Ap. 7: 49). Kun Jane, der har en datter, giver udtryk for, at hun som enlig mor og førtidspensionist ikke har råd til det samme i forhold til sin datter, som fx de fleste andre forældre, hvilket går hende på (Ap. 3: 21). Generelt er de medvirkende unge dog også enige om, at den økonomiske forbedring fra overgangen til kontanthjælp, som de alle var på før, er markant. Alle undtagen Kim, der stadig boede hjemme, da han modtog kontanthjælp, giver således udtryk for, at de var hårdt presset økonomisk, mens de modtog kontanthjælpsydelse.

Mie fortæller om overgangen fra kontanthjælp til førtidspension, at *"det (red. førtidspensionen) giver meget mere frihed. Fra at have 250 kroner om ugen til at komme op*

på 800 om ugen. Jeg har stadig et stramt budget, fordi man i sin tid var nødt til at tage nogle lån hist og pist, for 250 kroner om ugen, det kan du ikke klare dig for. Det giver rigtig meget frihed, også til at være social. Det er ikke gratis at være social” (Ap. 6: 40-41). Med dette udsagn bevæger Mie sig ind på noget centralt i forhold til den økonomiske situation, idet hun antyder, at de forbedrede økonomiske vilkår kan være med til at give større frihedsgrader socialt. Derved kan økonomien indirekte også have en betydning i forhold til trivsel og sociale deltagelse.

Dette støtter Per op om, idet han om tiden på kontanthjælp forklarer: *”jeg havde kun 1000 kroner at leve for til mad i et år. Det var rigtig hårdt, det var også det, der var med til at gøre mig lidt syg... Det er nok svært at vide, hvad der lige skete” (Ap. 4: 28).* Per giver hermed udtryk for, at økonomien også kan have en betydning i forhold til den psykiske tilstand, men pointerer dog samtidigt, at han dog ikke er helt sikker på, hvad der reelt skete i forbindelse med forværringen den psykiske tilstand.

De teoretiske perspektiver på arbejdsmarginaliseringens betydning, der anvendes som overordnet analyseramme i specialet, er udarbejdet med henblik på at kunne sige noget om arbejdsløshedens konsekvenser og ikke direkte om førtidspension med denne status særlige karakteristika (jf. afsnit 4.2). Det særlige ved at blive tilkendt førtidspension sammenlignet med det teoretiske udgangspunkt er derfor, at man med tilkendelsen, som de unge førtidspensionister også beskriver, typisk opnår en øget indkomst. Dette er således omvendt i forhold til at gå fra beskæftigelse til arbejdsløshed, hvormed der typisk opleves en indkomstnedgang. Det, at økonomien med førtidspensioneringen for de fleste forbedres, skyldes blandt andet, at størstedelen af alle de unge under 40 år, kommer fra kontant- eller starthjælp. Dette gælder især for aldersgruppen 20-29 år, idet 76 pct. heraf i 2010 var på kontanthjælp eller starthjælp ved tilkendelsen af førtidspension jf. Ap. 12. Det samme billede tegner sig også blandt de i specialet medvirkende unge førtidspensionister, eftersom de alle modtog kontanthjælp umiddelbart før tilkendelsen af pensionen.

Økonomien kan derfor i stort omfang ikke forklare en eventuel marginalisering som følge af en førtidspension, idet førtidspensionen viser sig for samtlige af de unge at betyde en økonomisk opgang. Særligt i *mestringsperspektivet* lægges der vægt på, at de økonomiske ressourcer er afgørende for, om man mestrer egen situation – og derfor om en marginalisering igangsættes. De unges egen tilkendegivelse af øget trivsel og mere frihed til at være socialt aktive kan forklares ud fra mestringsperspektivet, idet de økonomiske ressourcer bidrager positivt i forhold til de unges mestring af situationen. Herudover lægges der, som tidligere nævnt, i *helhedsperspektivet* vægt på, at *hjelpeapparatets rolle* har en betydning for om en arbejdsmarginalisering igangsætter andre marginaliseringsprocesser. Processen i retning af mindre marginalisering kan derved til dels også forstås ud fra helhedsperspektivets antagelse om, at hjælpeapparatet spiller en rolle i forhold til marginalisering. Dette er således i denne forbindelse i form af den økonomiske indkomstkompensation, som samfundet yder i forhold til denne modtagergruppe.

6.9 Et incitamentsperspektiv

M2 anser det dog ikke altid for at være positivt, at der er så store økonomiske fordele ved at få tilkendt førtidspension frem for at være på kontanthjælp: *”de fleste vil jo altid gerne have de her flere penge, som man får, når man er på en pension. Det er der mange af dem, der snakker om og higer efter at få de flere penge, fordi det gør nogle ting muligt (...) Det (red. økonomien) kan komme til at styre lidt, hvad det vil sige, at man er i den ene eller anden gruppe”* (Ap. 9: 69). I forlængelse heraf siger M2, at det ville være positivt, hvis der eksisterede en ydelse og position imellem kontanthjælp og førtidspension. Hun er således af den opfattelse, at det er utrolig svært at klare sig på en kontanthjælp, hvorfor de unge kontanthjælpsmodtageres økonomiske situation begrænser dem socialt. Endvidere betragter hun det også som problematisk, hvis det økonomiske incitament i at få førtidspension har en afgørende betydning for, om man vælger at søge om førtidspension.

Dette er ligeledes et problem, som påpeges i den tidligere omtalte undersøgelse *”Unge førtidspensionister - før og efter pensionen”* af Discus (2009). Sagsbehandlerne giver heri udtryk for, at det er et dilemma at stå med borgere, som er så syge, at de ikke umiddelbart

har nogen arbejdsevne, men hvor der samtidig er tvivl om prognosen. Overvejelserne går derfor på, hvilket system borgeren profiterer mest af at være i, hvilket ofte vurderes til ikke at være kontanthjælpssystemet. Dette begrundes med aktiveringsforpligtelsen i denne forbindelse samt den hyppige opfølgning og ikke mindst den stramme økonomi. Dette er tilsammen faktorer som sagsbehandlerne vurderer giver begrænsede muligheder for at skabe den nødvendige ro og stabilitet (Discus, 2009: 37).

Samtidig giver M2 også udtryk for, at det efter førtidspensionstilkendelsen er et problem, at der er så lidt økonomisk incitament til at forsøge sig med beskæftigelse i en eller anden form: *"Selv om mange af dem godt vil have et job, når de har fået pension – og have det som indhold, så er det stadig igen det der med, >skal jeg bare arbejde, og ikke have noget ud af det<. Den kan også godt komme ind over. Der er det i det, at der må også godt ligesom være en gulerod i at komme ud på arbejdsmarkedet"* (Ap. 9: 68).

De unge førtidspensionister virker imidlertid til at have forskellige opfattelser af, hvorvidt et økonomisk incitament ville være af betydning for dem. Per giver i tråd med M2's opfattelse af økonomiens betydning, udtryk for, at det er problematisk at have så mange penge og at mangle økonomiske incitament: *"jeg synes på en måde, det er frustrerende at få så mange penge, når jeg ikke har gjort mig fortjent til det (...) og det er ikke noget med, at jeg får lønforhøjelse, hvis jeg sidder mere stille end jeg gør nu, hvis du forstår"* (Ap. 4: 29). Kim fortæller ligeledes, at han helst skal have en økonomisk motivation for at arbejde, da han ikke blot vil stille sig tilfreds med at udgøre en billig arbejdskraft. Dog er det for ham ikke centralt, hvor stor den økonomiske gevinst herved er: *"Hvis jeg bare får 20 eller 50 kroner i timen, så er jeg glad nok. Jeg kommer fra en arbejdsfamilie, så du skal tjene noget ved det. Du skal ikke arbejde gratis. Jeg gider ikke have hårdt arbejde, hvis ikke jeg tjener noget ved det"* (Ap. 5: 38).

Både Mie og Bo giver til gengæld udtryk for, at økonomien ikke har nogen betydning i forhold til, hvorvidt de ønsker at komme i en form for beskæftigelse eller ej, da motivationen hos dem skal findes i andre ting. Mie forklarer, at hendes motivation mere ligger i princippet

i ikke længere at blive sat i bås som førtidspensionist (Ap. 6: 40), mens Bo anser det for vigtigt i forhold til arbejdsmotivationen, at arbejdet synes meningsfyldt. Han siger om sit tidligere skånejob og motivationen dengang, at *"jeg var utrolig tilfreds med det arbejde. Jeg synes jeg gjorde noget gavnligt for samfundet. Jeg lavede også noget for kommunen, altså undersøgelser, som jeg synes gav mening. Så betød det egentlig ikke så meget, at jeg ikke lige fik penge for det"* (Ap. 7: 46).

Der kan således være tale om et skisma imellem, at det for nogle unge førtidspensionister måske er positivt at have et økonomisk incitament til at arbejde, mens det for andre vil virke negativt at mindske den økonomiske tryghed. Dette dilemma beskriver M2 ret præcist, idet han udtrykker sine tanker omkring førtidspensionsydelsens størrelse og permanente karakter: *"der ved jeg jo godt, hvad forskellige regeringspartier vil kunne sige i forhold til det, at det også er farligt at gøre folk så økonomisk trygge, at det ikke motiverer dem til at ville gå ud og søge fast arbejde. Det er også rigtigt på én måde. Men der er bare en gruppe af borgere, hvor det ikke er muligt og som ikke kan det – leve op til de krav, som nogle regeringspartier forestiller sig. Altså total recovery og ud og passe et job, som bidrager til samfundsøkonomien (...) det er positivt for rigtig mange (red. at være økonomisk tryg), og så er det selvfølgelig en sovepude for en gruppe, som i virkeligheden har rigtig mange ressourcer, hvis man forstår at stimulere og bygge op om det på den rigtige måde"* (Ap. 8: 58).

Dette leder derved til en ofte set diskussion af, hvilken rolle økonomiske incitamenter spiller i forhold til motivation, og hvordan dette skal vægtes i forhold til den økonomiske tryghed. Svaret på dette vil ifølge *mestringsperspektivet* være, at den høje kompensationsgrad i tilfælde af førtidspension kan svække incitamenterne, men at dette tab genvindes via en bedre mestringssevne som følge af fornødne ressourcer. Analysen af de økonomiske vilkår giver imidlertid ikke noget entydigt svar i forhold til, hvorvidt de unges eventuelle indtræden på arbejdsmarkedet kan påvirkes af økonomiske incitamenter. Endvidere kan de unges udsagn indikere, at de øgede økonomiske ressourcer i stort omfang har en positiv betydning for oplevet trivsel, hvilket kan være med til at bremse en eventuel marginaliseringsproces.

6.10 Delkonklusion

Det fremgår ud fra analysen af levevilkårsdimensionen, at der ikke umiddelbart kan tegnes et entydigt billede af førtidspensionens betydning for de unges oplevelse af marginalisering og opfyldelse af medborgerskab. Dette gælder både for den enkelte unge i forhold til forskellige parametre, men ligeledes er de medvirkende unges generelle oplevelser meget forskelligartede. Dette giver således opbakning til andre undersøgelser konstateringer af, at gruppen af førtidspensionister i høj grad er heterogen – som beskrevet i Kapitel 2. En konklusion i denne forbindelse er bl.a., at de unges oplevelse af førtidspensioneringens betydning for deres trivsel ikke nødvendigvis har sammenhæng med deres oplevelser i beskæftigelsessystemet. Forskellighederne kan måske snarere forklares ud fra *helhedsperspektivet*, hvori det tillægges betydning, hvordan årsagen til førtidspensioneringen individuelt opfattes. I forlængelse af dette finder jeg dog frem til, at den nuværende indretning af beskæftigelsessystemet i sig selv kan være marginaliserende, da de unge oplever det som et form for svigt at blive helt overladt helt til sig selv.

Særligt i forhold til de unges oplevelse af egen status og identitet samt selvtillid viser det sig endvidere, at førtidspensioneringen generelt har haft en meget negativ indvirkning, da flere af de unge henviser til en direkte sammenhæng mellem deres oplevelse af selvværds- og identitetsproblemer og deres førtidspensionstilkendelse. Dette indikerer, at de unge på dette punkt oplever en form for marginalisering, hvilket er i overensstemmelse med deprivationsperspektivets antagelse om konsekvenserne af manglende arbejdsmarkedsdeltagelse.

Modsat deprivationsperspektivets antagelser virker det dog ikke til, at de unge via førtidspensioneringen mister evnen til at have en tidsstruktur, regelmæssige aktiviteter og generelt fast indhold i tilværelsen. Samtlige af de unge har fokus på dette, men formår i forskellig grad at mestre dette. Størsteparten af de medvirkende unge ses således – i tråd med *helhedsperspektivet* – at kunne erstatte sådanne funktioner via af *alternative gøremål og roller*. Overordnet peger analysen på, at de unge har formået at besvare deres nære sociale relationer. Endvidere finder jeg i min undersøgelse et mønster i, at de af de unge

førtidspensionister, som har den højeste uddannelsesmæssige, ofte er de bedste til at bevare dels struktur og dels sociale relationer – hvor sociale relationer viser sig afgørende i forhold til bevarelsen af struktur i hverdagen og omvendt. Et sådant mønster er i tråd med *mestringsperspektivet*, der antager, at de individuelle ressourcer – herunder uddannelse – er af afgørende betydning for, at den enkelte er i stand til at mestre arbejdsmarginaliseringen. I denne sammenhæng er det samtidig interessant, at flere af de unge mestendels omgås andre førtidspensionister eller personer med psykiske lidelser, hvilket synes at have en positiv betydning for de unges trivsel. Fra et mere overordnet perspektiv kan det dog være problematisk i forhold til opfyldelsen af medborgerskabet.

Endeligt viser analysen, at førtidspensionen for de unge har betydet en mindre grad af økonomisk marginalisering. Alle de medvirkende unge giver således udtryk for at have oplevet en øget trivsel og større frihed til at være social som følge af den økonomiske fremgang. Dette kan ud fra mestringsperspektivet forklares ved, at de økonomiske ressourcer har en stor betydning for den enkeltes mestring af arbejdsmarginaliseringen. Herudover kan denne konstatering i lyset af *helhedsperspektivet* vidne om, at *hjælpeapparatets rolle* har en afgørende betydning for, hvorvidt en arbejdsmarginalisering igangsætter en marginaliseringsproces.

Kapitel 7 – Analyse af deltagelses- og identitetsdimensionen

Nedenstående analysedel vil være en undersøgelse af førtidspensioneringens betydning i forhold til medborgerskabsbegrebets to øvrige elementer; deltagelses- og identitetsdimensionen jf. afsnit 4.3.1. Disse berører derved tilsammen arbejdsmarginaliseringens betydning for en bredere samfundsmæssig og demokratisk marginalisering.

7.1 Social deltagelse

I min anvendelse af medborgerskabet tillægges den sociale deltagelse betydning for opfyldelsen af det fulde medborgerskab, hvor bl.a. deltagelse i foreningsliv/aktivitet, fritids- eller idrætsklub samt andre organisationer er af betydning. Der er flere af de unge, som giver udtryk for på nuværende tidspunkt at være medlem af en idrætsforening for sindslidende (IFS), men herudover ikke at deltage i forenings- eller klubaktivitet. Både Per, Bo og Jane fortæller dog, at de var mere aktive i foreningsliv og lignende førhen. Per beskriver bl.a., hvordan det var sygdommens forværring, som gjorde, at han ikke længere kunne magte det: *"Jeg har også været asocial dengang, det var sådan lidt svært for mig at få det til at hænge sammen. Men det gik da godt (...) Det har faktisk været noget af det bedste hele mit liv, fordi det var første gang jeg selv gjorde det, udelukkende, i stedet for at skulle have hjælp og sådan noget"* (Ap. 4: 29). Per ytrer dog ønske om at være aktiv i en kampsportsforening igen, hvis sygdommen tillader det.

Ligeledes henviser Bo til, at hans psykiske lidelser sætter begrænsninger for foreningslignende aktiviteter, hvorfor han for tiden mest holder sig hjemme. Bo forklarer samtidig, at det i sin tid var hans økonomiske situation på kontanthjælp, som gjorde, at kontingentet blev skåret væk, og at han siden ikke har fået genoptaget denne interesse (Ap. 7: 50-51). Mie er ikke medlem af andre foreninger end IFS, men bruger værestedet lidt på samme måde, som andre bruger foreninger. Hun har bl.a. opstartet en løbeklub i tilknytning til værestedet med begrundelsen om, at det som psykisk syg kan være svært at komme ud i en offentlig fitnessklub. Hun fortæller i den forbindelse, at man på værestedet er gode til at igangsætte forskellige aktiviteter, der kan minde om klub- eller foreningsaktivitet (Ap. 6: 42).

Om sin generelle sociale deltagelse siger Mie, at *"folk ude fra, ville nok kalde mig lidt kedelig. Det er simpelthen det, jeg har det bedst med – at køre på sådan et rimelig lavt niveau (...) det er ikke fordi jeg render ude ret tit faktisk (...) jeg ville jo nok være kommet noget mere ud, hvis ikke jeg haft havde huset her at komme i. Det dækker et utrolig stort behov for at være social"* (Ap. 6: 42-43).

Kim er efter eget udsagn slet ikke medlem af nogen foreninger eller organisationer. Han giver dog udtryk for ofte at have overvejet det, men at hans generthed hidtil været en barriere for realiseringen af dette. Kim er, som før omtalt, ofte sammen med venner, hvor samværet som regel består i hjemlige aktiviteter – og sjældent gang imellem et restaurantbesøg eller en gå- eller cykeltur. Kim giver udtryk for, at hans sociale deltagelse overordnet set er uændret med pensionen, hvilket er en konstatering, som Jane samstemmende gør. Hun siger dog i denne forbindelse, at førtidspensionen indirekte har betydet et øget mentalt overskud til at deltage socialt (Ap. 3: 21-22).

Flere af de medvirkende unge giver udtryk for, at hjemlige fritidsaktiviteter og interesser, modsat udadvendte aktiviteter, fylder meget i deres hverdag. Både Jane og Mie fortæller, at de i hverdagen altid har forskellige små kreative projekter kørende, og både Jane og Kim angiver, at læsning fylder meget. Om dette forklarer Kim, at *"det får hovedet væk, og jeg kan lide en god historie. Det hjælper på stress"* (Ap. 5: 36). Bo har ligeledes en hel del af det han kalder "internetbaserede interesser", hvilket består i, at han læser om forskellige interesser på Internettet. Han dyrker de fleste hobbyer derhjemme, men hjælper som før omtalt ligeledes ofte venner med forskellige praktiske ting, hvilket han selv omtaler som en form for frivilligt arbejde.

Overordnet set tegner der sig derved et billede af, at de medvirkende unge ikke i særlig høj grad deltager i udadvendte sociale aktiviteter, hverken på forenings- og organisationsniveau, eller i form af anden social deltagelse. Dette billede støtter M1 op om, idet hans erfaring med gruppen er, at de i meget mindre grad end gennemsnittet deltager i foreningsliv. Dog pointerer M1, at nogle af de unge er socialt aktive, men værestedet for andre er det eneste

sociale lyspunkt (Ap. 8: 59). I sammenhæng hermed konstaterer M2, at "*sådan uden for det psykiatriske, der er det begrænset, hvor gode de er til fx at komme i motionscenter og steder, hvor andre unge mennesker går*" (Ap. 9: 69). Hun forklarer i denne forbindelse, at hendes erfaring er, at de unge i denne gruppe i et meget lille omfang bevæger sig ud i det "normale" foreningsliv og lignende.

De unge giver samtidig forskellige forklaringer på årsagen til den begrænsede sociale deltagelse, hvilke i svag ustrækning indikerer, at førtidspensionen har haft nogen betydning i denne forbindelse. Snarere viser det sig, at de begrænsninger deres psykiske lidelse sætter i denne retning, har større betydning for den sociale deltagelse. Den *individuelle her-og-nu faktor helbred fra helhedsperspektivet* kan derved – ikke overraskende – delvist forklare den lave sociale deltagelse. Forklaringen vil således her være, at en alvorlig psykisk lidelse forventeligt vil betyde en lavere social og samfundsmæssig deltagelse end den gennemsnitlige, hvorfor dårligt helbred ifølge helhedsperspektivet indirekte medfører en større grad af marginalisering. Hvorvidt førtidspensionen i sig selv har en betydning i forhold til marginaliseringsprocesser på den sociale deltagelse er analytisk mere interessant. Dette kan dog udfra de medvirkende unges egne udsagn ikke bekræftes, hvilket derved ikke kan siges at give næring til *deprivationsperspektivet*. I lyset af dette perspektiv vil det netop kunne antages, at det er den manglende deltagelse på arbejdsmarkedet i sig selv, som medfører marginalisering på andre samfundsarenaer ligeledes.

Den sociale deltagelse - fx foreningsdeltagelse – kan ifølge *mestringsperspektivet* i sig selv være en form for *problemorienteret mestring* og derved kilde til modvirkning af de individuelle følger af arbejdsmarginaliseringen, idet kontakten til det øvrige samfund herved bevares. Det kan dog ud fra det ovenstående konstateres, at de medvirkende i stort omfang ikke mestrer deres situation ad denne vej. Kun de hjemlige aktiviteter ses at være udbredt iblandt de unge, hvor det i denne forbindelse kan diskuteres, hvorvidt dette kan ses som en form for *mestring* i forhold til udfyldelsen af medborgerskabet og at forblive en "del af fællesskabet". Det kan måske i højere grad være en form for mestringsstrategi i forhold til at holde sig i gang, hvilket indirekte kan have betydning for den unges trivsel og indhold i

tilværelsen. Dette kan bl.a. Kims udtalelse ses at indikere, idet han fortæller, at læsning giver ham øget velvære, hvilket ud fra nærværende brug af medborgerskabsbegrebet ligeledes kan ses som en kilde til opfyldelsen af medborgerskabet og dermed modvirkning af marginalisering.

7.2 Politisk deltagelse og orientering imod det politiske system

Det er blandt de medvirkende unge udbredt at stemme i tilfælde af valg, hvilket ligeledes er en iagttagelse M2 ud fra hendes erfaringer erklærer sig enig i (Ap. 9: 70). Det er dog forskelligt i hvor høj grad de unge tilkendegiver at være politisk interesserede, idet Bo, Kim og Jane alle giver udtryk for at have interesse for og viden om politik, mens Mie og Per efter eget udsagn ikke har den samme interesse og indsigt i politik. Bo fortæller, at han altid stemmer ved valgene, men er vævene omkring sit politiske standpunkt – dog mangler han efter eget udsagn bestemt ikke politisk viden sammenlignet med gennemsnittet (Ap. 7: 51). Om sin politiske interesse siger Jane, at *"jeg følger da lidt med i det (red. politik), men igen, det er sådan lidt bredt (...) jeg synes bare det er rart at vide, hvad der foregår omkring mig"* (Ap. 3: 22). Jane giver udtryk for, at hun diskuterer politik og lignende samfundstemaer med andre, men at det ikke er på noget højt intellektuelt plan. Kim har ligeledes sat sig lidt ind i politik og stemmer efter, hvem han synes virker mest overbevisende. Han giver dog udtryk for ikke at bryde sig om at snakke politik med sine venner, da dette nemt kan resultere i konflikter (Ap. 5: 36).

Mie stemmer ved valgene, men siger om sit politiske engagement: *"det (red. politik) går jeg ikke så meget op i. Jeg har nok lidt af en egoistisk holdning med hensyn til, at jeg synes, at jeg har nok i mig selv (...) Jeg prøver at følge en lille smule med op til sådan nogle valgkampe, men det er ikke noget, jeg går særlig meget op i"* (Ap. 5:). Mie begrundes bl.a. dette med, at hun føler, at hun har nok at kæmpe med selv og derfor ikke kan overskue det. Det, at hun lægger vægt på, at hun af individualistiske hensyn ikke interesserer sig for politik, kan tolkes som en form for mangel på solidaritet. En sådan mangel ses ligeledes at afspejle sig i Mies politiske motiver: *"jeg stemmer på dem jeg sådan mener, at jeg har en fordel ved (...) det er*

nok primært det samme jeg stemmer hvert år, fordi nu jeg er i det psykiatriske system, det er det jeg stemmer ud fra” (Ap. 6: 42-43).

Endvidere giver også Bo udtryk for at have tage sådanne individualistiske overvejelser i betragtning, når han vælger politisk standpunkt: *”jeg tror det er naturligt nok at tage sin egen situation med i betragtning, når man skal stemme politisk. Men jeg har da også nogle grundholdninger i forhold til samfundet, og hvor det bevæger sig hen. Det betyder da også meget” (Ap. 7: 51-52).* M1 giver i overensstemmelse hermed udtryk for, at de unge brugeres politiske interesse oftest omkredser, hvad den givne politik kommer til at betyde for dem selv (Ap. 8: 60).

Det er dog kun Per af de medvirkende unge, som angiver ikke at stemme. Han siger om sin politiske interesse og viden: *”Det ved jeg ikke ret meget om sådan noget (red. politik), så jeg stemmer aldrig. Skal jeg være helt ærlig, så kan jeg egentlig ikke forstå pointen, man kan bare se, hvor lidt løfter de egentlig holder, når de kommer på posterne” (Ap. 4: 29).* Denne udtalelse kan vidne om både manglende politisk interesse, men også mistillid til det politiske niveau - disse to manglende medborgerlige værdier virker imidlertid hos Per til at være to sider af samme sag.

I min anvendelse af medborgerskabsbegrebet tillægges politisk aktivitet ligeledes betydning for det fuldendte medborgerskab. Overordnet set virker det dog ikke til, at det blandt de medvirkende unge er særlig udbredt at deltage i sådanne aktiviteter. Om sin engagement i forhold til politiske aktiviteter fortæller Jane, at hun før har engageret sig i enkeltsager, hvis det har interesseret hende, og hun har haft mulighed for det. Dette har været via en underskrift eller i form af økonomisk støtte. Hun forklarer om begrundelsen for deltagelsen i sådanne aktiviteter, at hun interesserer sig for verden og forsøger at forholde sig til den (Ap. 3: 22). Mie siger om sin deltagelse i politiske aktiviteter, at *”selvfølgelig bliver jeg spurgt om noget om at skrive under på eller støtte noget, så siger jeg da gerne ja til det, hvis det vel og mærke er noget, jeg er enige med dem i. Men det er ikke sådan, at jeg går ud og opsøger ting udenfor. Det kan jeg simpelthen ikke overskue” (Ap. 6: 42-43).* Ej heller Per giver udtryk for at

være særligt engageret i sådanne aktiviteter, men fortæller dog, at han støtter Amnesty International. Dette begrundes han med, at det giver ham en fornemmelse af at bidrage til noget godt (Ap. 4: 29). Kim derimod giver udtryk for ikke at deltage i sådanne aktiviteter med henvisning til, at det ikke interesserer ham (Ap. 5: 36).

M1 siger om sin oplevelse med brugernes interesse og aktivitet i samfundet, at *"der er tilfælde af optagethed omkring samfundsforhold (...) men jeg vil nok sige, at det afspejler normalsamfundet det engagement man ser hernede, men sådan lidt mindre, for overskuddet er mindre og ressourcerne færre"* (Ap. 8: 60). De fleste af de medvirkende unge giver dog udtryk for at følge med i, hvad der sker i samfundet via fx nyheder, og bl.a. Per og Bo forklarer, at det da også er stort set det eneste, de ser i tv. Bo siger fortæller herom: *"jeg plejer at blive drillet med, at jeg kun har en kanal på mit fjernsyn, og det er TV2 News. Så jeg følger rigtig meget med i det. Det er også det jeg savner til daglig, de der faglige udfordringer. At man ikke bliver udfordret på det, man ligesom ser og hører. Men det er vi nu rimelig gode til mig og mine kammerater"* (Ap. 7: 51).

Overordnet set viser den politiske deltagelse, aktivitet og interesse sig at være meget uensartet blandt de medvirkende unge. Der er et samfundsmæssigt og politisk engagement hos flere af de unge, mens bl.a. Mie og Pers udtalelser trækker i den modsatte retning, idet der hos dem viser sig tegn på manglende solidaritet og politisk tillid. Herudover ses de unges politiske ståsted i flere tilfælde at være motiveret af individualistiske overvejelser, hvilket ud fra et medborgerskabsperspektiv lige kan anses for negativt i forhold til opfyldelsen af medborgerskabet. Heri lægges der således vægt på, at det fulde medborgerskab indbefatter en form for fælles medborgerkultur indeholdende elementer såsom solidaritet og samfundsengagement. Der kan derved for nogle af de unge måske være tale om en manglende medborgeridentitet, hvilket ud fra *deprivationsperspektivet* vil kunne forklares med den manglende arbejdsmarkedsdeltagelse. M2 åbner dog op for, at den i nogle tilfælde manglende medborgeridentitet ikke kun skyldes de unges arbejdsmarkedsstatus, men andre faktorer såsom social og uddannelsesmæssig baggrund. Hun forklarer dette således: *"den gruppe som igen har taget uddannelse, og som også kommer fra familier, der har været*

interesseret og er interesseret i samfundet, de følger faktisk rigtig meget med. Det er både at følge med i nyhederne og læse aviserne, fuldstændig ligesom alle andre mennesker, der er de på samme niveau. Og så er der dem, der ikke på den måde tager deltagelse i det. Men det havde de ikke gjort, om de var på kontanthjælp eller førtidspension. Det er igen også betinget meget af, hvad man kommer fra" (Ap. 9: 69-70).

Dette lægger derved op til en diskussion af, hvorvidt den i nogen henseender manglende medborgeridentitet snarere kan forklares ud fra *mestringsperspektivet*, hvori der lægges vægt på, at også individuelle ressourcer – fx i form af *uddannelse* og *social baggrund* – ligeledes har betydning. Desuden kan den før omtalte *helbreds faktor* fra *helhedsperspektivet*, også vise sig at have en betydning i denne forbindelse. Dette viser sig ved, at den manglende politiske deltagelse og medborgeridentitet kan være en konsekvens af et manglende mentalt overskud. Det ses da også, at flere af de unge faktisk er politisk interesserede og oplyste og derfor følger med i, hvad der sker i samfundet. Det kan i forlængelse heraf også diskuteres, hvorvidt det, at ens politiske overbevisning er præget ens egen situation er udtryk for en egentlig mangel på medborgeridentitet. Man kan nemlig modsat spørge eller om ikke alle medborgere i en eller anden grad er drevet af egeninteressen, når de stemmer ved politiske valg – hvilket er en pointe som Bo også selv pointerer. I bl.a. Jensens (2003) undersøgelse antages det da også, at almen solidarisk orientering mod ens medborgere, kan karakteriseres som et overskuds fænomen, som er knyttet til høj status (Jensen, 2003). Det kan derfor være problematisk blot at antage, at en individualistisk tankegang i forhold fx politisk orientering kan karakteriseres som mangel på medborgeridentitet.

7.3 Tillid til de politiske institutioner samt systemet

I et medborgerskabsperspektiv kan politisk tillid blandt medborgerne ligeledes være udtryk for medborgerlig orientering. Generelt indikerer de unges oplevelser dog ikke, at dette er tilfældet. Dette på trods af, at flere af dem giver udtryk for, at de ikke altid er enige i den politik, der bliver ført og påpeger, at der ofte sker løftebrud. Jane siger herom, at "*systemet som sådan, det tror jeg på. At så det kan sidde en klaphat og love et andet, og så gør noget*

andet, når de har fået taburetten, det er så noget andet. Det skal systemet jo ikke klandres for (...) Meget overordnet set, så synes jeg, at vi er en ufatteligt privilegeret nation” (Ap. 3: 23). Bo er grundlæggende af samme overbevisning, idet han udtaler, at ”der tror jeg også, vi har det rimelig godt i Danmark, men kan have rimelig meget tillid til det politiske system. Men det er jo heller ikke bedre end man skal gøre det til. Der er jo også valgløfter, der bliver brudt. Men jeg tror da også, at nærdemokratiet det har det sådan nogenlunde” (Ap. 7: 52).

Både Mie og Kim angiver, at de ikke har nogen holdning til, hvordan det politiske og offentlige system fungerer – begge med henvisning til, at de overordnet set ikke har noget at brokke sig over. Mie fortæller i forlængelse heraf, at hun er meget tilfreds med, at samfundet stiller et sted som værestedet til rådighed samtidig med, at hun har generelt har oplevet at få en god behandling i det psykiatriske system og sin sagsbehandling. I forhold til Mies lave politiske engagement konstaterer hun selv, at dette nok skyldes det præg de psykiske problemer igennem mange år har sat på hendes tilværelse (Ap. 6: 43).

Generelt udviser Per dog som den eneste direkte mistillid i forhold til politiske niveau, hvilket også afspejles i hans tidligere refererede forklaring på hans manglende stemmedeltagelse, som værende en konsekvens af manglende tillid til politikere. I forhold til det offentlige system giver Per ligeledes udtryk for at nære mistillid, idet han siger: *”det er pilråddent (red. samfundet), fordi alle de ting, der har været omkring voldtægter og familiemæssigt misbrug, jeg synes ikke de gør deres arbejde. Alene min situation er et svigt synes jeg (...) Man kan jo nærmest sige, at man kan kun stole på sig selv i det her samfund. Alle ser efter sig selv, de er jo egentlig ret ligeglade med, hvad der sker” (Ap. 4: 31)* Den manglende tillid til det offentlige system ser derved ud til at bunde i en generel social mistillid til offentlige ansatte og hans medmennesker generelt. Dette virker dog ikke som et kendetegnende problem i forhold til de medvirkende unges generelle syn på omverdenen.

Både Bo og Jane udviser i nogen henseender, ligesom Per, ikke stor tillid til det offentlige system. Især lægges der i begrundelsen herfor vægt på opfattelsen af, at indretningen af systemet gør, at det ofte er de ressourcestærke i samfundet, som bedst kan begå sig. Jane

forklarer dette således: *"nej, jeg har desværre ikke den helt store tillid til det (red. det offentlige system), og den er bestemt ikke blevet større med årene (...) det er desværre ofte dem (red. de resourcesvage), der bliver ramt. Igen hvis man ikke formår at tale sin sag, og ikke forstår at sætte sig ind i hele det her netværk af regler, love og paragraffer, så bliver man let taberen. Det er børnene, de ældre og folk med fx psykisk sygdom og folk med fysisk handicap"* (Ap. 3: 23). Baggrunden for denne oplevelse fortæller hun både har sammenhæng med hendes egen berøring med systemet samt oplevelser folk i hendes omgangskreds har haft.

M2's erfaring med de unges tillid er i god tråd med de holdninger Per giver udtryk for: *"Dem, der ikke har tillid til fx det offentlige og samfundet sådan, de har bestemt ikke tillid til det overhovedet"* (Ap. 9: 70-71). Dette er meget i tråd med M1's oplevelse af de unges grundlæggende tillid, hvorom han fortæller, at *"der er nogle, som har stor tillid til systemet og føler sig godt hjulpet, men det afhænger lidt af ens historie i systemet. Der er også nogle, der følger så meget med, og synes det hele er så råddent, at de ikke har tillid til systemet, men jeg tror det er meget typisk"* (Ap. 8: 61). Ud fra *helhedsperspektivet* er arbejdsmarginaliseringens følger bl.a. afhængige af *tidligere livserfaringer*. Sådanne tidligere livserfaringer kan derfor i noget omfang måske forklare de unges tilkendegivelser og M1's opfattelse af manglende tillid til fx det offentlige system. Dette sker nemlig med henvisning til egne eller nære bekendtskabers oplevelse med systemet.

Overordnet set er viser der sig blandt de at være en vis grad af mistillid til det offentlige system, men derudover generelt stor politisk og social tillid. Dette kan tolkes som, at der i forhold til dette aspekt er medborgerkulturelle værdier til stede, selvom den udbredte manglende tillid til systemet trækker dog i den modsatte retning. Det kan i sammenhæng hermed diskuteres, hvorvidt den manglende arbejdsmarkedsstatus er årsagen hertil. Det faktum, at de unge har psykiske lidelser og derved ofte en lang historik i offentlige system, kan måske øge sandsynligheden for, at de har dårlige erfaringer og deraf følgende mistillid. Omvendt kan der også stilles spørgsmålstegn ved, i hvilket omfang det er en generel tendens i befolkningen at nære mistillid til det offentlige system.

7.4 Egen rolleopfattelse som borger i samfundet

Flere af de unge giver udtryk for at opleve at blive set ned på af det omgivende samfund grundet deres førtidspensionering. Der er dog samtidig ikke ret mange af dem, som direkte henviser til konkrete eksempler herpå fra hverdagen. Bl.a. Bo antyder da også, at det i et vist omfang er noget han selv forestiller sig, at andre ser ned på ham (Ap. 7: 519). I analysen af nærmiljøets betydning afsnit 7.5.1, indikerer dog, at der i nogen grad finder en stigmatisering sted - også i den nære omgangskreds. Samstemmende giver de unge udtryk for, at de i mødet med nye mennesker altid overvejer, hvordan de præsenterer sig selv. Dette forklarer de med, at de kan risikere at blive stemplet, hvis de fortæller om deres arbejdsmarkedsstatus. Kim forklarer, at han som konsekvens af dette i nogen tilfælde lyver og fortæller, at han er arbejdsløs frem for førtidspensionist (Ap. 5: 36). Flere af de unge giver udtryk for at tage lignende strategier i brug – fx i form af helt at undgå samtalen eller undvige at svare.

Mie fortæller herom, at *"det er ikke altid, at det er det første jeg fortæller. Nogle gange kan man også godt have det sådan der, at >du er nødt til at lære mig at kende, før du stempler mig<. Men så andre gange kan man også godt have det lidt modsat, sådan >jeg er sgu førtidspensionist, og sådan er det bare<"* (Ap. 6: 43). M1 siger om sin erfaring med de unges oplevelse af omverdenens syn på dem, at *"generelt føler man sig udstødt. Man føler man er blevet brændemærket. Blevet sat uden for det gode selskab"* (Ap. 8: 60).

Ifølge *helhedsperspektivet* afhænger følgerne af arbejdsmarginaliseringen bl.a. af, *hvordan det omgivende samfund ser på arbejde* og dermed også på manglende arbejdsmarkedsdeltagelse, idet dette ligeledes påvirker individets opfattelse af egen situation. De unges oplevelse af at blive set ned på, kan derved måske forklares ud fra den måde samfundet ser på det at stå uden for arbejdsmarkedet. Det, at samtlige af de medvirkende unge giver udtryk for at have bekymringer omkring deres præsentation af sig selv, kan således vidne om en oplevelse i omverdenens øjne at være mindreværdige. Det er dog ud fra min undersøgelse svært at afgøre, i hvilket omfang dette er reelt eller en form selv-stigmatisering, idet det ikke kan afvises, at de unge selv vurderer stigmatiseringen til at

være højere end den reelt er. Bl.a. viser Larsens (2003) undersøgelse, at førtidspensionisters egen vurdering af tilbøjeligheden til at se ned på dem som modtagergruppe, er større end befolkningens generelle vurdering (Larsen, 2003: 263). Samme tendens ses ifølge en undersøgelse udgivet af Danske Regioner, DSI og SFI (2010) i øvrigt at være gældende i forhold til stigmatiseringen af psykiske lidelser. Dette viser sig ved, at de med psykiske lidelser har mere negative holdninger til folk med psykiske sygdomme end gennemsnittet har (Jacobsen m.fl., 2010: 65).

Ud fra dette kan det konstateres, at de unge ofte oplever, at stigmatiseringsproblemet er flersidet. Stigmatiseringen bliver således dobbelt, idet den dels relaterer sig til arbejdsmarkedsstatus og dels til den psykiske lidelse. Præsentationen af dem selv som førtidspensionist leder nemlig ofte til næste spørgsmål, som går på årsagen til førtidspensioneringen. De fleste af de medvirkende unge giver udtryk for at opleve dette som et ubehageligt spørgsmål, da de ikke nødvendigvis ønsker at fortælle nye mennesker om deres psykiske lidelse. Samtidigt kan det være problematisk netop at fortælle om ens psykiske lidelse, da den kan virke skræmmende i andres øjne. Jane fortæller om mødet med nye mennesker, at *"når man så siger, at man er psykisk syg eller endnu værre, hvis man siger man er paranoid-skizofren, så var den samtale ligesom lukket. Det kan folk ikke håndtere (...)* Jeg tror, der er mange, der har et noget forvrænget billede af, hvordan folk på førtidspension, og måske især psykisk syge, er. Jeg møder tit, jeg ved ikke om man kan kalde det fordomme, men det er det vel til dels, og så en god portion berøringsangst. Jeg oplever, at, jeg ved ikke om jeg bliver set ned på, men jo, undervurderet i hvert fald" (Ap. 3: 22). Den ovenfor omtalte undersøgelse foretaget af Jacobsen (2003) peger da også på, at der også finder reel stigmatisering sted i forhold til psykiske lidelser og ikke kun selv-stigmatiserings, om end kun i en mindre del af befolkningen (Jacobsen m.fl., 2010: 66).

Et problem i relation hertil er dog, at undersøgelsen konstaterer, at en psykisk lidelse langt fra er ligeså anerkendt som fysisk lidelse. Det viser sig tydeligt ved, at fire ud af fem mener, at det er mere accepteret at have en fysisk end en psykisk lidelse (ibid.). Dette kan ses at være i god tråd med især Jane og Mies oplevelse af, at det er svært at få accept fra det omgivende samfund,

når man er pensioneret på baggrund af en psykisk lidelse. Mie fortæller herom, at *"der er rigtig mange af de ældre generationer, der ikke forstår, at man kan være så ung og så at være på førtidspension. Det er ikke alle, der er lige gode til at acceptere det (...) også fordi, det er jo slet ikke synligt sådan en psykisk sygdom. Og jeg viser nok ikke så meget udadtil, hvad det er der foregår inde i en. Så der er meget blandede meninger om det"* (Ap. 6: 44). Per fortæller ligeledes om en samtale, hvor han oplevede ikke at blive anerkendt som værende for syg til at arbejde. Han blev mødt med holdningen om, at *">bare fordi der er nogen, der tjener deres penge i stedet for bare at få dem uden at lave noget"* (Ap. 4: 30). I forhold hertil konstaterer Per, at der åbenbart bliver set lidt ned på førtidspensionister, hvilket han giver udtryk for at være ked af, idet han er afhængig af førtidspensioneringen.

M1 vurderer ligeledes, at det omgivende samfunds syn på førtidspensionister kan være stigmatiserende, og at det nylige reformudspil omhandlende førtidspensionsordningen (jf. Ap. 11) til dels afspejler en generel holdning i samfundet. M1 siger i forlængelse heraf, at *"jeg kan da sagtens forestille mig, at der findes normalt fungerende samfundsborgere, der tænker, at de psykisk syge, de gider bare ikke at arbejde. De går bare og lopper den af for alle de skattepenge vi går og indbetaler. Det er jo ufedt for psykisk syge borgere at møde den holdning"* (Ap. 8: 61). Ligeledes henviser han til det problematiske i den måde psykisk syge ofte afbildes i medierne, idet de ofte fremhæves i forbindelse med kriminelle handlinger. Dette tilsammen kan ifølge M1 besværliggøre det for psykisk syge at komme ud i samfundet, idet de bliver bange for at møde fordømmelse og mangel på forståelse (ibid.). At de unge med psykiske lidelser i nogle tilfælde føler sig mistænkeliggjort og jaget – som følge af deres manglende arbejdsmarkedsdeltagelse – kan forklares ud fra *helhedsperspektivets strukturelle her-og-nu faktor omhandlende arbejdsetik og grad af mistænkeliggørelse*. I perspektivet sådanne faktorer derved betydning for følgerne af arbejdsmarginaliseringen. Flere af de unge giver således udtryk for, at det påvirker dem, at andre ikke anerkender, at de ikke kan deltage på arbejdsmarkedet grundet deres psykiske lidelse. Derved kan det have en betydning for de unges oplevelse af marginalisering, at samfundets syn på dem er negativt. En syn, som viser sig dels at bunde i deres arbejdsmarkedsstatus dels i deres psykiske lidelse. Undersøgelser peger således på, at dette – som tidligere nævnt – måske

yderligere kan forklare, at de unge i denne gruppe i stort omfang omgås andre i samme situation som dem selv.

7.5 Delkonklusion

Overordnet set viser analysen af deltagelses- og vilkårsdimensionen, at de unge ikke i overvejende grad er blevet mindre fuldt medborgere, som følge af førtidspensionen. De unge har således i stort omfang formået at bevare deres medborgerlige orientering, men at der for visse af de unges vedkommende i forhold til nogle aspekter kan være tegn på manglende medborgeridentitet.

De medvirkende unge deltager ifølge analysen ikke i særlig høj grad i udadvendte sociale aktiviteter. De unges oplevelse heraf vidner dog ikke om, at førtidspensionen i sig selv har haft en central betydning herfor. Snarere bunder den manglende deltagelse i deres psykiske lidelser og de begrænsninger, som disse sætter for bl.a. deres sociale deltagelse. Dette kan derved forklares ud fra helhedsperspektivet, hvori der netop lægges vægt på, at de individuelle følger af arbejdsmarginaliseringen afhænger af ens helbred, hvortil det må konstateres, at det ikke overraskende er en dårlig kombination samtidigt at have psykiske problemer. Dog kan *deprivationsperspektivets* antagelse om, at det er den manglende deltagelse på arbejdsmarkedet, som medfører marginalisering på andre samfundsarenaer, ikke umiddelbart bekræftes ud fra de medvirkende unges oplevelser.

Undersøgelsen af de unges politiske deltagelse, interesse og orientering giver i overensstemmelse med analysen af levevilkårsdimensionen opbakning til, at gruppen af unge førtidspensionister er heterogen. Analysen heraf viser således, at de unge i forhold til dette aspekt er forskellige, idet der er samfundsmæssigt og politisk engagement hos flere af de unge, mens dette blandt andre af de medvirkende unge på ingen måde er tilfældet. Dette hænger bl.a. sammen med ringe solidaritet og lav politisk tillid. Der kan derved for nogle af de unges vedkommende være tale om manglende medborgerlige orienteringer, der ud fra *deprivationsperspektivet* kan forklares med den manglende arbejdsmarkedsdeltagelse. Der ses dog ikke sådanne tendenser blandt samtlige af de medvirkende unge, hvilket i lyset af

mestringsperspektivet især kan forklares ud fra faktorer som uddannelsesmæssig og social baggrund.

Analysen viser endvidere, at den manglende arbejdsmarkedsdeltagelse har stor betydning for de unges egen rolleopfattelse som medborgere i samfundet, hvilket ligeledes er berørt i analysen af levevilkårsdimensionen. Analyseresultaterne tyder i denne sammenhæng på, at førtidspensionen medfører en udbredt oplevelse af stigmatisering. Dette ses i de samtlige af de unges tilkendegivelser af at have en følelse af at blive set ned på af det omgivende. Dette kan ud fra *helhedsperspektivet* forklares med den måde, de unge oplever, at samfundet opfatter personer, der ikke deltager på arbejdsmarkedet. Ifølge de medvirkende unge samt medarbejdere afspejles denne opfattelse i den politiske diskurs på området. Dog viser analysen, at en del af stigmatiseringsoplevelsen også kan være i form af selv-stigmatisering.

Ud fra analysen kan det samtidig konkluderes, at stigmatiseringsproblemerne yderligere forstørres, idet de unge . ud over at være førtidspensionerede – også har psykiske lidelser, hvormed der opleves en manglende accept af førtidspensioneringen i relation til dette. Analysen viser derved, at førtidspensioneringen i forhold til dette aspekt har en betydning for de unges medborgeridentitet, da den ændrede arbejdsmarkedsstatus bevirker, at de unge førtidspensionister i nogle henseender netop anser dem selv for at være *uden for fællesskabet*.

Kapitel 8 – Diskussion

Dette kapitel vil indeholde en diskussion af temaer med relevans for specialets analyse. Dels vil kapitlet præsentere en diskussion af, hvordan reformudspillet elementer med relevans for problemstillingen (jf. Ap. 11), kan ses i lyset af de resultater, som her er fremkommet. Dette er især en relevant diskussion, idet et af reformens hovedpunkter er, at unge under 40 år ikke skal kunne tilkendes førtidspension. Dette kan derfor ses som en afgørende ændring i forhold de unge, som ligner de i specialet medvirkende unge førtidspensionister. Herudover vil diskussionsafsnittet også rumme en diskussion af de i specialet anvendte teoretiske perspektivers brugbarhed og forklaringskraft. Denne foretages på baggrund af analysen, hvor jeg i forlængelse heraf vil kunne inddrage en refleksion over, hvilken betydning dette har for de i analysen fremkomne resultater.

8.1 Analysens resultater og reformudspillet

Som beskrevet i problemfeltet kan problemstillingen med, at et stigende antal unge førtidspensioneres på baggrund af psykiske lidelser anses for værende særdeles kompleks. Alligevel har den siddende regering, ligesom den forhenværende, fremlagt et reformudspil til ændring af førtidspensionsordningen for derved at imødekomme problemet. Helt grundlæggende understreges kompleksiteten i problemstillingen ligeledes ud fra mine analyseresultater. Dette sker bl.a. ved, at de unge ses at have meget forskellige oplevelser af, hvordan tilkendelsen af førtidspension har påvirket deres trivsel. De fleste af de unge har dog med tilkendelsen følt en lettelse og en samtidig erkendelse af, at det – i hvert fald ikke på nuværende tidspunkt – for dem er muligt at deltage på arbejdsmarkedet. Dette skal dog sammenholdes med, at de alle efter førtidspensioneringen i et vist omfang føler sig parkerede. Samtlige af de medvirkende unge har således også efter førtidspensioneringen stadig en drøm om at kunne deltage på arbejdsmarkedet igen, hvilket dog ikke for nogen af de medvirkende unge bunder i en egentlig forhåbning om, at dette kan blive på ordinære vilkår.

Men hvor stiller disse konklusioner reformudspillet? I første omgang så gives der med analysen opbakning til reformudspillet fokus på, at førtidspensionister også efter

tilkendelsen skal kunne modtage støtte i form af beskæftigelsesrettede foranstaltninger. Dette foreslås i reformen kan være igennem ret til afklaringsamtaler i jobcentret, mulighed for tilbud om vejledning, opkvalificering og virksomhedspraktik – samt eventuelt for unge førtidspensionister – ressourceforløb. Dette kan ud fra analysen ses som særdeles positive tiltag, idet en konklusion heri er, at de unge førtidspensionisters manglende rettigheder på dette område i sig selv kan medvirke til en øget grad af marginalisering.

Et andet vigtigt element ud fra et medborgerskabsperspektiv er medborgernes økonomiske levevilkår, hvor jeg i analysen finder frem til, at den forbedrede økonomiske situation for de unge betyder, at de faktisk oplever en øget grad af trivsel. Samtidig opleves der dog også med tilkendelsen i nogle tilfælde et tomrum og netop en sorg over ikke længere at være en del af "arbejdsfællesskabet". Det påpeges derfor i analysen, at det kunne være positivt med en mellemløsning, som både kunne forbedre de unges økonomiske situation sammenholdt med en tilværelse på kontanthjælp, men som samtidig ikke "parkerede" dem på samme måde uden for arbejdsmarkedet. En sådan mellemløsning kunne måske være reformudspillet oplæg til femårige ressourceforløb, idet den foreslåede minimumsydelse under deltagelse i forløbene vil være lig med en økonomisk fremgang for gruppen af unge under 25 på kontanthjælp (jf. Ap. 11). Dog vil det for de unge over 25 på kontanthjælp ikke nødvendigvis være lig med nogen oplevelse af økonomisk forbedring at deltage i ressourceforløb. Dette kan ud fra analysens resultater anses som problematisk, idet de unge i denne gruppe derved ikke økonomisk kan finde den ro og stabilitet, som førtidspensionen som ydelse opleves at medføre.

Ligeledes foreslås det i reformudspillet, at de unge i nogle tilfælde skal deltage i flere ressourceforløb, hvilket ud fra den ovenstående økonomiske betragtning, gør det tvivlsomt, hvorvidt dette i højere grad end den nuværende førtidspensionsordning vil bidrage til, at gruppen i højere grad oplever at være "en del af fællesskabet". Der viser sig derved et vanskeligt dilemma imellem forsøget på at inkludere denne gruppe af unge på arbejdsmarkedet, men samtidigt at sikre dem en værdig tilværelse. En af de medvirkende unge førtidspensionister fortæller meget sigende om dette dilemma;

- "hvis jeg bliver ved med at være det (red. førtidspensioneret), så har jeg selvfølgelig været en ret dyr herre, det er jeg godt klar over. Og jeg ved da heller ikke lige om det er den optimale løsning for en på... jeg var jo kun 24-25, da jeg fik den. Men jeg er nu alligevel glad for det, og jeg synes også det giver mening rent samfundsmæssigt. Jeg har jo ikke andre muligheder, jeg skal også leve et nogenlunde udholdeligt liv" (Ap. 7: 52).

Indlejret i reformudspillet er en antagelse om, at de unge med en førtidspension sættes uden for fællesskabet, hvilket derved er en af begrundelserne for, at man vil reformere området. Med min analyse finder jeg, at der i vis grad kan gives opbakning til en sådan antagelse, idet de unge oplever at have identitets- og selvværdsproblemer med henvisning til deres førtidspension, og derved i nogen henseender føler sig udenfor. Dette understøttes endvidere af, at de unge af det omgivende samfund føler sig stigmatiserede.

Den ligefremme konklusion vil derfor være, at de unge ikke – ligesom reformudspillet lægger op til – bør førtidspensioneres, da dette medfører, at de oplever at være parkerede og marginaliserede. Min analyse indikerer dog imidlertid, at denne konklusion ikke er helt så let at drage. En del af de unge forstår nemlig at mestre situationen, hvorfor man som ung førtidspensionist ikke blot underlagt de ydre omstændigheder, som deprivationsperspektivet ellers antager. Dette viser sig ved, at de unge oplever at kunne bevare en struktur i hverdagen og at have regelmæssige aktiviteter samt nære sociale relationer. Herudover tegnes der også et billede af, at det for de fleste af de unges vedkommende også er muligt med førtidspensioneringen at bevare en medborgeridentitet i form af politisk interesse, engagement og medborgerkulturelle værdier.

Ligeledes kan det diskuteres, hvorvidt problematikken også i et vist omfang er diskursiv. Med dette menes, at diskursen omhandlende problemet med det store antal personer, som står uden for arbejdsstyrken – og her særligt unge på førtidspension – i sig selv kan forstærke oplevelsen af marginalisering. Analysen viser netop, at ikke alle de medvirkende unge førtidspensionister er marginaliserede socialt, økonomisk eller politisk. Samtidig kan det dog ifølge analysen have en selvforstærkende effekt, at de unge føler sig stigmatiserede. Det kan

ud fra analysen fx betyde, at de unge primært omgås andre, som er i lignende situation som dem selv – hvorfor vejen tilbage til en form for beskæftigelse måske bliver længere. Udfra dette kan der derved ligeledes argumenteres for, at løsningen på problemstillingen ikke kun ligger i en reformering af førtidspensionsordningen. Løsningen kan også ligge i hele den måde, hvorpå arbejdsmarkedets marginalgrupper betragtes – herunder også den i analysen betragtede unge gruppe af førtidspensionister.

Endeligt kan det forlængelse heraf også ud fra analysen drøftes, hvorvidt den marginalisering, som de unge på nogle områder oplever, faktisk er en konsekvens af deres førtidspension, eller om den reelt er et resultat af deres psykiske lidelse. Analysen finder nemlig, at både oplevelsen af stigmatisering samt problemer i forhold til social deltagelse ligeledes kan forklares ud fra de begrænsninger, som de unges psykiske lidelser sætter. I sammenhæng hermed ses det, at der i reformudspillet forslag til ressourceforløb (jf. Ap. 11) indgår, at sådanne forløb bl.a. også kan omfatte behandling af psykiske lidelser. Dette kan ud fra den ovenstående diskussion anses for at være positivt i forhold til den gruppe af unge, som jeg i specialet beskæftiger mig med, idet dette måske kan medvirke til en mindre grad af marginalisering.

8.2 Teoretiske refleksioner

Den ovenstående diskussion af de psykiske problemers betydning i forhold til de unges oplevelse af marginalisering, kan samtidig lede op til en diskussion af, om de teoretiske perspektiver på arbejdsmarginaliseringens betydning, i nogen henseender kan konstateres at mangle forklaringskraft i forhold til den specifikke problemstilling. Der er i deprivationsperspektivet, men også i mestrings- og helhedsperspektivet, nemlig indlejret en antagelse om, at den manglende arbejdsmarkedsdeltagelse kan resultere i marginalisering på andre samfundsarenaer. De teoretiske perspektiver adskiller sig ved at have forskellige antagelser om, hvorvidt det er muligt at mestre den marginale position på arbejdsmarkedet eller ej og i så fald i forhold til, hvilke faktorer, der kan modvirke en sådan konsekvens. Dog har alle perspektiverne samtidig samme normalitetsforståelse, idet ingen af de teoretiske

perspektiver stiller spørgsmålstegn ved, at arbejde er lig med inklusion og ledighed er lig med marginalisering.

Ud fra analysen kan denne normalitetsforståelse kritiseres, idet ingen af teorierne derved kan forklare, at det ikke er den manglende arbejdsmarkedsdeltagelse, som medfører marginalisering, men at andre faktorer har ligeså stor betydning. Det ses nemlig at være en konklusion, som analysen i nogle henseender giver opbakning til - i form af, at fx den psykiske tilstand spiller en ligeså stor rolle. Med dette kan man derved stille spørgsmålstegn ved, om gruppen objektivt set ved deltagelse på arbejdsmarkedet ville blive mindre marginaliseret på andre arenaer, da deres psykiske sygdom formentlig stadig ville præge deres sociale deltagelse mv. Det kan derfor kritiseres, at de teoretiske perspektiver ikke kan forklare handlings- og tankemønstre for subgrupper i samfundet, som denne gruppe af unge kan betragtes som. Dette kan dog samtidig anskues som en diskussion omhandlende, hvad der kom først, hønen eller ægget? Imidlertid kan det ud fra analysen diskuteres, om beskæftigede ikke ligeså vel kan være marginaliserede på de andre samfundsarenaer, som denne gruppe kan.

Herudover kan især helheds- og mestringsperspektivet kritiseres for ikke at være værdiladet i forhold til, fx hvilken betydning ressourcer såsom uddannelse og tidligere livserfaringer har for arbejdsmarginaliseringens følger. Dette kan bevirke, at perspektiverne i nogle tilfælde lader meget tolkning være op til undersøgeren selv. Det ses bl.a. i analysen, at ressourcer såsom uddannelse og erhvervmæssig erfaring kan betyde, at man i højere grad formår at mestre ens situation i forhold til fx at bevare sociale relationer og generelt fast indhold i tilværelsen. Omvendt betyder det også, at man i højere grad oplever identitets- og selvværdsproblemer som følge af førtidspensioneringen, hvilket kan siges at trække i den modsatte retning. Det kan i forlængelse heraf måske diskuteres, om den i analysen ofte set afvisning af deprivationsperspektivets mere håndfaste antagelser, i nogen grad kan forklares ved, at det de to andre teoretiske perspektiver på arbejdsmarginaliseringens betydning, er så åbne i sine fortolkninger og derved ikke giver så gode muligheder for afvisning.

Dette kan samtidig lede op til en refleksion i forhold til, hvornår man kan anses for at være marginaliseret? Er det når man subjektivt føler sig marginaliseret, hvilket fx kan give sig udslag i en følelse af at være stigmatiseret, eller er man snarere marginaliseret, når man udefra set er socialt isoleret? Dette kan betragtes som en relevant overvejelse, når man påstår, at en given gruppe grundet deres manglende arbejdsmarkedsdeltagelse er marginaliseret og derved "uden for fællesskabet".

Kapitel 9 – Konklusion

Nærværende speciale har til formål at undersøge problemformuleringen lydende;
hvilken betydning for marginalisering, forstået som ufuldendt medborgerskab, opleves en førtidspensionering at have for unge med psykiske lidelser?

Ud fra analyserne af de forskellige dimensioner kan det konkluderes, at de unge førtidspensionister med psykiske lidelser har meget forskellige oplevelser af førtidspensionens betydning for opfyldelsen af medborgerskabet og derved marginalisering. De unges oplevelser indikerer dog ikke, at det at være førtidspensionist nødvendigvis er ensbetydende med at stå uden for samfundet, hvilket således er i god overensstemmelse med mestrings- og helhedsperspektivets forudsætninger. Det kan derfor konkluderes, at den - i både deprivationsperspektivet og den politiske debat – gængse opfattelse af, at der er en determinerende sammenhæng imellem manglende arbejdsmarkedsdeltagelse og marginalisering ikke med analysen bekræftes.

Alligevel kan deprivationsperspektivets antagelser have en vis forklaringskraft i forhold til førtidspensioneringens betydning, hvilket ses ud fra både de medvirkende unges førtidspensionisters oplevelser og medarbejdernes erfaringer. På trods af en ofte øget tristhed i forbindelse med pensionstilkendelsen, oplever de fleste af de medvirkende efterfølgende en sorg og et tomrum. Samtidig giver de i stort omfang udtryk for at føle sig uden for fællesskabet ved at have identitets- og selvværdsproblemer, netop som følge af den manglende deltagelse på arbejdsmarkedet. Dette forstærkes yderligere af de unges oplevelse af stigmatisering, der ligeledes bevirker, at de, grundet førtidspensionen, ikke føler sig anerkendt som fulgyldige medborgere. Hertil kommer stigmatiseringsproblemerne i forbindelse med deres psykiske lidelser, hvilket i sig selv opleves at have en marginaliserende effekt. Det kan dog ikke ud fra analysen konkluderes, at de medvirkende unges oplevelser udelukkende tegner et billede af en marginaliseret gruppe. De unge forstår i stort omfang at bevare både sociale relationer, tidsstruktur og regelmæssige aktiviteter, men også medborgerlige orienteringer.

Analysen viser, at der for nogen af de unges vedkommende i nogle henseender kan være tale om ufuldendt medborgerskab, hvilket viser sig ved lav social deltagelse, manglende politisk engagement og tillid samt usolidariske holdninger. Dette kan ud fra et medborgerperspektiv anses for bekymrende. Omvendt kan det dog diskuteres, om årsagen hertil snarere findes i deres psykiske lidelse end i selve førtidspensioneringen. Samtidigt fremgår det også af analysen, at de unge i flere tilfælde udviser medborgerkulturelle normer, hvilket lægger op til en refleksion over, om resultaterne blot kan forklares ud fra det faktum, at personer i forskellig grad har medborgerlige orienteringer uanset arbejdsmarkedsstatus. Ud fra de medvirkende unge tegnes et billede af, at især uddannelse og social baggrund har betydning for oplevelsen af marginalisering inden for samtlige af medborgerskabsdimensionerne. Dette er et resultat, som er i god tråd med mestringsperspektivets vægtning af sådanne individuelle ressourcer, men er ligeledes i overensstemmelse med konklusionen i andre undersøgelser af sammenhængen mellem arbejdsmarkedsstatus og marginalisering, som præsenteres i specialet.

Ud fra specialets problemstilling er det samtidig en interessant konklusion, at alle de medvirkende unge – på trods af deres pensionering – har et håb om i fremtiden at kunne deltage på arbejdsmarkedet i en eller anden form. Dette kan indikere, at det ikke nødvendigvis er en god løsning blot at afskrive gruppen i beskæftigelsesindsatsen. Reformudspillet element - omhandlende inkludering af førtidspensionerede i beskæftigelsesindsatsen - kan derfor anses for at være positivt. Det komplekse spørgsmål omhandlende, hvorvidt det er en god ide at afskaffe førtidspension til unge, synes ikke entydigt at kunne besvares ud fra min analyse. Imidlertid kan det ud fra de unges oplevelser konkluderes, at de i nogle henseender føler sig parkerede og oplever marginalisering, hvilket kan vidne om, at det er positivt, hvis der laves ændringer på området.

Samtidig viser analysen, at den forbedrede økonomi – som følge af pensioneringen - har en gavnlig betydning for de unges trivsel. Et af elementer i reformudspillet er for unge at erstatte førtidspensionen med ressourceforløb. Ud fra analysen kan det derved diskuteres, hvorvidt dette vil betyde en øget grad af marginalisering, da de unge i nogle tilfælde da

økonomisk vil blive stillet ringere. Omvendt kan det ud fra analysen problematiseres, hvorvidt økonomiske ressourcer er nok til at opretholde det fulde medborgerskab og at være en del af fællesskabet. Analysen fremviser således modsatrettede resultater i forhold til besvarelsen af det ovenfor stillede spørgsmål. Dette kan tyde på, at det optimale ville være, hvis det for denne gruppe unge kunne var muligt at finde en løsning, som både kunne betyde økonomisk stabilitet og i ro beskæftigelsesøjemed, men som samtidig markerer en stadig forhåbning om deltagelse på arbejdsmarkedet – med al sandsynlig i støttet beskæftigelse. Det optimale politiske tiltag vil ud fra analysen at dømme derved være en løsning, hvormed det er muligt blot at "parkere" de unge på en rasteplads frem for en endestation.

Kapitel 10 – Litteratur

Andersen, Jørgen Goul (2002), "Over-Danmark og under-Danmark? ulighed, velfærdsstat og politisk medborgerskab", i *Magtudredningen*, Lise Tøgeby (red.), Aarhus Universitetsforlag.

Andersen, Jørgen Goul (2003), "Arbejdsløshedens årsager og konsekvenser: Perspektiver og analysebehov", i Andersen, Jørgen Goul (red.), Larsen, Christian Albrekt, og Jensen, Jan Bendix, *Marginalisering og Velfærdspolitik – Arbejdsløshed, jobchancer og trivsel*, Frydenlund, kap. 1, pp. 13-41.

Ankestyrelsen (2007), *Ankestyrelsens statistikker – Førtidspensioner: Årsstatistik 2007*.

Ankestyrelsen (2011), *Ankestyrelsens statistikker – Førtidspensioner: Årsstatistik 2010*, juni 2011.

Antoft, Rasmus og Salomonsen, Heidi Houlberg (2007), "Det kvalitative casestudium – introduktion til en forskningsstrategi", i Antoft, Rasmus, Jacobsen, Michael Hviid, Jørgensen, Anja og Kristiansen Søren (red.), *Håndværk og Horisonter – Tradition og nytænkning i kvalitativ metode*, Syddansk Universitetsforlag, pp. 29-57.

Arbejdsmarkedskommissionen (2009), *Velfærd kræver arbejde*, Schultz Distribution.

Beskæftigelsesregion Nordjylland (2010), *Unge førtidspensionister – status og udvikling*, Arbejdsmarkedsstyrelsen, februar 2010.

Clement, Sanne Lund (2000), *Dansk forskning om førtidspensionister og medborgerskab*, CCWS Working Paper, Aalborg Universitet.

Clement, Sanne Lund (2004), *Betinget velfærd – Analyser af arbejdsmarkedets marginalgrupper og deres muligheder for at undgå social marginalisering*, Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.

Danmarks Statistik (2011), *NYT fra Danmarks statistik – Folke- og førtidspension 2011*, nr. 189. 26. april 2011.

de Vaus, David A. (2001), *Research Design in Social Research*, Sage Publications, London.

Discus (2009), *De unge førtidspensionister – før og efter pensionen*, august 2009.

Finansministeriet (2004), *Finansredegørelse 2004*, juni 2004.

Flyvbjerg, Bent (2009), *Samfundsvidenskab som virker*, Akademisk Forlag.

Halvorsen, Knut (1994), *Arbejdsløshet og arbejdsmarginalisering – levekår og mestring*, Universitetsforlaget, Oslo.

Halvorsen, Knut (1999), *Arbejdsløshet som sosialt problem*, Institut for sosiologi og samfundsgeografi, SV-fakultetet, Høgskolen i Oslo.

Information (2011), *Manglen på arbejdskraft er udskudt*, d. 18.10.2011, lokaliseret på <http://www.information.dk/282497>, d. 01.04.2012.

Jacobsen, Charlotte Bredahl, Martin, Helle Max Martin, Andersen, Signe Lindgaard, Christensen, Rikke Nøhr, Bengtsson, Steen (2010), *Stigma og psykiske lidelser, som det opleves og opfattes af mennesker med psykiske lidelser og borgere i Danmark*, Danske Regioner, DSI og SFI.

Jacobsen, Joannes og Lindstrøm, Maia (2011), *Lokal integration af førtidspensionister*, SFI - Det nationale forskningscenter for velfærd, København, april 2011.

Jensen, Jan Bendix (2003), "Marginalisering og medborgerskab", i Andersen, Jørgen Goul (red.), Larsen, Christian Albrekt, og Jensen, Jan Bendix, *Marginalisering og Velfærdspolitik – Arbejdsløshed, jobchancer og trivsel*, Frydenlund, kap. 10, pp. 260-275.

Jørgensen, Anja (2008), "Hermeneutik, fænomenologi og interaktionisme – tre sider af samme sag?", i Jacobsen, Michael Hviid og Pringle, Keith (red.), *At forstå det sociale arbejde – sociologi og socialt arbejde*, Akademisk Forlag, København, pp. 221-244.

Kolodziejczyk, Christophe og Jensen, Kræn Blume (2010), *Kommunernes tilkendelse af førtidspension og visitering til fleksjob – En opfølgende analyse*, AKF, Anvendt KommunalForskning, København.

Kommunernes Landsforening (2012), *Færre skal på overførselsindkomst, hvis vi skal undgå massive forringelser*, 26.02.2012, Lokaliseret på <http://www.kl.dk/Beskaftigelse-og-integration1/KL-Farre-skal-pa-overforselsindkomst-hvis-vi-skal-undga-massive-forringelser-id97256/?section=31275>, d. 01.04.2012.

Kristensen, Niels Nørgaard (1996), *Felt-studier – Metodiske og videnskabsteoretiske overvejelser forud for gennemførelsen af en konkret caseundersøgelse*, Institut for økonomi, politik og forvaltning, Aalborg Universitet.

Kvale, Steiner (1997), *Interview – en introduktion til det kvalitative forskningsinterview*, Hans Reitzels Forlag, København.

Larsen, Christian Albrekt (2003), "Arbejdsløshed og stigmatisering", i Andersen, Jørgen Goul (red.), Larsen, Christian Albrekt, og Jensen, Jan Bendix, *Marginalisering og Velfærdspolitik – Arbejdsløshed, jobchancer og trivsel*, Frydenlund, kap. 1, pp. 260-275.

Larsen, Jørgen Elm og Mortensen, Nils (2009), "Indledning", i Larsen, Jørgen Elm og Mortensen, Nils (red.), *Udenfor eller indenfor – Sociale marginaliseringsprocessers mangfoldighed*, Hans Reitzels Forlag, København K, pp. 7-14.

LG Insight (2011), *Analyse af førtidspensionsområdet i Aarhus Kommune - Særligt fokus på unge under 30 år på førtidspension.*

Madsen, Per Kongshøj (2009), *Fra mangel på hænder til mangel på jobs*, Institut for Statskundskab, CARMA, lokaliseret på <http://www.ebst.dk/framangelpaahaendertilmangelpaaajobs/0/72>, d. 01.05.2012.

Marshall, Thomas Humphrey (1963), *Class, Citizenship and Social development*, Greenwood Press Publishers.

Mortensen, Nils (2009), "Kortlægning af social marginalisering", i Larsen, Jørgen Elm og Mortensen, Nils (red), *Udenfor eller indenfor – Sociale marginaliseringsprocessers mangfoldighed*, Hans Reitzels Forlag, København K., pp. 20-32.

Pedersen, Kaare (2003), "Videnskabsteori i projektarbejde og –rapport", i Olsen, Poul Bitsch og Pedersen, Kaare, *Problemorienteret projektarbejde – en værktøjsbog*, Roskilde Universitetsforlag, pp. 137-168.

Pihl, Mie Dalskov (2010), *Mangel på uddannet arbejdskraft koster Danmark Millioner*, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, juli 2010.

Pihl, Mie Dalskov, *Tidlig førtidspension koster både den enkelte og statskassen dyrt*, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, februar 2012.

Pihl, Mie Dalskov og Breck, Janus (2012), *27.000 unge førtidspensionister har ingen uddannelse*, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, februar 2012.

Regeringen (2010), *Forebyggelse, fleksibilitet og rummelighed – reform af førtidspension og fleksjob*, december 2010.

Regeringen (2012), *En del af fællesskabet – reform af førtidspension og fleksjob*, februar 2012.

Social- og Integrationsministeriet (2012), *Førtidspension – Ny ordning*, lokaliseret på <https://www.borger.dk/Emner/pension-og-efterloen/pension/folkepension-foertidspension-mm/foertidspension/Sider/foertidspension-ny-ordning.aspx?>, d. 19.05.2012.

Trost, Jan og Jeremiassen, Lise (2010), *Interview i praksis*, Hans Reitzels Forlag, København.

Yin, R. K. (2009), *Case study research – design and methods*, Sage, Thousand Oaks.

10.1 Empirisk litteratur i vedlagte Appendiksrapport

Appendiks 1 – Interviewguide førtidspensionister

Appendiks 2 – Interviewguide medarbejdere

Appendiks 3 – Interviewreferat Jane

Appendiks 4 – Interviewreferat Per

Appendiks 5 – Interviewreferat Kim

Appendiks 6 – Interviewreferat Mie

Appendiks 7 – Interviewreferat Bo

Appendiks 8 – Interviewreferat Medarbejder1

Appendiks 9 – Interviewreferat Medarbejder2

Appendiks 10 – Regler for tilkendelse af førtidspension

Appendiks 11 – Relevante uddrag fra reformudspillet

Appendiks 12 – Statistiske baggrundsforhold